

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

***ВИХОВУЄМО
ГРОМАДЯН-
ПАТРІОТІВ
УКРАЇНИ
Ч. I.***

Схвалено до використання у загальноосвітніх навчальних закладах
Комісією з питань інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної
роботи загальноосвітніх навчальних закладів Науково-методичної ради з
питань освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України
(протокол № 21 від 26.09.2011)

Київ
2012

УДК 371.4
ББК 74.200.504
В 54

Виховуємо громадян-патріотів України: Науково-методичний посібник / авт. кол. за заг. кер. К. Чорної. - Черкаси: видавництво ЧОППОП, 2011. – 273с.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Миропольська Н.Є., доктор педагогічних наук, професор Інституту проблем виховання НАПН України;

Волошенко О.В., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників;

Кудін В.С., методист лабораторії виховної роботи Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників

Посібник містить результати дослідження проблеми виховання патріотизму дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін, здійсненого науковцями лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України. Подано конкретні методики виховання патріотизму учнів різних вікових категорій, апробовані в експериментальних (всеукраїнського рівня) навчальних закладах Черкаської області.

Матеріали стануть у нагоді педагогічним працівникам, методистам та управлінцям у галузі освіти, науковцям, аспірантам і докторантам, а також усім, кому небайдужа проблема організації патріотичного виховання школярів.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ I. Бех І.Д., Чорна К.І. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН	8
ПАТРІОТИЗМ ЯК СУСПІЛЬНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА ЦІННІСТЬ, КОМПОНЕНТ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ	8
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЗМІСТ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ	10
ПІДХОДИ ДО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА	15
Розділ II. Чорна К.І. ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ СТАРШОКЛАСНИКІВ	16
МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ СТАРШОКЛАСНИКІВ	25
ФОРМИ І МЕТОДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ	30
ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА ЗАСОБАМИ ПОЛІТИЧНОГО КЛУБУ	43
ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ	77
Розділ III. Шкільна І.М. ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	81
ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У ВИХОВАННІ ПАТРІОТИЗМУ	85
РЕЗУЛЬТАТИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕТАПУ ЕКСПЕРИМЕНТУ	88
МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	92
ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА ЕКСКУРСІЙ, ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА ВИХОВНОЇ ПРАКТИКИ ДЛЯ УЧНІВ	120
АНАЛІЗ ПРОМІЖНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ФОРМУВАЛЬНОГО ЕТАПУ ЕКСПЕРИМЕНТУ ЗА ТЕМОЮ „ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ”	121
Розділ IV. Журба К.І. ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ У ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї І ШКОЛИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА	125
ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ	132

СТАН ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ	137
МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ У ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї І ШКОЛИ	147
Розділ V. Киричок В.А. ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	188
РЕЗУЛЬТАТИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ	191
МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	200
Розділ VI. Назаренко Г.А. ГОТОВНІСТЬ ПЕДАГОГІВ ДО ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ	237

ПЕРЕДМОВА

Виховання у молодого покоління почуття патріотизму, відданості справі зміцнення державності, активної громадянської позиції нині визнані проблемами загальнодержавного масштабу.

У Державних національних програмах „Освіта” („Україна ХХІ століття”), „Національній програмі патріотичного виховання громадян, розвитку духовності”, Законах України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, Національній доктрині розвитку освіти як стратегічні визначаються завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов’язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота України як світоглядного чинника.

Патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини. Він має стимулювати розвиток суспільства, яке функціонує на засадах гуманізму, свободи, верховенства закону, соціальної справедливості, гарантує умови для зростання добробуту народу. Громадянське суспільство є єдиним дієвим механізмом розбудови не олігархічної, а народної демократії, правової України, виступає, з одного боку, джерелом опозиції державній владі, а з іншого – взаємодоповнює її, реалізуючи свої розвивальну і контролюючу функції.

Виходячи з цього, патріотизм на даний час є нагальною потребою і держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами-патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі, і особистості, яка своєю діяльністю любов’ю до Батьківщини прагне досягти взаємності з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі.

Актуальність патріотичного виховання зумовлюється водночас процесом становлення України як єдиної політичної нації. В умовах поліетнічної держави, воно покликане сприяти цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї. При цьому важливо, щоб об’єднання різних етносів і регіонів України задля національного відродження, розбудови й вдосконалення суверенної правової держави і громадянського суспільства здійснювалось саме на базі демократичних цінностей, які, в свою чергу, мають бути основою патріотичного виховання.

Нині можна констатувати, що за роки незалежності в Україні створено передумови для оновлення змісту й технологій патріотичного виховання, формування гуманістичних цінностей та громадянської позиції підростаючого покоління. В центрі патріотичного виховного процесу постала особистість дитини як найвища цінність.

В основу системи патріотичного виховання покладено національну ідею як консолідуючий чинник розвитку суспільства і нації в цілому.

Завдяки змістовим характеристикам предметів соціально-гуманітарного циклу, в першу чергу, громадянської освіти, зростає патріотична компетентність учнівської молоді.

Поглибився громадський характер патріотичного виховання, освітні заклади стали відкритими для батьків, громадських організацій. Збільшилась кількість суб’єктів виховного впливу, посилилась узгодженість їхніх дій. Успішно здійснюються загальноукраїнські заходи, акції, спрямовані на активізацію патріотичної, моральної позиції дітей та учнівської молоді.

Широко вживані форми та методи виховання спираються на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки і психології.

Значно зріс інтерес держави до виховання патріотів України, сформовано соціальне замовлення на розробку ефективних технологій патріотичного виховання підростаючого покоління.

Поряд з ознаками позитивних змін у патріотичному вихованні особистості загострилися й певні протиріччя, виникли нові суттєві проблеми. Головна з них полягає в тому, що нинішнє підростаюче покоління дорослішає, врістає в життя нового, ціннісного невизначеного суспільства. Стара суспільна система зруйнована, нова лише задекларована Конституцією. Перехід від державно-планової до ринкової економіки здійснюється на фоні корупції, правового нігілізму, зухвалого обкрадання населення. За таких умов термін „патріот” нерідко вживається з іронією. Це породжує у молодих громадян непевність в завтрашньому дні, психологічний дискомфорт, комплекс національної меншовартості та особистої неповноцінності, зневіру в цивілізоване життя на Україні, бажання назавжди покинути Батьківщину.

Не сприяє розвитку патріотизму підростаючого покоління і така об'єктивна реальність, як відсутність етно-національної ідеологічної єдності і відповідної суспільної консолідації.

Втім, аналіз шкільної практики показує, що значна частина вчителів переконана: поняття „Батьківщина”, „патріотизм” повинні домінувати у свідомості громадян та у виховному процесі школи, стати могутніми факторами розбудови і утвердження Української держави.

Для реалізації цього завдання в педагогічній науці склались серйозні передумови. Теоретичні умови патріотичного виховання громадян закладені в працях В.О.Сухомлинського, який підкреслював діяльний характер патріотизму, необхідність вчити дітей шукати своє місце в житті країни, включати їх в боротьбу з недоліками в житті суспільства. Зміст і принципи патріотичного виховання української молоді висвітлювались Г.Ващенком.

У філософській, психологічній, педагогічній літературі розкривається суть патріотизму, його конкретно-історичний характер, ознаки прояву, дається характеристика форм захисту Батьківщини (В.Г.Афанасьєв, І.Я.Гнатко, Н.А.Горпиневич, Ж.Г.Голотвин, Ф.В.Константинов, А.Н.Леонтєв, Л.Т.Рудченко та ін.); проводилось вивчення змісту і методів виховання радянського патріотизму в школярів різних вікових груп (Е.Г.Абрамян, Л.П.Вагіна, Д.А.Вайнштейн, Л.І.Міщенко, О.О.Павелко, В.А.Сластьонін, В.І.Шахненко та ін.); досліджувались можливості формування патріотизму в навчальній і позакласній роботі (Н.В.Анісімова, Ш.Б.Баоавадзе, Н.В.Балакіна, Г.Н.Громогласова, Н.М.Конжів, Л.Т.Кошуг, М.А.Терентій та ін.); виявлялись особливі виховні можливості дитячої організації, її вплив на виховання школярів (Л.І.Божович, Е.М.Богданов, А.А.Деркач, Т.Е.Коннікова, А.І.Кирьякова, В.В.Лебединський, К.Д.Радіна, Б.Е.Ширвіндт, А.П.Шпона та ін.). Найбільш ґрунтовно розкритий зміст військово-патріотичного виховання піонерів колишнього СРСР (Р.П.Денисов, Е.А.Леванова, А.С.Нікуліна, В.П.Фарфоровський та ін.).

Не залишилась проблема виховання патріотизму підростаючого покоління поза увагою сучасних українських науковців. Різні аспекти цього феномена розглядали І. Бех, Г.Біленька, Г.Бугайцева, В.Вербець, Є.Голибард, В.Гонський, Г.Гуменюк, М.Жулинський, Б.Кобзар, П.Матвієнко, Б.Мисак, Н.Міщенко, В.Огнев, В.Панасюк, І.Пилипів, А.Погрібний, Р.Петронговський, В.Рижих, Ю.Руденко, М.Скрипець, П.Ігнатенко, М.Павленко, В.Коваль, О.Шефер та ін.

Заслуговує на особливу увагу неоціненний досвід патріотичного виховання дітей в умовах становлення правової держави педагога-академіка О.А.Захаренка. І не даремно цей унікальний досвід названий „Сахнівським чудом”.

Оскільки патріотизм набуває нині особливого значення, виникає гостра потреба у розробці науково-методичного посібника, який би визначав стратегію і технологію цілеспрямованого і ефективного процесу розвитку суб'єкта громадянського суспільства, громадянина-патріота України.

Науково-методичний посібник підготували:

Передмова, розділ I – **Бех І.Д.**, доктор психологічних наук, академік, директор Інституту проблем виховання НАПН України; **Чорна К.І.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Розділ II – **Чорна К.І.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Розділ III – **Шкільна І.М.**, науковий співробітник лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Розділ IV – **Журба К.О.**, кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Розділ V – **Киричок В.А.**, кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Розділ VI – **Назаренко Г.А.**, кандидат педагогічних наук, науковий співробітник лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Розділ I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН

ПАТРІОТИЗМ ЯК СУСПІЛЬНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА ЦІННІСТЬ, КОМПОНЕНТ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Різнобічний аналіз поглядів науковців та практиків на проблему патріотизму, актуалізація окремих факторів, які причетні до виховання патріотизму, дозволили синтезувати нове уявлення про предмет дослідження.

Патріотизм – це любов до Батьківщини, українського народу, турбота про своє та його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею.

Патріотизм – складне і багатогранне поняття, один з найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя.

На особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, в реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини. Він виявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а у повсякденному виконанні особистістю своєї роботи, яка приносить користь і людині, і суспільству. Отже, суб'єктом – носієм патріотизму є сама людина. Завдяки її творчій праці, любові, відданості розвивається почуття патріотизму.

Бути патріотом – значить духовно підняти, усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно й об'єктивно їй притаманна, приєднатись до неї розумом і почуттями. В той же час – патріотизм передбачає відкриття в самому собі беззавітної відданості Батьківщині, спроможність безкорисливо радіти її успіхам, вдосконалення її, служіння їй, поєднання свої долі з її долею, а не любов до України здалека.

Патріотизм є творчим актом духовного самовизначення особи. Це свідомо громадянська позиція, особлива спрямованість самореалізації і соціальної поведінки громадянина. Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. У випадку загрози національній безпеці патріотизм проявляється у готовності служити Україні, встати на її захист; у визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими. Таке розуміння патріотизму є базовим для усвідомлення сутності цього феномена в умовах розбудови правової держави та становлення ринкової економіки.

На макрорівні патріотизм – це суттєва частина суспільної свідомості, яка проявляється в колективних настроях, почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури, традицій, героїчного історичного минулого і сьогоденної розбудови держави як єдиної нації, до безмежних просторів Батьківщини, її природних багатств. Патріотизм передбачає знання особливостей своєї „малої Батьківщини”, любов до неї.

Визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість. Саме вона спроможна перетворювати почуття в конкретні справи і вчинки на користь Батьківщини і держави. Адже патріот – це не той, хто говорить красиві слова про Україну, прикрашає дійсність, а той, хто бачить труднощі, помилки, невирішені проблеми, розуміє соціально-політичну ситуацію в країні і світі, проте не панікує, не „носить” зі своїми егоїстичними претензіями, не збирається тікати туди, де краще, а готовий долати перешкоди, зв'язати свою долю з долею Вітчизни. Патріот – це той, хто в сьогоденних умовах недосконалого

правового поля сприяє розбудові демократичної соціальної держави правовими методами. Він не ототожнює Україну, державу з владою, а усвідомлює, що влада має бути лише механізмом, засобом здійснення волі народу.

Любов до Батьківщини в українського патріота поєднується з вірою в неї, в її покликання, прекрасне майбутнє, що обов'язково відбудеться. Справжній патріот, керуючись сучасним досвідом і героїчним минулим народу, вірить, що він здолає всі історичні випробовування, вийде з них міцнішим. Втім, свідомий патріот бачить не лише духовну красу свого народу, а й його слабкості, помилки і недосконаlostі, розуміє, що в історії Вітчизни є й темні, важкі сторінки. Любити свій народ не означає улещати його чи приховувати від нього слабкі сторони, а чесно і мужньо викривати їх і боротися з ними. У цьому полягає вияв громадянської мужності. Національна гордість не повинна вироджуватись у самозадоволення.

Свідомий патріотизм нерозривний з відповідальністю. Процес національного відродження України потребує від громадян не лише віри і любові до свого народу, а й усвідомлення своєї відповідальності перед суспільством, народом, нацією. Малосвідомий громадянин або не думає про свою відповідальність, або ж боїться її. Для нього доля країни – стороння справа, а його власні дії визначаються суто особистими потребами й інтересами. Відповідальність передбачає, з одного боку, усвідомлення необхідного, а з іншого – можливість вибору шляхів його реалізації. Особиста відповідальність – вільна реалізація вірно усвідомленого обов'язку.

З патріотизмом органічно поєднується етнічна самосвідомість громадянина, яка базується на етнічній ідентифікації, що вбирає в себе любов до свого народу, віру в його духовні сили, її майбутнє, готовність до праці на користь народу; знання та уміння осмислювати його моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; передбачає систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, звичками, знаннями, відповідальністю перед своїм народом.

Народ України – це понад сто різних народностей, які мають свою етнічну самосвідомість. Проте етнічна самосвідомість різних народів не заперечує готовності свідомо служити інтересам їх Батьківщини – України. На більш високому рівні етнічна самосвідомість переростає в національну самосвідомість. Остання передбачає ідентифікацію особистості з усім народом України, незалежно від свого етнічного походження, політично об'єднаного єдиним інститутом громадянства, територією, економікою, історичною долею та перспективами майбутнього. Свідомі патріоти України – це і українці, і росіяни, і євреї, і татари, і молдавани, й інші народності, які проживають на території однієї держави, що утворилась внаслідок політичної інтеграції етнічних спільнот, і збагачують її своєю культурою і сприяють її розквіту. Чим більше Українська держава дбатиме про розвиток етнічної самосвідомості своїх етнічних меншин, тим більше буде мати патріотів.

Рідна мова – духовне багатство народу. Мовленнєва культура людини – дзеркало її духовної культури. Молода Українська держава, розвиваючи етнічну самосвідомість народу України, зобов'язана реально допомогти національним меншинам розвивати їхню культуру, освіту, мову. Для цього необхідно надавати економічну допомогу, здійснювати правове забезпечення цього процесу. Відчуваючи реальну зацікавленість і турботу про розвиток своєї рідної мови з боку держави, представники етнічних меншин охочіше сприйматимуть українську мову як державну і вважатимуть обов'язком її вивчення. Адже без мови немає народу, без народу немає держави. Тому національне відродження, розбудова поліетнічної Української держави, як єдиної політичної нації і виховання патріотизму нерозривно пов'язані з оволодінням кожним учнем як своєю рідною, так і державною мовами.

Визначальною характеристикою національного патріотизму є його гуманістична моральність, яка об'єктивно притаманна громадянському суспільству, бо виходить за рамки вказівної і забороняючої систем та піднімається на більш високий рівень ціннісно-

світоглядної орієнтації. Вона включає такі риси як доброта, увага, чуйність, милосердність, толерантність, чесність, совісність, працелюбність, справедливість, гідність, повага і любов до своїх батьків, роду. Ці якості визначають культуру поведінки особистості. Цінності моралі полегшують сприймання правових норм, які, в свою чергу, сприяють глибшому усвідомленню моральних істин. Моральна свідомість дає змогу побачити й усвідомити ту межу моральної поведінки, за якою починаються аморальні й протиправні вчинки. Високоморальна свідомість стимулює соціально-ціннісну поведінку, застерігає від правопорушень.

Важливою ознакою патріотизму є законслухняність, виконання конституційних норм, дотримання чинних законів, знання не лише своїх прав, а й обов'язків. Патріот – це той, хто своє право вимірює своїм обов'язком. Місія свідомого громадянина-патріота – не руйнувати правопорядок, а берегти, правильно й терпляче вдосконалювати його зміст.

Справжній патріот гуманно ставиться до інших народів. Його культура проявляється в повазі до інтересів, прав, самобутності людей інших національностей, підтримці їх у боротьбі за свободу і незалежність, терпимості, толерантності, готовності й умінні йти на компроміс з різними етнічними, релігійними групами заради миру в своїй державі й у світі.

Свідомий патріотизм несумісний з шовінізмом, расизмом, які проявляються у неповазі й ненависті до інших народів і націй, до їх культури і прав. Сепаратизм також чужий українському патріоту, оскільки він завжди дбає про єдність України.

Недооцінка патріотизму як найважливішої складової суспільної та індивідуальної свідомості призводить до послаблення соціально-економічних, духовних і культурних основ розвитку суспільства і держави. Цим визначається пріоритетність патріотичного виховання особистості у виховній системі школи.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЗМІСТ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Патріотичне виховання дітей та учнівської молоді – це комплексна, системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, школи, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про своє та народне благо, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

Патріотичне виховання носить конкретно історичний характер. Різнобічний аналіз концепцій науковців на проблему патріотизму, актуалізація окремих факторів, які причетні до виховання патріотизму дозволили синтезувати сучасне уявлення про цей феномен.

Найбільш глибинними факторами, які впливають на розвиток патріотичних почуттів, є природовідповідні фактори. Людина, як істота біологічна, належить до світу природи. До цього ж світу належать і її родинні зв'язки, звичка до певного географічного ландшафту і духовний зв'язок з ним, готовність захищати своїх близьких. Соціалізація та урбанізація змінюють характер природовідповідних факторів, але вони продовжують активно впливати на формування патріотизму. Родинні зв'язки розширюються за рахунок найближчого оточення, але сім'ї все ж належить пріоритетне значення. Любов до рідної землі проявляється у любові до рідного дому, рідної школи, рідної вулиці, міста. Це первинний стан патріотизму. Дитина здобуває свій патріотичний досвід спонтанно. Вона природно і непомітно звикає до оточуючого її середовища, рідного слова, побуту і традицій свого народу.

Ці фактори (у поєднанні з культурно-освітніми) формують базу психологічну прихильність людини до своєї нації, залучають до її духовних скарбів.

Очевидно, що для становлення і утвердження незалежної України потрібно формувати в масовій свідомості підростаючого покоління не природовідповідний патріотизм, а духовно осмислений, рефлексивний, який би поєднував пристрасну любов до свого народу, нації, Батьківщини з тверезим почуттям міри і поваги до інших народів. Лише такий патріотизм може вирішити ряд проблем молодій державі.

Значна кількість науковців, розглядаючи проблему формування патріотизму, стоїть на позиціях теоцентричного підходу. В ньому патріотизм трактується як пріоритетне духовне служіння Батьківщині, яке поєднується з діяльним богослужінням і співпадає з благочестям.

На зміну теоцентричного підходу прийшов підхід соціоцентричний. Соціоцентрична концепція ґрунтується на належності до єдиного соціуму, єдиної держави. Соціоцентричний підхід долає протиріччя теоцентричного підходу. Людина шукає підтримку не в надприродних силах, а спирається на силу природи і на підтримку єдиної спільноти (держави чи класу). Цей підхід органічно включає в себе нову складову патріотизму – конструктивний критицизм у ставленні до свого народу, держави.

Однак, у цього елемента є свої недоліки. Перебільшена, неконструктивна, бездіяльна критика свого народу і своєї держави може привести до знищення національних і державних ідеалів, цінностей, традицій, до прагнення запозичити чужі, і часто не кращі звичаї і цінності, які не сприяють розбудові власної країни.

Соціоцентричний підхід передбачає жорстку детермінацію формування патріотизму розвитком суспільних відносин. При цьому об'єднання народу ґрунтується на належності до єдиної держави як політичної нації. В умовах поліетнічної, різноконфесійної і соціально розрізненої країни тільки цей підхід може не роз'єднувати, а об'єднувати людей. Долаючи рамки національностей і конфесій, цей вид патріотизму, безперечно, носить більш прогресивний характер. Теоретичними засадами загальноукраїнського державного патріотизму є ідеї незалежності, державності, соборності.

В умовах поліетнічності важливими функціями патріотичного виховання є протистояння сепаратизму, збереження толерантної злагоди етносів, що складають український народ. Основою патріотизму конкретної особистості є усвідомлення власної самобутності, але, водночас, і розуміння того, що Україна у нас – одна і нам разом випало на долю розбудувати цивілізовану державу, в якій суспільною справою стане створення умов для розвитку вільної особистості, яка вміє досягати власного успіху та допомагає іншим. Україну, яка власними економічними, політичними і соціальними успіхами здобуде той міжнародний авторитет, який дозволить їй на рівних вести діалог зі всіма зарубіжними партнерами, обирати і відстоювати вигідні для себе умови інтеграції в Європейський простір, конкурувати з розвиненими країнами на світовому ринку, аби кожен громадянин пишався тим, що він є українцем.

Однак, державний патріотизм є продуктом соціоцентричної концепції, яка розглядає людину як засіб досягнення суспільного прогресу.

Вихід із замкненого кола в сфері громадської патріотичної свідомості варто шукати в переході від соціоцентричного підходу в формуванні патріотизму до антропоцентричного, основою якого є переконання, що суб'єктом – носієм патріотизму в соціумі є особистість. Завдяки її творчості, зусиллям, ідеям розвивається соціальний феномен – патріотизм. Адже патріотизм – це не лише почуття, принцип, але й моральна цінність. Саме в цій якості він найбільш чітко вписується в антропоцентричний світогляд.

З одного боку, особистість в своєму культурному розвитку має досягти висот цієї моральної цінності. А з іншого, – буденне, звичне виконання особистістю накладених на себе зобов'язань, які є складовими патріотизму, об'єктивно корисні суспільству, державі й самій особистості. У цьому випадку, моральне спонтанно є раціональним.

В духовній сфері антропоцентризм означає створення надійних умов для вільного розвитку і прояву індивідуальності кожної особистості. В політичній сфері – це глобальна демократизація громадського життя і розбудова правової держави.

Антропоцентричний підхід, визначаючи первинність прав людини, водночас передбачає їх узгодження з інтересами суспільства і держави. Ця модель відрізняється від інших тим, що визнає існуючу в світі різноманітність інтересів і окремих людей, народів. Вона сприяє вирішенню глобальних проблем на регіональному рівні. Це більш практично і ефективно, оскільки кожен регіон розвивається історично, економічно, політично, культурно дуже своєрідно. Але вирішення насущних проблем має вирішуватись в руслі глобальних, а не лише місцевих інтересів.

Таким чином, виховання патріотизму підростаючого покоління України залежить від природних, соціальних, культурно-освітніх та інших факторів. Їх об'єктивне врахування і науково обґрунтоване використання у виховній діяльності в поєднанні зі свободою особистості, демократією, гуманізмом і правовою державою відповідає вимогам антропоцентризму. Тому становим хребтом національного виховання має бути виховання національно свідомого громадянина-патріота, гуманіста і демократа.

Сучасному патріотичному вихованню має бути в певній мірі властива випереджувальна роль у демократичному процесі. Воно мусить стати засобом відродження національної культури, припинення соціальної деградації, стимулом пробудження таких моральних якостей як совість, людяність, почуття власної гідності; засобом самоорганізації, особистісної відповідальності; гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві.

Головною тенденцією патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до свого народу, Батьківщини, держави, нації.

Процес формування ціннісних орієнтацій є невід'ємною складовою частиною розвитку підростаючої особистості, її відносин, спрямованості, емоційної і мотиваційно-потребової сфер.

На початку молодшого шкільного віку діти-шестилітки виділяють особисті цінності, відбувається їх емоційне освоєння, яке закріплюється в діяльності, поведінці та міжособистісних взаєминах. У шестирічних дітей з'являється дистанція соціальних зв'язків при оцінці норм поведінки дітей і дорослих; у них розвивається певна орієнтація на соціум, вміння на відповідному рівні розуміти і оцінювати суспільні відносини. У шість років дитина починає розуміти важливість суспільно значущих справ, у неї формується певне розуміння й оцінка соціальних явищ, орієнтація на оцінне ставлення дорослого через призму конкретної діяльності. За всіх індивідуально-варіативних особливостей процесу становлення ціннісних орієнтацій, саме у шість років він відрізняється найбільшою динамічністю.

Разом з тим, у період розвитку дитини між шістьма-сімома роками чітко відмічається нарощування й розвиток найважливіших компонентів ціннісних орієнтацій, їх адекватно мотивоване вираження. У цілому діти-шестилітки усвідомлюють соціальні очікування й орієнтуються на добру поведінку, хороші вчинки. Однак, дитина в цей період ще не сприймає еталони поведінки як соціальну необхідність, не усвідомлює їх соціальну значущість. Вони видаються шестиліткам як індивідуальні цінності, виступаючи лише окремими компонентами ціннісних орієнтацій, що розвиваються.

Суттєві зміни у ціннісних орієнтаціях дітей відбуваються при кінці молодшого шкільного віку. Психологічна роль ціннісних орієнтацій дитини в цей час особливо зростає й ускладнюється, враховуючи закономірності формування її як особистості.

Останнє обумовлюється, зокрема, тим, що на відміну від шестирічного віку, зміна еталонів поведінки дітей тут жорстко не визначається. Окрім того, активно розвивається потреба дитини вийти за рамки лише дитячого способу життя. У молодшого учня десятирічного віку відбувається якісний стрибок у його ціннісних орієнтаціях як у системі взаємовідносин, ставлень до інших людей, до спільної справи, так і в ціннісному орієнтуванні у різних видах діяльності, оцінці явищ оточуючого довкілля.

Відбувається не просто наростання цих компонентів ціннісних орієнтацій, які попередньо склалися в процесі здійснення шести-дев'ятирічними дітьми предметно-

практичної і навчальної діяльності й ускладнення форм спілкування, але, головне, принципово змінюються ціннісні орієнтації у всіх сферах відносин дитини, яка активно долучається до норм суспільства, на новому рівні оцінюючи суспільно корисні справи. Тож у дітей кінця молодшого шкільного віку ціннісні орієнтації починають складатися у більш розвинену, складну й стійку систему, яка визначає ставлення їхньої активної життєвої позиції. Дане положення обумовлено тим, що ступінь розвитку соціальної активності дітей пов'язаний з певним рівнем розвитку їхньої свідомості й самосвідомості.

У молодшому шкільному віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого об'єднання; як учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи; до рідного слова, побуту, традицій.

У підлітковому віці відбувається оволодіння внутрішнім світом й виникнення життєвого плану як певної системи пристосування, яка вперше усвідомлюється підлітком. У цей період створюються передумови становлення уявлень про сенс життя. Накопичення життєвого досвіду і розвиток процесів рефлексії сприяє формуванню у підлітків потреби у співвідношенні понять „минуле”, „теперішнє”, „майбутнє”, у постановці і вирішенні задач на розмежування понять „життя” і „сенс життя”, розуміння сенсу життя і усвідомлення свого життя.

Розв'язуючи „задачу на сенс життя”, старші підлітки просуваються від „шкільного сенсу життя” (добре вчитися, поступити в університет) до „дорослого” (залишити слід на землі, зробити відкриття, зберегти мир на землі, творити історію країни, людства). Частина підлітків прагне зазирнути у віддалене майбутнє, осмислити період зрілості і можливі найвищі досягнення на цьому ступені.

Старші підлітки усвідомлюють вплив негативних явищ у сучасному суспільстві на становлення сенсу життя свого покоління. Особливу тривогу у них викликає поширення наркотиків, алкоголізм, екологічні проблеми, тероризм, грабунки, матеріальний і духовний занепад суспільства.

Визначальним станом підлітків, який є психологічною дійсністю, є їхня реальна внутрішня готовність до прийняття дорослих норм життєдіяльності, що виражається у прагненні зайняти нову соціальну позицію, яка реалізується ними і в свідомості, і в поведінки.

Головним мотиваційним фактором життєдіяльності підлітка виступає його самоактуалізація. Прагнення до більш повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей у підлітків виражається через ставлення до сфер самоактуалізації, спрямованості особистості до творчості, самостійності, в активності життєвої позиції, в їхньому ставленні до майбутнього. При цьому досить чітко простежується відмінність характеру і спрямованості самоактуалізації підлітків залежно від конкретно історичних умов функціонування суспільства і особливостей організації життєдіяльності цієї вікової групи.

Підлітки у віці 12-15 років найбільш чутливі до особливостей соціальної ситуації, яка задає їм той чи інший напрям становлення. Різного роду напруги у соціальній ситуації призводять до різноманітних відхилень в особистісному розвитку й поведінці підлітка. Серед них особливу тривогу викликають не тільки прогресуюча відчуженість, підвищена тривожність, духовне спустошення, цинізм підлітків, їхня жорстокість, агресивність. При цьому агресивність виступає як ситуація заміщення при неприйнятті підлітка у світ соціально значущих відносин дорослих. Підліток потребує не просто уваги, але й розуміння, довіри дорослих. Він прагне грати певну соціальну роль не лише серед однолітків, але й серед старших.

У підлітковому віці виховується духовно осмислений, рефлексивний патріотизм, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод.

У ранній юності особистість перетворюється на розвиненого суб'єкта, що оволодіває соціальним досвідом, робить його своїм надбанням, тобто в цей період відбувається розгорнута соціалізація. Юнаки і дівчата набувають все більшої самостійності, відносної автономності, відбувається їхня подальша індивідуалізація.

Молодші юнаки, які бурхливо переживають стан дорослішання, більше неспокійно й невпевнено відчують себе у сучасному світі. З віком зникають кризові явища підлітка: дратівливість, негативізм, підозрілість, почуття ворожості. Особистість набуває певної вікової стійкості. Але страх перед майбутнім повертає дратівливість, образу, ворожість стосовно себе і суспільства, вони стають набутими особистісними характеристиками. До 16 років різко змінюється спрямованість, перетворюючись в егоїстичну з індивідуалістичною акцентуацією, що означає позитивне ставлення молодших юнаків до себе (вони себе цінують), і негативне ставлення до оточуючих. І хоча повністю не заперечують їх, але відчують „ворожість” самого суспільства.

В ранньому юнацькому віці на основі якісних і кількісних змін відбувається інтенсивний розвиток саморозуміння. Молодих людей хвилює пошук відповідей не лише на питання „Хто Я?”, „Який Я?”, але й на питання „Навіщо Я?”. Вже сам зміст цих питань актуалізує у молодих людей процес саморозуміння. Юнаки (дівчата) вичленують систему знань на основі усвідомлення не стільки власних індивідуальних особливостей, скільки своєї соціальної сутності і неповторності.

Молоді люди по-різному і на різному рівні прагнуть визначити своє місце в суспільстві. Це для них можливо в рамках самосвідомості через демонстрацію своєї ролі і статусу. Старшокласники думають про себе більш узагальнено, і, перш за все, про ті особливості особистості, які допоможуть їм зайняти певне місце в житті і суспільстві.

Центральною особистісною якістю старшокласників вважається соціальна відповідальність. Тому у старшому шкільному віці пріоритетними рисами ціннісного ставлення до Батьківщини є відповідальність і дієвість. Старшокласники не лише ідентифікують себе з українським народом, але й прагнуть жити в Україні, пов'язати з нею свою долю, служити Вітчизні на шляху її національного демократичного відродження; працювати на своє та її благо, захищати її; поважати Конституцію України і виконувати норми Законів; бережно ставитись до етно-етичної культури народів України; володіти рідною та державною мовою; визнавати пріоритети прав людини, поважати свободу, демократію, справедливість.

Складовою частиною патріотичного виховання є військово-патріотичне виховання, орієнтоване на формування готовності до військової служби як особливого виду державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні безпеки держави від зовнішньої загрози. Військово-патріотичне виховання має сприяти обороноздатності України, яка разом з міжнародною спільнотою бере участь у миротворчих операціях, протистоїть міжнародному тероризму, запобігає військовим конфліктам, що загрожують людству, створює стабільність зовнішньополітичного становища у світі. Для того, щоб ефективно виконувати цю високу місію військово-патріотичне виховання підростаючого покоління має базуватись на духовно-моральних цінностях суспільства, охоплювати військово-історичну підготовку; прикладну фізичну підготовку; підготовку з основ військової служби та з основ безпеки життєдіяльності.

Робота з військово-патріотичного виховання має проводитись комплексно, в єдності всіх його складників, спільними зусиллями органів державного управління, освітніх закладів, сім'ї, громадських організації і об'єднань, Збройних Сил України, інших силових структур.

Метою патріотичного виховання є становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано розбудувати її як суверену, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, і забезпечувати її національну безпеку, знати свої права і обов'язки, цивілізовано відстоювати їх, сприяти єднанню українського народу, громадянському миру

і злагоді в суспільстві. Мета патріотичного виховання конкретизується через систему виховних **завдань**:

- утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби як виду державної служби, культивування ставлення до солдата як до державного службовця;
- визнання й забезпечення в реальному житті прав дитини як найвищої цінності держави і суспільства;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю дітьми та учнівською молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, розвиток спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- формування етнічної та національної самосвідомості, любові до рідної землі, держави, родини, народу; визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності культурної спадщини та майбутнього;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства; культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, толерантності, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;
- формування мовної культури, оволодіння і вживання української мови як духовного коду нації;
- спонукання зростаючої особистості до активної протидії аморальності, правопорушенням, шовінізму, фашизму, сепаратизму.

ПІДХОДИ ДО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА

Досягнення цілей патріотичного виховання вимагають додержання наукового підходу, тобто врахування об'єктивних закономірностей його перебігу. Науковий підхід до процесу формування громадянина-патріота передбачає, що дія загальних закономірностей становлення патріотизму опосередковується впливом конкретно історичних умов життєдіяльності даного суспільства і кожного з його суб'єктів зокрема.

Конкретно-історичний підхід допомагає збагнути й сформулювати специфічні, найбільш актуальні на даному етапі розвитку українського суспільства завдання патріотичного виховання, а саме: усвідомлення громадянами України необхідності демократичних процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства.

Ефективність виховання патріотизму значною мірою залежить від реалізації діяльнісного підходу. Особистість громадянина-патріота формується інтенсивніше, якщо він любить Батьківщину не лише на словах, а на ділі, якщо бере реальну участь в діяльності, в якій апробуються на практиці громадянські цінності, якщо ця діяльність проходить через його почуття, відповідає його потребам та інтересам.

У патріотичному вихованні особливого значення набуває особистісно-орієнтований підхід, коли в центрі освітньо-виховного процесу стоять інтереси дитини, її потреби та можливості, права окремого індивіда, його суверенітет. Лише через таку ієрархію ціннісних підходів як людина (особистість) – народ (культура, історія, освіта) – держава (суспільство) можна реалізувати перспективну і демократичну модель виховання громадянина-патріота.

Необхідною умовою оптимізації патріотичного виховання є дотримання системного підходу, який передбачає розгляд цілісного багаторівневого взаємозалежного відкритого процесу в його постійному розвитку і саморозвитку.

Основними принципами патріотичного виховання є:

- принцип національної спрямованості передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливе ставлення до його культури; повагу, толерантність до культури народів, які населяють Україну; розвиток здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

- принцип гуманізації виховного процесу означає, що вихователь зосереджує увагу на дитині як вищій цінності, враховує її вікові та індивідуальні особливості і можливості, не форсує її розвитку, спонукає до самостійності, задовольняє базові потреби дитини; виробляє індивідуальну програму її розвитку, стимулює свідоме ставлення до своєї поведінки, діяльності, патріотичних цінностей;

- принцип самоактивності і саморегуляції сприяє розвитку у вихованця суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; поступово виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;

- принцип культуровідповідності передбачає органічну єдність патріотичного виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь;

- принцип полікультурності передбачає інтегрованість української культури у європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування у дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних від національних ідей, цінностей, до культури, мистецтва, вірування інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

- принцип соціальної відповідності обумовлює необхідність узгодженості змісту і методів патріотичного виховання реальній соціальній ситуації, в якій організовується виховний процес. Завдання патріотичного виховання зорієнтовані на реальні соціально-економічні умови і передбачають виховання у дітей готовності до ефективного розв'язання життєвих проблем.

К.І. Чорна

Розділ II. ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Завданням нашого дослідження було визначення, наукове обґрунтування та експериментальна перевірка засобів та педагогічних умов, які забезпечують ефективне виховання патріотизму старшокласників. Розв'язання цієї проблеми вимагало діагностики проявів патріотизму.

При здійсненні діагностики ми керувались важливим положенням особистісно орієнтованого виховання, сформульованого К.Ушинським так: „Якщо педагогіка хоче виховати людину всебічно – вона повинна насамперед пізнати її всебічно” (21, 455).

Це твердження спростовує застосування масового підходу до творення особистості, забезпечує схематизм і калькування у питаннях виховання, адже лише при детальному вивченні внутрішнього світу людини педагог може планувати ефективний виховний вплив і здійснювати його.

Отже, діагностика проявів патріотизму старшокласників тісно пов'язана з положеннями особистісно орієнтованого підходу: ставлення до вихованця як до самоцінної особистості, суб'єкта виховної взаємодії, допомога у розкритті власних здібностей та їх реалізації.

В структурі патріотизму старшокласників можна виокремити три блоки: когнітивний – система знань, внутрішньо прийнятих особистістю, стійкі оціночні відношення і судження; емоційно-вольовий – почуття приналежності до Українського народу, оптимізм, любов до України, до історичного і самобутнього образу свого народу, віра в можливість добитись зміни життя на краще своєю активністю; наявність вольових якостей для реалізації патріотичних переконань і відповідальність за те, щоб народ України посів достойне місце в цивілізованому світі, готовність відстояти незалежність України; діяльнісно-практичний – уміння і навички творчої громадської діяльності і поведінки, виконання обов'язків та дотримання норм Закону, практична турбота про своє та народне благо, усвідомлена самоорганізація і самовдосконалення своїх патріотичних рис.

Система знань в структурі патріотизму передбачає особистісне прийняття і застосування їх старшокласниками, вміння проаналізувати ситуацію, визначити і захистити свою позицію, пропагувати своє ставлення до неї, вміння вислухати і зрозуміти іншу точку зору, з повагою ставитись до опонента, вміння йти на компроміси заради соціального миру.

Чітке і бадьоре цитування чужого правильного судження чи думки ще не гарантує „правильність” намірів і вчинків старшокласника. Реальний стан розвитку патріотизму можна зафіксувати на основі їх прагнення самостійно чи за допомогою вчителя проаналізувати ту чи іншу проблему, визначити факти, з допомогою яких можна довести правильність суджень, висновків. Оціночне ставлення до змісту громадських, моральних, правових, економічних, національних та інших проблем відображає когнітивний елемент патріотизму.

При цьому неабияке значення має вербальна культура школярів – культура державної української мови. Їх спроможність не лише зрозуміти мову, звернену до себе, але й висловити своє розуміння почутого і своє ставлення до нього, вміння відстояти свою думку чи судження в повсякденному житті.

Провідними критеріями сформованості патріотизму старшокласників є любов до свого народу, України і готовність зберегти і розвивати її як суверенну та незалежну, демократичну, соціальну, правову державу, націю.

Показниками, які характеризують соціальне становлення особистості, сформованість її патріотизму можуть служити гуманістичні якості особистості, знання і вміння цивілізованим шляхом відстояти свої інтереси, права і свободи в умовах державотворчого процесу на Україні.

Не відкидаючи значимості педагогічного керівництва, ми поєднуємо патріотизм старшокласників з самостійністю, ініціативою, громадською відповідальністю, процес його становлення з розвитком у них саморегуляції і самоорганізації в різноманітних сферах діяльності і спілкування.

Практика свідчить, що процес виховання патріотизму протікає більш ефективно, коли старшокласники глибоко усвідомлюють суть понять „патріотизм”, „Батьківщина”, „незалежність”, „суверенність”, „правова держава”, „громадянське суспільство”, „демократія”, розуміють необхідність вироблення патріотизму в себе особисто. Коли вони вміють осмислити історію, культуру, мистецтво, цінності, мораль, звичаї, обряди, символіку свого народу, нації, рідного краю; знають особливості етнічного характеру народів України. Коли старшокласники розуміють структуру державної влади, її внутрішню і зовнішню політику, поважають Конституцію і знають свої права та обов'язки, вміють аналізувати проблеми сьогодення та прогнозувати шляхи виходу в ряди цивілізованих країн.

Констатувальний етап експерименту проводився у 2008 році. Ми ставили за мету одержати дані з достовірністю 0,95. Експериментом було охоплено 593 старшокласники 9-11 класів Черкаської області, м.Києва, Київської області, м.Антрациту Луганської області. Контрольні – 9-11 класи – паралельні цих же шкіл.

З метою виявлення знань старшокласників про суть патріотизму, громадянського суспільства, демократії їм було запропоновано письмово закінчити такі речення:

„Під патріотизмом я розумію...”

„Громадянське суспільство, - це...”

„Демократія проявляється...”

У таблиці 1 представлені результати, які характеризують рівень знань школярів про суть патріотизму (П), громадянського суспільства (ГС) і демократії (Д).

Таблиця 1

Знання старшокласників про суть патріотизму громадянського суспільства, демократії

Оцінка знань	9-Е		10-А			10-Б			11-А			10-Б			Всього			
	П	ГС	Д	П	ГС	Д	П	ГС	Д	П	ГС	Д	П	ГС	Д	П	ГС	
1. Повні і точні знання	8	2	3	2	1	1	4	1	2	4	3	5	10	9	1	2	8	16
2. Неповні знання	9	9	1 6	2 1	1 8	2 2	7	7	1 0	2	4	6	10	1 0	7	4	9	48
3. Невірні знання	3	9	-	2	4	2	2	7	-	5	6	3	-	-	-	1	2	26
4. Не стали відповідати	1	1	2	1	4	1	3	1	1	5	3	2	1	2	2	1	1	11
Кількість учасників	21		26			16			16			21			100			

Аналіз одержаних даних свідчить про те, що більшість старшокласників не мають повних знань про суть патріотизму (49%). Вказавши, що патріотизм – це любов до Батьківщини і що він повинен бути навіть у сьогоденних умовах, ця група старшокласників не відмітила, що це також і любов до свого народу, нації, рідного краю. Не підкресливши, що патріот – це не той, хто говорить красиві слова про Україну, а той, хто бачить труднощі і помилки, невирішені проблеми, проте не панікує, а долає перешкоди. Ця група старшокласників не бачить зв'язку між патріотизмом і громадянською активністю. Не було також наголошено на поєднанні пристрасної любові до Батьківщини з тверезим почуттям віри і поваги до інших народів. Не бачать старшокласники в патріотизмі феномену, який би проявлявся у виконанні обов'язків та дотриманні норм закону, вмінні демократичним шляхом відстоювати свої інтереси, права і свободи.

Характеризуючи поняття „громадянське суспільство”, 68% старшокласників указали, що воно складається з окремих індивідів, особистостей. Наявність індивідуальної свободи, забезпечення широких прав людини і в тому числі на приватну власність, на реалізацію своїх політичних, економічних і духовних потенцій – умови існування громадянського суспільства. Елементами громадянського суспільства є сім'я, різноманітні виробничі

об'єднання та організації (трудові колективи, кооперативи, фірми, артіль, спільні підприємства, товариства, акціонерні об'єднання), класи, етнічні, релігійні та інші соціальні групи, політичні партії, громадські організації, суспільно-політичні рухи, асоціації, творчі спілки та ін.

Однак, старші школярі цієї групи не відмітили, що держава може бути як демократичною, так і антидемократичною, а для громадянського суспільства характерна лише демократична форма його існування. Чим більш розвинуте громадянське суспільство, тим демократичніша держава. І навпаки, чим менш розвинуте громадянське суспільство, тим більша вірогідність авторитарного чи тоталітарного режиму державної влади.

Не були розкриті принципово важливі умови, які гарантують справжню самодіяльність елементів громадянського суспільства; їх незалежність від політичної влади в тій мірі, яка визначена демократичними законами держави; гарантія прав кожної людини і соціальних груп, прогресивні історичні традиції, розуміння основною масою населення ідеї справедливості і свободи.

61% старшокласників відповіли, що демократія - це народовладдя, форма організації політичного життя суспільства. Однак зовсім незначна кількість опитаних (4%) визнала її загальнолюдською цінністю. Демократичні принципи: принцип більшості, конституціоналізму, поділу влади, системи вільних виборів, політичного плюралізму, гласності, контролю народу за діяльністю влади були названі, в основному лише учнями 11-х класів (6%). Не стали відповідати 11% старшокласників.

Рівень знань старшокласниками своїх прав та обов'язків, знання історії культури, мистецтва, символіки свого народу, нації, рідного краю, моралі, звичаїв, особливостей національного характеру народів України ми вивчали шляхом відвідування уроків історії, народознавства, основ держави і права, вивчення Конституції України, аналізу відповідей школярів, контрольних робіт, творів, рефератів, самостійних робіт.

Спостереження показали, що педагогів здебільшого задовольняє вміння учнів повторити інформацію, не вникаючи в її суть, не розглядаючи причинно-наслідкових зв'язків. Лише 17% опитаних нами учнів володіє в незначній мірі вміннями і навичками аналітичної діяльності. Старшокласники звикли репродуктивно засвоювати і відтворювати інформацію. Повсемірно поширений в школах формальний підхід до вивчення суспільних дисциплін не сприяє становленню власної точки зору, своєї думки, не формує потребу захистити свою позицію і уважно та з повагою ставитись до контраргументів.

Розумінню особливостей патріотизму школярів сприяє вивчення ставлення старшокласників до різноманітних друкованих періодичних видань, телепередач, радіо. З метою виявлення інтересу учнів до суспільно-політичних знань, подій, а також джерел одержання політичних знань, старшокласникам було запропоновано відповісти на такі запитання:

Які газети, журнали Ви регулярно читаете? Які хотіли б читати?

Які проблеми з періодики Вас найбільше захоплюють:

- 1) діяльність уряду, Верховної Ради, президента?
- 2) злочинність, корупція, правопорушення?
- 3) економіка, питання власності, фінансові проблеми?
- 4) проблеми армії?
- 5) вартість життя, інфляція?
- 6) соціальне забезпечення, проблеми охорони природи, здоров'я?
- 7) національні питання, міжетнічні стосунки?
- 8) стосунки між державами близького зарубіжжя?
- 9) міжнародне життя?
- 10) зовнішня політика?
- 11) питання екології, охорони оточуючого середовища?

- 12) корисні поради?
- 13) інтимне життя, секс?
- 14) стосунки батьків і дітей?
- 15) питання моралі, духовності?
- 16) культура, мистецтво?
- 17) спорт?
- 18) реклама?
- 19) інше – напишіть, що саме.

Чи обговорюєте ви публікації з періодичної преси: з товаришами по класу? з товаришами поза школою? З учителями? з батьками?

Скільки часу на тиждень у Вас іде на читання періодичної преси?

З яких джерел Ви дізнаєтесь про політичні події, явища, факти?

Чи доводилось Вам відстоювати свої політичні погляди і переконання? Наведіть конкретні приклади.

Який громадський захід в школі Вам найбільш сподобався і чому?

Проведене з метою в'яснення сформованості когнітивного компоненту патріотизму дослідження показало, що за останні 4 роки інтереси і потреби старшокласників в одержанні інформації значно збузились. Для сьогоднішньої шкільної молоді стало не лише неможливим відвідання театру, кіно, музеїв, але й читання художньої літератури, газет. За даними нашого дослідження лише 1% старшокласників читають, і то не систематично, газети. За останні три роки інтереси і потреби старшокласників в одержанні інформації розширились завдяки Інтернету.

Так, на Черкащині на 2010 рік до мережі Інтернет підключено 487 навчальних закладів (75%). Міські ЗНЗ стовідсотково підключені до мережі Інтернет, сільські школи – на 61%. Особистий комп'ютер вдома мають 92,3% міських старшокласників та 41,6% сільських учнів. 87,5% старшокласників відповіли, що мережею Інтернет користуються часто. 66,6% школярів відповіли, що використовують Інтернет для здобуття інформації, 41,6% – для навчання, 58,3% – для спілкування.

Варто відмітити, що освітяни України чудово розуміють як позитивне, так і негативне значення всесвітньої мережі у житті та розвитку особистості. Інтернет не лише формує свідомість молоді, а й реально й ефективно впливає на перебіг подій у суспільстві. Перемога революційних сил у Єгипті конкретне підтвердження цього. Попри пропаганду наркоманії, проституції, жорстокості, шкідливих звичок та умінь Інтернет сьогодні є справжнім рупором свободи, відкритості, демократії.

З практики ж відомо, що виховний вплив школи і вчителя ефективні при умові, якщо максимально використовуються шкільні і позашкільні джерела інформації. При цьому надзвичайно важливо, хто виступає координатором і організатором впливу на школярів засобів масової інформації і що перш за все цікавить сучасних старшокласників.

Розподіл відповідей на запитання анкети: „Які проблеми, що обговорюються по радіо, телебаченню та в інтернеті Вас найбільше цікавлять?” дав такі результати:

- „Злочинність, корупція, правопорушення” – 77%
- „Вартість життя, погіршення умов” – 61%
- „Ставлення між батьками і дітьми” – 56%
- „Міжнародне життя” – 55%
- „Інтимне життя, секс” – 49%
- „Економіка, питання власності, фінансові проблеми” – 43%
- „Спорт” – 43%
- „Проблеми здоров'я” – 42%
- „Музика, культура, мистецтво” – 41%
- „Корисні поради” – 17%

При цьому спостерігається диференціація інтересів школярів в залежності від їх віку. Так, в 9-х класах рангові місця пріоритетних проблем розділились таким чином:

1. „Злочинність, корупція, правопорушення” – 90,5%
2. „Відносини батьків і дітей” – 61%
„Музика” – 61,8%
3. „Вартість життя” – 57%
„Спорт” – 32%

Деякі інші проблеми оточуючого життя цікавлять учнів 10-х, 11-х класів. Найбільш привабливою для них проблемою є „інтимне життя”, „секс” – 62%. Друге рангове місце посідає інтерес до проблем злочинності, корупції, правопорушень – 56%. Третє рангове місце займають 2 проблеми: „Проблеми армії” – 53% юнаків, „Ставлення батьків і дітей” – 51% юнаків і дівчат.

Характеризуючи відповіді старшокласників на запитання анкети: „З ким ви найчастіше обговорюєте матеріали засобів масової інформації?”, необхідно відмітити, що своїми співбесідниками учні називають:

товаришів поза школою – 64%

батьків – 53%

товаришів з класу – 33%

Майже зовсім не обговорюються ці проблеми з учителями школи – 5%.

Одержані дані свідчать, що виникло протиріччя між ростом впливу засобів масової інформації на процес становлення особистості школярів і недостатнім використанням цих можливостей в практиці роботи школи. Сучасний старшокласник знаходиться під впливом засобів масової інформації, однак вони впливають на нього стихійно. Нерідко цей вплив негативний. Позбавлений можливості відвідувати культурні центри і навіть читати газети і журнали, сьогоднішній старшокласник змушений десятки разів на вечір зустрічатись з жорстокістю, смертю, насильством, які заповнили екрани телевізорів. Це призводить до того, що молодь звикає до зла як до норми, перестає реагувати на нього. Втім загальновідомо, що людина орієнтована зовсім не „з середини”, а індустрією свідомості, де значну роль відіграють засоби масової інформації, культурні надбання людства. Сьогодні можна констатувати, що не без допомоги останніх катастрофічно швидко зникає комплекс людяності молоді. Причини цих явищ надзвичайно складні і одними репресивними методами їх не подолати. Один з виходів полягає в підвищенні орієнтаційної ролі педагога на вибірковість школярів у відборі потрібної інформації, на розвиток у старшокласників культури сприйняття, здібності правильно оцінювати необхідну інформацію. Сам учитель також має бути підготовлений до того, щоб сприяти правильній оцінці подій оточуючого життя, допомогти вибрати головне, те, що сприяло б розвитку особистості, вихованню патріотизму.

У сучасній психології та психолінгвістиці визначені природа, етапи і рівні засвоєння знань (дослідження В.Ц.Бадмаєва, В.П.Безпалька, А.С.Смирнової, Г.С.Саволайнен, П.Ф.Тализіної, А.І.Яковлева).

У відповідності до шкільної практики ми визначили такі рівні засвоєння знань старшокласниками когнітивного компоненту патріотизму.

1 рівень. Дуже низький. У старшокласників відсутня система знань і вони не прагнуть їх здобути. Малий словниковий багаж. Відсутність знань, умінь логічно побудувати судження і переконливо відстояти свою точку зору ці старшокласники прагнуть приховати за активно-негативною реакцією на залучення їх до громадської діяльності. Таких учнів 18%.

2 рівень. Низький. В учнів є певні, безсистемні знання. Нова інформація сприймається ними не критично, і вони не зацікавлені в її одержанні. При залученні до громадської роботи ці учні обмежуються репродуктивним відтворенням прочитаного матеріалу і потребують контролю з боку педагога. Словниковий багаж бідний, аналітичне мислення не розвинене. Їм важко пояснити своїми словами прочитаний матеріал чи пояснити значення якогось терміну. Цю групу становлять 37% старшокласників.

3 рівень. Достатній. У старшокласників досить широкі, систематичні знання. При обговоренні проблеми чи участі в громадській діяльності прагнуть проникнути в суть. Втім, самостійно не завжди піднімаються до аналізу подій, явищ, ставлень, але охоче беруть участь в аналітичній діяльності, яку організують педагоги. Лексичний багаж досить широкий, але спеціальні терміни (політичні, соціальні, етичні та ін.) знаходяться переважно в пасивному словнику, застосовуються рідко. Таких учнів 29%.

4 рівень. Високий. У старшокласників глибокі, різносторонні знання, аналітичні навички і прагнення проникнути в суть подій, самостійно давати їм оцінку, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Ця група учнів вільно оперує спеціальними термінами в розмові чи дискусії з опонентами, вміє слово підкріпити доказом. Таких учнів 16%.

Виховуючи громадянина-патріота України, ми виходили з того, що повноцінне патріотичне виховання особистості неможливе без розуміння реальної ситуації в країні, суспільно-політичних подій сьогодення. З цією метою учням було запропоновано відповісти на запитання, хто на їх думку реально управляє країною. Відповіді старшокласників були такими:

Реально править країною сьогодні:

Олігархи – 62%

Державний апарат – 10%

Ніхто – 10%

Президент – 8%

Армія – 6%

Парламент – 5%.

На запитання „Чи задоволені Ви діяльністю Верховної Ради?” старшокласники відповіли так (див. табл. 2)

Таблиця 2

Оцінка діяльності Верховної Ради старшокласниками

Оцінка учнів	Загальна кількість в %
Так	1%
Ні	87%
Не повною мірою	3%
Не відповіли	9%

Типова мотивація ставлення до Верховної Ради:

„Більше слів, ніж діла”,

„Їх роботи в житті не видно”,

„Мало зважають на проблеми та інтереси людей”,

„Постійно погіршують економічне становище в країні”,

„Не виконують своїх передвиборних обіцянок”,

„Не бачу результатів дій депутатів. А якщо є, то лише негативні”,

„Від того, що вони засідають, немає ніякої користі, і за це ніхто не відповідає”.

Одержані дані свідчать, що відбувається тотальне відчуження молоді від владних структур. Невдачі реформ, повсемісне безробіття, ріст злочинності, непевність в завтрашньому дні посилюють цю тенденцію. Шкільна молодь в своїй основній масі (87%) не підтримує урядовців. А для чого? Адже вони поки що нічого корисного для неї не зробили. Отже, не існує підстав для довір'я і підтримки.

Варто відмітити й спад інтересу владних структур до молоді, якій відводиться роль всього-на-всього пасивного спостерігача політичного життя країни, а не активного субєкта. Це, у свою чергу, викликає в неї відповідне ставлення до влади. Серед шкільної молоді спостерігається стійке зростання невдоволення політиками і політикою, яке може перерости в активне неприйняття їх, в політичний екстремізм. Ця перспектива цілком можлива, оскільки вона ґрунтується на психологічних особливостях старшокласників: юнацькому максималізмові, прагненні до швидкого вирішення проблем, нетерпимості.

Політичний екстремізм молоді надзвичайно небезпечний на фоні криміналізації держави і кризи духовно-моральних цінностей суспільства. Влада має зрозуміти, що політична підтримка молоддю державних діячів можлива сьогодні лише в формі взаємовигідного співробітництва. Крім того, аполітичність шкільної молоді справа далеко не безобідна. Фактично існує дві форми „відмови від політики”: по-перше, звичайна обивательська аполітичність (таких переважна більшість), по-друге, бойкот політиків і політики в тій формі, в якій вона сьогодні існує. Друге – це вже політичний вибір. Позбавлена громадянської активності, патріотизму, бачення як власного майбутнього, так і майбутнього України, молодь з потенційно творчої сили може на довгий строк перетворитись в обузу суспільства, паралізованого чужими цінностями, бездуховністю та повсемісним безладдям.

Відповідь на запитання „Що Ви чекаєте від влади чи зміни властей?” була такою. В основному старші школярі (їх 73%) чекають поліпшення життя шляхом наведення порядку в країні, вирішення політичних і економічних проблем, пониження рівня злочинності і прийняття законів в інтересах людей. Втім, 17% опитаних відповіли „не чекаю нічого доброго”, „погіршення життя”, „надіюсь лише на рідних і на себе”.

Український патріотизм нероздільний з готовністю зберегти і розбудувати Україну як суверенну і незалежну державу. Проте далеко не всі ставляться до її утворення однозначно.

Співставлення відповідей учнів м. Києва і м. Антрациту на запитання, як вони ставляться до зміцнення зв'язків з Росією дало такі результати (див. табл. 3).

Таблиця 3

Ставлення старшокласників до зміцнення зв'язків з Росією

Оцінка учнів	м. Києва	м. Антрацит
Позитивно	16%	71%
Негативно	69%	24%
Байдуже	10%	3%
Не відповіли	5%	2%

Таким чином, одержані дані свідчать про більш сильні тенденції сепаратизму в настроях старшокласників східного регіону країни. Гадаємо, що причина цього феномена в загальній орієнтації регіону, яка зумовлена погіршенням економічного становища цього краю, та переважною кількістю російськомовного населення.

З метою одержання більш повних даних про настрої старшокласників і уточнення даних про природу їх соціальних переживань ми запропонували їм відповісти на такі запитання анкети:

Що лякає Вас в сучасній ситуації в Україні?

Куди рухається наше суспільство сьогодні?

Відповіді на перше запитання були такими: (див. табл. 4).

Таблиця 4

Стан збентеженості старшокласників соціальною ситуацією в країні

Відповідь учнів	%
Ріст злочинності	27%
Економічний хаос	23%
Непевність в завтрашньому дні	12%
Озлобленість людей	9%
Безробіття	7%
Безвідповідальність	-

Незахищеність людини	6%
Зіткнення груп людей в суспільстві	11%
Агресивний націоналізм	3%
Не відповіли	2%
	100%

Відповіді на запитання „Куди рухається наше суспільство сьогодні?” розподілились таким чином: (див. табл. 5)

Таблиця 5

**Оцінка старшокласниками
перспектив розвитку суспільства**

Характер відповіді	%
До катастрофи	42%
До капіталізму	20%
Нікуди	4%
До військового перевороту	13%
До оновленого соціалізму	2%
До гуманної правової держави	19%
	100%

Таким чином, аналіз даних бесід, творів, письмових робіт, анкетування, тестів, спостережень за учнями в повсякденному житті та в спеціально створених ситуаціях дав можливість зробити висновок про наявність у старшокласників трьох рівнів патріотизму.

Високий рівень – глибокі, різносторонні знання про суспільно-політичний та економічний устрій України її культуру, цінності та історичне минуле; аналітичні навички і прагнення проникнути в суть подій, самостійно давати їм оцінку, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Ця група учнів вільно оперує політичними термінами в розмові чи дискусії з опонентами, вміє слово підкріпити доказом. Прагнуть, щоб Україна стала по-справжньому демократичною, правовою, соціальною, незалежною і суверенною державою. Це активні прихильники демократичних реформ. Відмежовуються від шовінізму, ультранационалізму, тоталітаризму. Розглядають демократію як загальнолюдську цінність, заради якої потрібно наполегливо і компетентно працювати. Виступають за інтеграцію з Євросоюзом в економічних питаннях. Постійно дотримуються законів та обов'язків громадянина, вміють відстоювати свої права і свободи, проявляють громадську активність та кращі риси моральності: працелюбність, гідність, чесність, доброту, відповідальність. Усвідомлюють себе громадянином патріотом, який може і має добросовісно впливати на розбудову громадянського суспільства і правової, демократичної держави в Україні. Вірять в прогресивне майбутнє батьківщини. Прагнуть до вдосконалення своїх патріотичних і моральних рис. Люблять свій народ, Батьківщину, виявляють готовність в разі необхідності захистити її суверенітет. Таких учнів на початку дослідження було 18%.

Середній рівень – достатні знання про суспільно-політичний та економічний устрій України, конституційні права та обов'язки громадян. При обговоренні проблеми чи участі в громадській діяльності прагнуть проникнути в суть. Втім, самостійно не завжди піднімаються до аналізу подій, явищ, ставлень, але охоче беруть участь в аналітичній діяльності, яку організують педагоги. Лексичний багаж досить широкий, але спеціальні терміни (політичні, соціальні, етичні та ін.) знаходяться переважно в пасивному словнику, застосовуються рідко. Майже завжди дотримуються законів, епізодично відстоюють свої права і свободи; як правило, відповідальні та справедливі. Люблять свій народ та Україну,

їм властиве почуття людської і національної гідності, майже завжди толерантні до інших народів, культур і традицій. Висловлюють готовність відстоювати незалежність України. Ця група становила 49%.

Низький рівень – дуже слабкі знання про суспільно-політичний та економічний устрій України, демократію, громадянське суспільство та органи державної влади. Відсутність умінь логічно побудувати судження і переконливо відстояти свою точку зору. Майже не знають прав, свобод та обов'язків громадянина і не вміють їх відстоювати. Дуже мізерні знання культури, традицій, історичного минулого, сучасності та перспектив Батьківщини. Часто безвідповідальні, не беруть участі у громадській діяльності, у них не стійка ідентифікація себе з українським народом. Деякі юнаки і дівчата цієї групи заявляють, що не люблять свою Батьківщину, не вірять в її прогресивне майбутнє і збираються виїхати за кордон. Таких учнів було 31%.

Як бачимо, кожен любить Україну по-своєму і вкладає в патріотизм часто діаметрально-протилежний зміст. Так який же патріотизм потрібно виховувати у старшокласників? І кого, власне, сьогодні можна вважати справжнім патріотом України?

Для встановлення і утвердження незалежної України потрібно формувати в масовій свідомості підростаючого покоління духовно-свідомий патріотизм демократичного спрямування, який би поєднував пристрасну любов до Батьківщини з тверезим почуттям міри і поваги до інших народів, базувався на знаннях про історичне минуле і сучасність України, її культуру, мистецтво, цінності, мораль, звичаї, обряди, символіку свого народу, нації, рідного краю, про права і свободи громадян, про громадянське суспільство, правову державу, про внутрішню і зовнішню політику Вітчизни, інших країн світу, найважливіших документів нашого уряду, інтегральних суспільно-політичних понять. Патріотизм, який би проявлявся у виконанні обов'язків та дотриманні норм закону, вмінні демократичним шляхом відстоювати свої права і свободи, практичній турботі про своє благо та рідного народу, потребі і навиках творчої громадської діяльності, вмінні проаналізувати суспільно-політичну ситуацію, визначити і захистити свою позицію, пропагувати своє ставлення до неї, вмінні вислухати і зрозуміти іншу точку зору, з повагою ставитись до опонента, спроможності йти на компроміси заради соціального миру, усвідомленій самореалізації і самовдосконаленні своїх патріотичних рис.

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Методологічною основою дослідження були ключові філософські положення про модернізаційні зміни в суспільстві; націю як сукупність громадян однієї держави, яка створюється внаслідок політичної інтеграції етнічних спільнот у межах єдиної держави; про соціальну сутність особистості, її здатність трансформувати суспільні цінності в особистісні надбання; про патріотизм як соціальну морально-духовну і індивідуальну цінність громадянина.

Розробляючи методи формування впливу враховували, що особливістю сучасного патріотичного виховання є не лише становлення громадянина-патріота України, який любить свою Батьківщину, а, перш за все, готовність самовіддано розбудовувати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу і забезпечувати її національну безпеку, знання своїх прав і обов'язків, вміння цивілізовано відстоювати їх, сприяння єднанню українського народу, громадянському миру і злагоді в суспільстві.

Мета патріотичного виховання конкретизується через систему виховних завдань, розкритих нами в концептуальних засадах патріотичного виховання старшокласників.

Розпочинаючи формувальний етап дослідження ми усвідомлювали, що для виховання громадянина-патріота необхідна виховна система роботи, яка б охоплювала і навчальну, і позаурочну діяльність педагогів, школярів, батьків, громадських організацій,

науки, засобів масової інформації, центрів зайнятості і здоров'я, соціальної служби та інших державних інституцій.

Виховна система школи – пріоритетний фактор цілеспрямованого виховання, результат творчої діяльності вихователя – професійних педагогів, сім'ї та громадських організацій. Вона містить ту мету, заради якої створюється; спільну діяльність вихователів і вихованців, які забезпечують реалізацію цієї мети; самих людей як суб'єктів цієї діяльності; середовище їх життєдіяльності; відносини, які розвиваються між ними; ціннісні орієнтації і моральні якості, що визначають духовну єдність і характер їх поведінки.

В умовах модернізаційних суспільних змін справжня виховна система школи не може бути не гуманістичною. Це складний соціальний, психолого-педагогічний комплекс. Найважливіша його функція – виховання. Процес виховання охоплює всю сферу розвитку особистості. Виховна система впливає на школярів не лише через уроки, учителів, самостійну роботу (психолого-педагогічний фактор), але й через задіяність в оточуючому середовищі, через стосунки, які складаються між дітьми та громадськими організаціями, через психологічний клімат, який об'єднує дорослих і дітей в даному конкретному закладі (соціальний фактор).

Виховна система школи – це досить стійке структурне утворення, яке забезпечує своєрідний „захист”, „душевний комфорт” учасників педагогічного процесу. Найважливішим і стабільним елементом виховної системи, її метою є учень. Його, як особистість, характеризує прагнення до свободи, незалежності, автономності. В системі ж елемент втрачає частинку своєї незалежності і автономності, оскільки потрібно дотримуватись загальних норм, виконувати певні обов'язки.

Як показала практика, протиріччя між системою і особистістю ефективніше вирішуються в ті періоди, коли система сама інтенсивно розвивається, і коли вихованець відчуває свою причетність до її створення і функціонування, коли він не „гвинтик”, а творець.

Отже, розвиток виховної системи є умовою розвитку особистості, а головний критерій ефективності розвитку виховної системи – розвиток вихованців.

Створення результативної виховної системи неможливе без спеціальної діяльності по її моделюванню. Моделювання – це метод пізнавальної і управлінської діяльності, який дозволяє адекватно і цілісно відтворити в модельних уявленнях сутність, найважливіші якості і компоненти системи, одержати інформацію про її минуле, справжнє і майбутнє, можливості і умови побудови, функціонування і розвитку.

Приступаючи до моделювання системи патріотичного виховання, ми виходили з врахування потреб юних громадян бути вільними членами суспільства, і водночас відповідальними, готовими до гуманістичної взаємодії і разом з тим до самоствердження та самореалізації своїх сутнісних сил. При цьому учні мають бути певними, що їх життя, здоров'я, честь і гідність, права, інтереси будуть надійно захищені за умови становлення в Україні правової демократичної соціальної держави, громадянського суспільства, ринкових відносин, політичного й ідеологічного плюралізму. Окрім цього система патріотичного виховання має бути співзвучна вимогам і реаліям сьогодення. Необхідність розробки моделі патріотичного виховання обумовлена, по-перше, потребами суспільства і держави в підготовці свідомих громадян-патріотів, трудівників, спроможних забезпечити стабільність і розвиток держави, по-друге, потребами конкретних навчальних закладів мати науково обґрунтовану концепцію патріотичного виховання, яка б сприяла пошуку шляхів переходу на нову парадигму виховання. Така модель є основою для подальшої розробки програм, планів виховної роботи (див. рис. 1).

Мета: Становлення громадянина-патріота, який любить Україну і готовий самовіддано розбудовувати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, знає свої права і обов'язки, вчиться

цивілізовано відстоювати їх, прагне сприяти єднанню українського народу, громадянському миру і злагоді в суспільстві.

Завдання:

1. Розвиток патріотичної свідомості й самосвідомості старшокласників.
2. Виховання поваги до Конституції України, спроможності дотримуватись її Законів.
3. Виховання любові до рідної землі, держави, нації.
4. Сприяння набуттю учнівською молоддю патріотичного досвіду шляхом участі в життєдіяльності громадянського суспільства.
5. Утвердження гуманістичної моральності як базової основи патріотизму.
7. Формування української мовної культури.

Принципи: національної спрямованості, гуманності, самоактивності, культуровідповідності, полікультурності, соціальної відповідності.

Зміст: (Визначається аспектами розвитку старшокласника в процесі громадської діяльності)

Ціннісне ставлення до Батьківщини

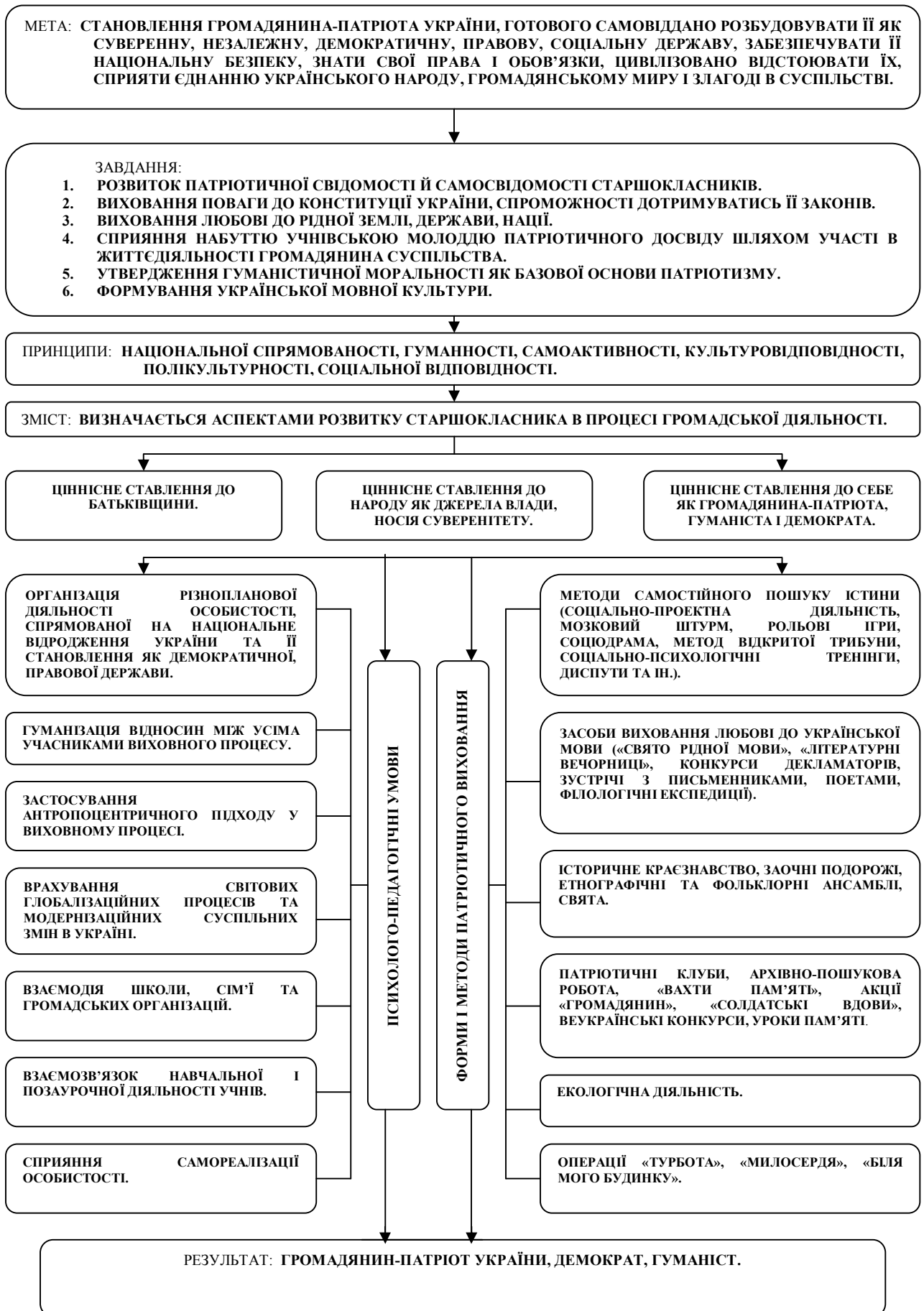
Ціннісне ставлення до народу як джерела влади, носія суверенітету

Ціннісне ставлення до себе як громадянина-патріота, гуманіста і демократа

Психолого-педагогічні умови виховання патріотизму

1. Організація різнопланової діяльності особистості, спрямованої на національне відродження України та її становлення як демократичної, правової держави.
2. Гуманізація відносин між усіма учасниками виховного процесу.
3. Застосування антропоцентричного підходу у виховному процесі.

Функціонально-прогностична модель системи виховання патріотизму старшокласників

4. Врахування світових глобалізаційних процесів та модернізаційних суспільних змін в Україні.
5. Взаємодія школи, сім'ї та громадських організацій.
6. Взаємозв'язок навчальної і позаурочної діяльності учнів.
7. Сприяння самореалізації особистості.

Форми і методи патріотичного виховання

1. Методи самостійного пошуку істини (соціально-проектна діяльність, мозковий штурм, рольові ігри, соціограма, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, диспути та ін.)

2. Засоби виховання любові до української мови („Свято рідної мови”, „Літературні вечорниці”, конкурси декламаторів, зустрічі з письменниками, поетами, філологічні

3. Історичне краєзнавство, заочні подорожі, етнографічні та фольклорні ансамблі, свята.

4. Патріотичні клуби, архівно-пошукова робота, „Вахти пам'яті”, акції „Громадянин”, „Солдатські вдови”, Всеукраїнські конкурси, уроки пам'яті.

5. Екологічна діяльність.

6. Операції „Турбота”, „Милосердя”, „Біля мого будинку”.

Результат: громадянин-патріот України, демократ, гуманіст.

Визначаючи вихідні позиції моделювання, ми орієнтувались на змістовну стратегію проектування, завдяки якій збільшуються можливості трансформувати модель системи до рівня особливого і одиничного, тобто ввести в неї специфічний компонент, намітити шляхи переходу від загальної моделі до варіативної, яка б дозволила враховувати особливості і можливості конкретного освітнього закладу. Специфіка експериментальних шкіл у тому, що вони знаходяться на Черкащині – славіній землі Тараса Шевченка. Тому пріоритетним напрямом їх діяльності є: утвердження в свідомості й почуттях особистості патріотичних цінностей і переконань, поваги до культурного та історичного минулого України; формування етнічної та національної самосвідомості, любові до рідного краю, родини, народу, держави; визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності його культурної спадщини та майбутнього; формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій; утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства; культивування кращих рис української ментальності – свободи, власної гідності, доброти, чесності, справедливості, бережного ставлення до природи; формування мовної культури, оволодіння і вживання української мови як духовного коду нації.

Не менш важливим напрямом діяльності експериментальних майданчиків є виховання громадянина-патріота демократичної держави, члена громадянського суспільства з високим рівнем відповідальності і готовності чесно трудитись; формування поваги до Конституції України, Законів, державної символіки; підвищення престижу військової служби як виду державної служби, а звідси культивування ставлення до солдата як до державного службовця; сприяння набуттю дітьми та учнівською молоддю патріотичного досвіду на основі переконань, що людина може і має впливати на процеси державотворення; розвиток умінь визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства на місцевому рівні, спілкуватися та співпрацювати з соціальними інститутами, громадськими організаціями, ЗМІ, органами влади; формування спроможності дотримуватись законів та захищати свої права цивілізованим способом, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до гуманістичних принципів.

В процесі моделювання були задіяні науковці, педагоги, школярі, батьки. Діалог дій, думок, мотивів, ціннісних орієнтацій членів співтовариства експериментальних шкіл – необхідна умова створення ефективної і педагогічно доцільної виховної системи. Уважне ставлення до думок кожного члена колективу, фіксація і врахування різноманітних точок

зору мали суттєве значення в прогнозуванні шляхів розвитку системи, визначенні можливих варіантів її зміни. Адже виховна система – це живий організм, в якому змінюється склад дітей і дорослих, коректуються міжособистісні та міжгрупові стосунки, з'являються нові напрями, форми і методи спільної діяльності. Діалог педагогів, учнів і батьків в процесі формування модельних уявлень про майбутню структуру виховної системи, безперечно, підвищив шанси на успіх спільної діяльності у вихованні громадянина-патріота України. Спочатку були визначені теоретико-методологічні засади, принципи та підходи, мета й завдання, зміст, засоби, форми й особливості патріотичного виховання особистості в умовах становлення демократії в Україні.

Виховна система експериментальних шкіл складалася з двох взаємозв'язаних підсистем: навчальної і позакласної. Це дозволило об'єднати зусилля багатьох людей: педагогів, бібліотеки, клубних працівників, батьків, громадськості і спрямувати їх на виховання цілісної патріотично спрямованої особистості.

Введення уроку у виховну систему, підключення його до загальних цілей і завдань системи, інтеграція навчальної і позанавчальної діяльності сприяла не лише посиленню виховного потенціалу уроку, але й збагаченню позакласної діяльності навчальним матеріалом. Зокрема, процес патріотичного виховання особистості значною мірою зумовлювався змістовими характеристиками освітніх предметів, які сприяли оволодінню системою знань про людину та суспільство.

Крім того, оволодіння системою знань формувало здатність усвідомлювати місце своєї спільноти серед інших спільнот світу, норми міжнародного спілкування та взаємодії в умовах глобалізаційних процесів.

Весь освітній процес експериментальних шкіл прагнули збагатити різними аспектами патріотичного виховання. Особлива роль належала предметам соціально-гуманітарного циклу, а саме: суспільствознавству, громадянській освіті, історії, географії, природознавству, літературі як українській, так і світовій. До них долучили й предмети художньо-естетичного циклу, а також ті, що входять до шкільного компоненту освіти.

Процес інтеграції навчальної і позакласної діяльності передбачав використання на уроці елементів позакласної виховної роботи, проведення нетрадиційних форм уроку. Це дозволило зв'язати педагогічний процес з життєвим досвідом вихованців, їх інтересами, прагненнями до розвитку пізнавально-творчого потенціалу і особистісних можливостей. Урок став виходити за рамки свого часу, завдяки чому учні одержали додаткову можливість вивчати цікавий їм предмет не лише на уроці, але й після: на факультативах, у клубах, предметних гуртках, одержувати додаткову інформацію в процесі підготовки до олімпіад, конференцій, круглих столів, дискусій, диспутів та інших. Виявилось, що учні можуть успішно брати участь в роботі спецкурсів і спецсеминарів, дослідницьких груп, підготовці індивідуальних проектів, створенні власних програм.

Навички самоосвіти, здобуті в процесі таких видів роботи, безперечно, згодяться вихованцям у житті. Гуманістичний характер суб'єкт-суб'єктних відносин педагога і учнів у навчальному процесі, а також в процесі спільної діяльності за інтересами в позаурочний час забезпечував інтегрований розвиток компетентності вихованців.

Інтегрована компетентність – це сукупність суми знань, здобутих в процесі навчання із знаннями, уміннями і навичками, здобутими в позакласній діяльності. Такі знання можна розглядати як базу становлення громадянина-патріота.

Крім того, учні мали можливість передавати свої знання іншим в клубах знавців в ролі консультантів, оглядачів. Це сприяло утвердженню власної значимості, і знання засвоювались краще.

Як показав експеримент, активізували вихованців ситуації вибору, коли їм пропонувались варіанти контрольних і домашніх робіт, підручників, програм. Крім цього, в експериментальних школах застосовувались міжпредметні, інтегровані уроки, рольові ігри, уроки творчості, які поєднували навчання і виховання в єдиному процесі, сприяли посиленню мотивації навчання.

Процес патріотичного виховання здійснювався в навчальній, позакласній і позашкільній діяльності та в сім'ї, дитячих та юнацьких об'єднаннях. В навчанні патріотичне виховання значною мірою зумовлювалося змістовими характеристиками освітніх предметів, які сприяли оволодінню системою знань про людину і суспільство. Крім того, оволодіння системою знань формувало здатність усвідомлювати місце України серед інших спільнот світу, розвивало потребу сприяти, щоб наша Батьківщина стала рівною серед передових країн світу.

ФОРМИ І МЕТОДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Процес патріотичного виховання здійснюється у навчальній, позакласній і позашкільній діяльності, сім'ї, дитячих та юнацьких об'єднаннях. У навчанні патріотичне виховання зумовлюється змістовими характеристиками освітніх предметів, які сприяють оволодінню системою знань про людину і суспільство, формують здатність усвідомлювати місце своєї спільноти серед інших спільнот світу.

Особлива роль тут належить предметам суспільно-гуманітарного циклу: історії, географії, природознавству, суспільствознавству, літературі, громадянській освіті.

Ефективність патріотичного виховання в позакласній діяльності значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації. Серед методів і форм патріотичного виховання пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини, і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: соціально-проектна діяльність, ситуаційно-рольові ігри, соціодрама, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, „мозкові атаки”, метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, прийняття рішень, демократичний діалог, педагогічне керівництво лідером і культивування його авторитету, використання засобів масової комунікації, методики колективних творчих справ, традицій, символіки, ритуалів, засобів народної педагогіки.

Крім названих, можна застосовувати традиційні методи: бесіди, диспути, лекції, семінари, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, самостійне рецензування тощо. Орієнтовна тематика:

- **бесіди** – „Моя рідна Україна”, „Знати і поважати Герб своєї Вітчизни, її прапор і гімн”, „Наша вітчизна – Україна”, „Державна символіка Батьківщини”, „Твої права і обов'язки”, „Що таке воля”, „Рід, родина, рідня”, „Патріотизм – нагальна потреба України”;

- **огляди періодичної преси** – „Що, де, коли?”, „За текстами газет”, „Цікаві хвилинки”, „Пульс планети”;

- **огляд телепередач** - „Горизонт”;

- **засоби**, які виховують любов до української мови – „Свято рідної мови”, „Мужай, прекрасна наша мова”, „Шевченківське слово”, „Літературні вечорниці”, „Гиждень української мови”; конкурси: на кращий мовний плакат, декламаторів, на кращу розповідь української народної казки, вечір українських загадок, прислів'їв, приказок, повір'їв, легенд, народних прикмет; екскурсії до країни Мови із зупинками на станціях Лексики, Фразеології, Етимології; зустрічі з письменниками, поетами; філологічні мікроекспедиції (записати назви окремих предметів давнини, зібрати прислів'я, приказки, загадки, поширені в даній місцевості з наступним обговоренням їх у класі, або на засіданнях гуртка); мовні екскурсії, завданням яких є виявлення неграмотних, неоковирних висловів у оголошеннях, рекламах, вивісках, тощо; стенди „Як ми говоримо”;

- **форми роботи**, пов'язані з вивченням історії рідного краю і народу – історичне краєзнавство: відвідування місць історичних подій, вивчення літератури, збирання документів та матеріальних пам'яток, замальовування чи фотографування історично цінних об'єктів, виготовлення схем, макетів, щомісячного історичного календаря, влаштування виставок, заочна подорож „Україно ти моя прекрасна”, складання історії свого роду, участь в роботі гуртків, етнографічного та фольклорного ансамблів, оформлення кімнат народознавств, святкування Дня Конституції, Дня незалежності України;

- **форми і методи** військово-патріотичного виховання: патріотичні клуби, участь у роботі організацій Пласту, юний рятівник, „Котигорошко”; фестивалі патріотичної пісні; святкування Дня Перемоги, Дня Збройних Сил України, Дня призовника, захисника Вітчизни, дня пам'яті Героїв Крут; змагання з військово-прикладних видів спорту, літні військово-спортивні табори, участь у військово-спортивних іграх „Патріот”, „Смуга десантника”, участь у фізкультурно-оздоровчому патріотичному комплексі „Козацький гарт”; інтелектуальні вікторини „Пишаємося подвигами предків”;

- **архівно-пошукова робота**, екскурсії до музеїв, зустрічі з ветеранами війни, родичами загиблих захисників Батьківщини, випуск плакатів, буклетів, газет за матеріалами пошукової діяльності;

- **участь у „Вахті пам'яті”**, участь в акціях „Громадянин”, „Збережемо пам'ять про подвиг”, „Ветеран мого двору”, „Школа – госпіталь”, „Солдатські вдови”;

- **вивчення факультативних курсів** за вибором: „Історія української культури”, „Видатні військові України”, „Історія дипломатії”, „Ми – громадяни”, „Практичне право”, „Людина і світ”, „Людина і суспільство”;

- **участь у Всеукраїнському конкурсі** учнівських та студентських проєктів „Служіння заради миру”; проведення семінарів, конференцій, „круглих столів”: „Партизанський рух в Україні у спогадах учасників, мовою документів”, „Утверджувати ідеали культури миру – служити миру”, „Діячі руху Опору в Україні”;

- **уроки пам'яті, уроки мужності**: „Їх славні імена в літописі Великої Вітчизняної”, „Зростаємо громадянами-патріотами землі, що Україною зветься”, „Наша вулиця носить ім'я героя війни”, „Діти, молодь у підпіллі в роки минулої війни”, „Бойові нагороди воїнів, полководців, які визволяли Україну від нацистів”, „Імена фронтовиків на обеліску братської могили у моєму населеному пункті”;

- **виховання бережливого ставлення до природи** – створення музейного природничого комплексу із розділами „Наукові знання про природу”, „Очевидне – неймовірне”, сторінки „Червоної книги”, „Дивосвіт”; вироби учнів з природних матеріалів, конкурс на кращий плакат „Бережи довкілля”, операція „Мурашник”, „Блакитні водойми”, „Шпачки прилетіли”, „Лелеки”, „Посаджу я жолудьок”, „Наші джерела”; екологічні екскурсії, олімпіади, свята, конкурси, штаби охорони природи, пошукова діяльність;

- **форми і методи виховання правосвідомості** – вивчення Конституції України, клуби юних юристів, дипломатів, загони ЮДМ, шкільні штаби порядку, зустріч з депутатами, працівниками правоохоронних органів, дискусії: „Чи варто завжди дотримуватись букви закону?”, „Що значить бути патріотом?”, „Свобода чи всюдозволеність?”, теоретичні конференції: „Україна – суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава”, „Суть громадянського суспільства”, захист рефератів: „Найважливіші функції Української держави”, „Проблеми та спрямованість нашої економіки”, „Свобода та особиста недоторканість громадян”;

- **виховання засобами праці** – соціально-проєктна діяльність, підприємництво, кооперативи, бізнес-клуби, табори праці і відпочинку, фермерські господарства, аукціони, ярмарки, індивідуальна трудова діяльність, розширення зеленої зони біля школи, впорядкування та догляд за подвір'ям, проведення операцій „Турбота”, „Милосердя”, „Біля мого будинку” та ін.

Запропоновані форми і методи патріотичного виховання покликані формувати в особистості когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти, що передбачають вироблення вмінь міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати власні відповіді, критично розглядати проблему, робити власні висновки, брати участь у громадському житті, набувати вмінь та навичок адаптації до нових суспільних відносин, адекватної орієнтації, захищати власні інтереси, поважати інтереси і права інших тощо.

Результативність патріотичного виховання великою мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми й методи виховної діяльності стимулюють розвиток самоорганізації, самоуправління дітей, підлітків, юнацтва, молоді. Чим доросліші вихованці, тим більші їхні можливості до критично-творчого мислення, самоактивності, творчості, самостійності, до усвідомлення власних світоглядних орієнтацій, які є основою життєвого вибору, громадянського самовизначення.

Як показала практика, ефективність патріотичного виховання в позакласній діяльності значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації, які були представлені нами в першому розділі.

Пріоритетним методом виховання патріотизму старшокласників є *проектна діяльність*. Участь у ній дозволяє учням проявити свої переконання не на словах, а на ділі. Методика проектної діяльності загальновідома і досить поширена у виховній практиці. Тому ми подаємо не технологію застосування цього методу, а зразок його оформлення для участі в конкурсі учнями Антрацитівської загальноосвітньої школи I-II ступенів № 4 Луганської області, які в 2008 році стали переможцями I Всеукраїнського конкурсу благодійних проектів „Добро починається з тебе”. Ця школа є експериментальним майданчиком лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання АПН України з 2004 року.

Проект № 1 ВОЛОНТЕРСТВО БЕЗ КОРДОНІВ

*Антрацитівська загальноосвітня школа I-II ступенів № 4
Луганської області*

Керівник навчального закладу: Кириченко Т.О.

Керівник проекту: Кириченко Т.О.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКОГО ЦЕНТРУ „ТЕПЛІ ДОЛОНЬКИ”
Антрацитівської загальноосвітньої школи I-II ступенів № 4 Луганської області)
Наш девіз: „Разом – ми сильніші!”

Волонтер – це людина, завжди готова прийти на допомогу.

Волонтер допомагає бідним і багатим, хворим і здоровим, маленьким дітям і людям похилого віку.

Волонтери допомагають зовсім безкорисливо, просто за покликом серця і велінням душі.

В нашому недосконалому світі, де все можна купити, волонтерський рух – це промінчик світла, який підтверджую: „Добро існує!”

Закони, за якими живуть волонтери:

- нагодувати голодного;
- обігріти замерзлого;
- прийти на допомогу хворому;
- шанувати батьків;
- підтримати тих, хто спіткнувся.

Кому потрібна робота волонтера?

- людям похилого віку та самотнім людям;
- людям з обмеженими можливостями;
- маленьким покинутим дітям;
- соціальним сиротам;
- дітям із „груп ризику”;
- тим, хто спіткнувся в житті;
- самим волонтерам;
- суспільству в цілому.

Молодіжне кафе „Волонтер” волонтерського клубу „Теплі долоньки” - це центр, клуб однопідоштовпів, всіх, хто готовий робити добро.

(волонтерське кафе створено при Антрацитівській загальноосвітній школі I-II ступенів № 4 Луганської області)

Кожну неділю ми зустрічаємося в клубі, запалюємо свічки, п'ємо чай, підводимо підсумки за минулий тиждень і плануємо свою подальшу роботу. В кафе запрошуються люди будь-якого віку, діти і молодь, люди з великим життєвим досвідом і ті, хто шукає своє місце в житті. Тут в неділю відбуваються:

- тренінги;
 - майстер-класи;
 - зустрічі з цікавими людьми.
- Сюди-можна прийти і просто:
- пограти в шахмати;
 - помалювати;
 - організувати спортивні змагання у дворі школи чи спортивному залі;
 - взяти участь в ляльковій виставі;
 - послухати музику;
 - попити чай при свічках.

Волонтерське кафе і наша школа № 4 завжди відкриті для всіх жителів міста. Ми будемо раді бачити вас, надати допомогу, співпрацювати з вами.

I. ОПИС ПРОЕКТУ

Учасники проекту – волонтери: учні 1 - 9 класів, вчителі-тренери-волонтери, батьки учнів.

Партнери проекту:

- Відділ освіти Антрацитівської міської ради;
- Ресурсний центр „Партнер”;
- Міська телекомпанія „Антел”;
- Міська газета „Антрацитівський вісник”;

Цільова аудиторія проекту: люди з особливими потребами, самотні люди, ветерани війни, люди похилого віку, діти із групи ризику, діти дитячого комбінату № 2, учні школи-інтернату з порушенням мови.

Залучено до реалізації проекту 180 дітей віком від 6 до 15 років.

Співпраця з органами місцевої влади:

• органи місцевої влади сприяють у реалізації проектів, вчасно надають інформаційну, методичну та консультативну допомогу в організації та проведенні заходів. При необхідності – забезпечують транспортом.

II. СТРУКТУРА ПРОЕКТУ

2.1 МЕТА ПРОЕКТУ

Мета проекту – створення сприятливих умов для набуття учнями досвіду благодійної діяльності, громадянської активності, практичного досвіду здійснення доброчинності шляхом включення у волонтерську роботу учнівської молоді.

III. ОПИС ДІЯЛЬНОСТІ

3.1 ПЛАН РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

В рамках реалізації проекту „Волонтерство без кордонів” за період з січня по квітень 2008 року були проведені наступні заходи:

1. Відкриття молодіжного кафе „Волонтер” - центру волонтерського клубу „Теплі долоньки”.
2. Створення дитячого лялькового театру „Рукавичка”. Проведено 4 вистави лялькового театру в: д/к № 2; школі-інтернаті для дітей з мовними вадами; притулку „Аннушка”; початковій школі № 4.
3. Привітання хворих міської лікарні з Різдвом (діти виготовили своїми руками різдвяні сувеніри і поздоровили хворих дитячого та хірургічного відділення).
4. Утепили навчальні кабінети для учнів початкової школи.
5. Зібрали і перерахували гроші важкохворому 3-х річному хлопчикові Воронову Максиму.
6. Відремонтували іграшки для вихованців дитячого комбінату № 2.
7. Допомогли шахтарським вдовам-погорільцям, що залишились без житла. Провели акцію „5 картоплин”. Зібрали 2,5 мішки картоплі, цибулю, консервацію, крупи, цукор.
8. Провели акцію „Дерецьце-другові”.
9. Висадили на території дитячого комбінату № 2 горобину.
10. Підготували виступ агітбригади волонтерів „Теплі долоньки”.

Під час реалізації проекту відбулося залучення більшої кількості населення до вирішення проблем самотніх людей, дітей з особливими потребами. Школа стає осередком громади.

3.2. РЕЗУЛЬТАТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

1. Завдяки волонтерській діяльності діти ЗОШ № 4 відчувають власну значущість як активні діячі громади.

2. Отримують практичний досвід благодійної діяльності.
3. З'являється можливість проводити вільний час в молодіжному кафе „Волонтер”.
4. До роботи волонтерського центру залучаються діти інших шкіл, діти із соціальної групи ризику.
5. Учасники проекту набувають досвіду роботи в команді.
6. Зростає почуття милосердя, співчуття, формується небайдуже ставлення до чужих проблем.

3.3. ПОДАЛЬША ПІДТРИМКА ТА ЖИТТЄЗДАТНІСТЬ ПРОЕКТУ

Робити добро – це природне бажання членів волонтерського клубу „Теплі долоньки”. У подальших перспективах розвитку проекту:

- організація міської акції „Двір моєї мрії”;
- організація туристичних походів;
- проведення спортивних змагань, конкурсів;
- організація дозвілля для дошкільнят;
- допомога самотнім людям похилого віку, що мешкають у мікрорайоні школи;
- організація дозвілля в літній період – Літні Табірні Збори;
- тренінги з питань ведення здорового способу життя.

Проект № 2

ВІДРОДЖЕННЯ ШТУЧНОЇ ЕКОСИСТЕМИ СКВЕРУ ПО ВУЛИЦІ ЗАВОДСЬКІЙ

Антрацитівська загальноосвітня школа І-ІІ ступенів № 4 Луганської області

Керівник навчального закладу: Кириченко Т.О.

Керівник проекту: Сохіна І.А.

І. ОПИС ПРОЕКТУ

1.1. ВИЗНАЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Серед мільйонів зіркових світів у Всесвіті нам з вами випало щастя народитися на найунікальнішій зеленій планеті під назвою ЗЕМЛЯ, її унікальність визначається формами живої природи, які, можливо, неповторні у всьому Всесвіті.

Немало радості приносять міським жителям зелені насадження. Приємно пройти по тінистій алеї, схватись від жарких сонячних променів. Дерева радують людей великими зеленими кронами, допомагають очищати повітря міста. Листя затримує міський пил. Очищує повітря.

Благоустрій міста обов'язково передбачає заходи по оздоровленню оточуючого середовища, створенню сприятливого мікроклімату. В його формуванні велику роль відіграє органічне включення в систему міста живої природи, зелених насаджень.

Сквер по вул.Заводській м.Антрацит був раніше приемним місцем відпочинку для мешканців району. Але від тоді як завод АРРЗ збанкрутував і припинив за ним доглядати, сквер поступово перетворювався на сміттєзвалище. Уламки зруйнованого агітмайданчика, зарості кущів, купи гілля та сміття майже в центрі міста – це наслідки безвідповідального ставлення людини до навколишнього середовища.

В умовах загального погіршення екологічного стану в шахтарських містах, тенденції до підвищення максимальної температури в літні місяці при відсутності опадів, прогнозування суховіїв та пилових бур, мешканці міста повинні докорінно змінити своє ставлення до міських скверів та парків.

Отже, відродження скверу по вул. Заводській сприятиме оздоровленню мікроклімату жилого району та створенню більш сприятливих умов для життя та відпочинку антрацитівців. Разом з тим, ця діяльність розвиватиме в учнів любов до рідного краю, громадську активність та відповідальність.

1.2. СТИСЛИЙ ОПИС ПРОЕКТУ

Учасники проекту: 8 клас Антрацитівської загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів № 4.

Кількість та вік залучених до реалізації проекту дітей: 72 дитини 7-9 класів віком 12-15 років Антрацитівської загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів №4.

Партнери проекту:

1. Еколого-натуралістичний центр м. Антрацита.
2. Центр „Партнер”
3. Міський відділ освіти.
4. Міський канал телебачення „Ангел”.

Роботи по проекту здійснюється в чотирьох напрямках:

1. Виконання робіт по облагородженню території скверу.
2. Пропагандистська робота.
3. Дослідницька робота.
4. Робота з засобами масової інформації.

Завдання проекту:

1. Акцентувати увагу дітей на екологічному стані скверу.
2. Привернути увагу громадськості до проблем руйнування штучної екосистеми скверу внаслідок впливу антропогенного фактору.
3. Виховувати етичне ставлення до екологічних аспектів даної екосистеми у мешканців району.
4. Сприяти формуванню у дітей патріотизму, розвитку пізнавального інтересу та любові до рідної природи, навичок громадянської активності та відповідальності.
5. Через практичну діяльність сприяти формуванню екологічного мислення у дітей, виробленню активної громадянської позиції.

1.3. МОЖЛИВОСТІ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАЗНАЧЕНОЇ ПРОБЛЕМИ.

1. Виконання робіт по облагородженню території скверу:

- а) обрізка кущів та дерев;
- б) збір сміття;
- в) посадка саджанців берези та кущів бузку;
- г) посадка трав'янистих рослин калюжниця, анемони, конвалії;
- д) привертання птахів за допомогою підкормки в зимовий час й розвішування шпаківень навесні.

2. Пропагандистська робота:

- а) урочні й позакласні форми роботи з дітьми з ціллю формування екологічного мислення;
- б) роз'яснювальна робота з населенням (листівки, бесіди) з метою розвитку бережного ставлення до рідного

краю.

3. Дослідницька робота:

- а) опис видового складу рослинності скверу;
- б) вивчення ролі зелених насаджень в очищенні повітря;
- в) інтродукція трав'янистих рослин калюжниця, конвалії;
- г) вирощування посадкового матеріалу для висадження в сквері.

4. Робота з засобами масової інформації:

- а) звернення учнів до мешканців району через телебачення;
- б) опублікування статей в міській газеті „Антрацитівський вісник”;
- в) створення портфоліо;
- г) фоторепортажі.

II. СТРУКТУРА ПРОЕКТУ

МЕТА ПРОЕКТУ:

Відродити занедбану штучну екосистему скверу, сприяти формуванню у дітей любові до рідного краю, розвитку навичок надання реальної допомоги хворій природі та умінь вирішення екологічних проблем.

III. ОПИС ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. ПЛАН РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

Перелік заходів, що були проведені в рамках реалізації проекту в період з січня по квітень 2008 року.

1. Визначили значення скверів, як зелених санітарів в житті міста.
 2. Склали план скверу по вул. Заводській.
 3. Вивчили видовий склад рослинності скверу.
 4. Вивчили вплив спалювання сміття на здоров'я людей, забруднення повітря та руйнування поверхневого шару ґрунту, підвищення загроз пожеж.
 5. Розробили листівку „Не спалюйте сміття, не робіть шкоди собі і природі” й розповсюдили серед мешканців міста.
 6. Дослідили значення рослинності скверу в очищенні повітря.
 7. Підготували розсаду анемони в кількості 70 рослин, кореневищ конвалії й висадили на території скверу.
 8. Організували екскурсію в Колпаківський ліс з метою заготівлі посадкового матеріалу для інтродукції нових видів дикорослих рослин калюжниця, пролісків в екосистему скверу.
 9. Посадили калюжницю і проліски у сквері.
 10. Засіяли ділянки насінням календули та ромашки аптекарської.
 11. Провели конкурс між класами на кращу годівничку для птахів.
 12. Взяли участь у акції „Крилаті сусіди”, облаштували годівнички, зібрали корм, підгодували птахів.
 13. Виконали роботу по облагородженню території скверу: обрізали кущі бирючини; очистили територію скверу від опалого листя та сміття; у тісній співпраці з міською адміністрацією домоглися вивозу сміття; посадили саджанці й кущі бузку.
 14. Виготовили листівки-звернення до мешканців району з проханням підтримувати чистоту та порядок у сквері, допомагати птахам в зимовий час.
 15. Вивчили природно-заповідні території Луганської області, м. Антрацита.
 16. Провели тренінги „Збираємось у природу”, „Купуємо побутові хімікати”, „Роль домашніх тварин та дотримання екологічних вимог до їх утримання”.
 17. Провели екологічну конференцію „Ввійди у природу другом” з учнями 8-9 класів.
 18. Опублікували статтю в міській газеті „Антрацитівський вісник” від 22 лютого 2008 року.
 19. Учні взяли участь в дитячій телепередачі „В гостях у Кваки” й звернулися до мешканців району через телебачення щоб не губити, а зберігати й примножувати рідну природу. Адже захист природи – це, по-суті, захист Батьківщини.
 20. Створили портфоліо й фоторепортажі.
- Мешканці мікрорайону підтримують й схвалюють роботу дітей в рамках проекту по відродженню екосистеми скверу по вул. Заводській. Спостерігається більш відповідальне ставлення людей до стану скверу. Взимку мешканці прилеглих будинків допомагали зимуючим птахам, підсипали корм у годівнички.
- Проблеми, що виникли під час реалізації проекту:

Недостатньо свідоме ставлення антрацитівців до проблем збереження порядку в місті; брак ресурсів та обмежені можливості своєчасного вивозу сміття зі скверу; відсутність саджанців дерев для посадки у сквері.

РЕЗУЛЬТАТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

Надана реальна допомога дітьми місту по відродженню занедбаної штучної екосистеми скверу по вул. Заводській.

1. Очищено від опалого листя та сміття 5760 кв.м. території скверу.
 2. Обрізано 98 кущів бирючини.
 3. Посаджено 70 рослин анемони, 108 кв. м. території скверу засаджено калюжницею.
 4. Засіяно 2 ділянки по 10м. насінням календули, ромашки аптекарської.
 5. Випущено 60 листівок-звернень до мешканців району підтримувати чистоту та порядок у сквері, допомагати птахам у зимовий час.
 6. Облаштовано для птахів 12 годівничок, зібрано 28 кг. корму.
 7. Проводяться періодичні рейди по підтримці порядку у сквері.
 8. Опубліковано 2 статті в міській газеті „Антрацитівський вісник”, здійснено два звертання учнів до мешканців району через Антрацитівське телебачення.
 9. Брали участь у дитячій телепередачі „В гостях у Кваки”.
 10. Створили портфоліо й фоторепортажі.
- Все це – реальний прояв любові до рідного краю не на словах, а на ділі.

3.2. ПОДАЛЬША ПІДТРИМКА ТА ЖИТТЄЗДАТНІСТЬ ПРОЕКТУ

В подальшому планується:

Регулярні рейди по благоустрою території скверу: обрізка кущів бирючини двічі на рік, підтримання порядку, посадка саджанців дерев, при наявності фінансових можливостей добре обладнати сквер лавами для відпочинку людей.

У вихованні любові до рідного краю метод проекту дав відчутні результати на Черкащині. Зокрема, в Москаленківському НВК Чорнобаївського району здійснювався проект „3 народних джерел”. Метою цієї роботи було збереження і примноження спадщини рідного народу. На першому підготовчому етапі учні організували пошукові загопи щоб зібрати експонати серед жителів села за такими напрямками:

1. Зразки старовинної і сучасної народної вишивки (рушники, серветки, картини, скатертини та ін.);
2. Предмети народного побуту (посуд, меблі, ткацьке та інше знаряддя предметів сільських промислів);
3. Зразки народного одягу, прикрас;
4. Відтворення інтер'єру сільської хати та фрагменти сільського двору і повітки.

На другому пошуковому етапі проекту учні на протязі трьох місяців проводили роз'яснювальну роботу серед жителів найближчих сіл, щоб селяни зрозуміли значущість створення музею і подарували необхідні для цього речі. Внаслідок проведеної роботи експонати музею були зібрані в достатній кількості.

На третьому творчому етапі відбувалась систематизація зібраних матеріалів, їх класифікація, створення експозицій:

1. Інтер'єр української хати.
2. Фрагменти сільського двору. Сільськогосподарські знаряддя праці.
3. Українські рушники.
4. Вишиті картини.
5. Персональні виставки робіт кращих сучасних майстринь.
6. Народні меблі.
7. Народний одяг.
8. Старовинний посуд.
9. Ткацьке знаряддя.

На четвертому організаційному етапі були укомплектовані групи екскурсиводів, які знайомили відвідувачів музею з експонатами.

На п'ятому етапі здійснювалось оформлення матеріалів пізнавально-пошукової роботи.

На шостому – презентація музею, його відкриття.

На сьомому – обговорення перспектив подальшої діяльності.

З метою активізації в учнів героїко-патріотичних почуттів, готовності до захисту національних інтересів України в Чорнобаївській ЗНЗ № 2 Черкаської області здійснювались пошукові проекти: „Говорять ветерани”, „Солдатські вдови”, „Діти війни”, „Партизанський рух на Чорнобаївщині”, „Незабутні зустрічі”, „Ветеран живе поруч”.

Експериментально-дослідна робота підтвердила, що значний виховний потенціал у становленні патріотизму учнів належить *урокам громадянськості*, які традиційно проводяться 1-го вересня у школах. Називати їх можна по-різному: „Я – громадянин європейської держави Україна”, „Україна – держава європейська”, „Наша мета – суверенна і незалежна, демократична, правова, соціальна Україна”, „В європейській Україні – наша доля, життя і майбутнє”.

Завдання таких уроків:

- розвивати почуття ідентифікації себе з українським народом;
- виховувати готовність жити в Україні;
- розвивати почуття любові до свого народу і нації, відповідальності перед ними і вміння служити Батьківщині на шляху демократичного становлення та інтеграції до європейського співтовариства;
- розвивати в учнів повагу до Конституції і вміння дотримуватись норм закону;
- акцентувати увагу на необхідності оволодіння вміннями цивілізовано відстоювати свої права;
- поглиблювати суспільно-політичні, моральні й правові знання школярів, які сприяють розвитку когнітивного компонента патріотизму і стимулюють розвиток гуманних якостей учнів;
- залучати юнаків і дівчат до моральної культури на основі загальнолюдського і національного підґрунтя, що спирається на порівняльний аналіз різноманітних етнокультурних модусів та становить базу національної самосвідомості особистості, її полікультурологічної рефлексії та культури міжетнічних відносин.

Уроки громадянськості у старших класах мають допомогти учням усвідомити, що в 1991 році Україна людським волевиявленням проголосила себе суверенною і незалежною, а з 1996 року взяла курс на розбудову правової, демократичної, соціальної держави. Але, як засвідчив 19-річний досвід, між декларацією і реальним життям знак рівності поставити не можна.

Сьогодні у вихованні патріотизму старшокласників важливо не уникати складних запитань, а разом з ними розібратись у причинах негативних явищ нашої дійсності та шляхах їх подолання. Уникнення відвертого аналізу сьогодення, акцентування уваги лише на минулому обов'язково призведе до недовіри педагогам, викличе підозру у їх нещирості.

Практика свідчить, що юнаків і дівчат не просто цікавить, а турбує відповідь на дуже багато „чому”. Зокрема, вони задумуються, чому сьогодні склалась ситуація, коли значна частина українців не лише не довіряє владі, а в неї переважає відчуття, що від урядовців взагалі нічого чекати. Соціальна зневіра стала ознакою нашого часу. Однак, де в кого ще теплиться надія на сильного й розумного лідера.

Учні запитують, чому за роки незалежності не розбудована визначена Конституцією демократична держава, яка мала сприяти поліпшенню життя людей. Та й саме поняття „демократія” не стало популярним і значимим для наших співвітчизників, а для багатьох асоціюється з хаосом. В основному про демократію згадують представники влади перед виборами і то далеко не всі й не завжди. Про реальні ж шляхи розбудови демократичної правової України вже не згадують навіть у передачах Савіка Шустера.

Під демократією сьогодні розуміють не відкриту політичну конкуренцію, а задоволеність громадян діями влади. Однак, ця задоволеність ніколи не буває повною, причому чим більше демократії, тим задоволеності менше. При тоталітарних режимах ніколи відкрито незадоволених немає, бо там є політичні репресії. За цією непрямою ознакою демократія в Україні все таки є, хоч і не ефективна.

Коли розпочинався експеримент, юнаки і дівчата були збентежені тим, що замість демократичного стилю керівництва у владних структурах постійні брудні розбірки, наклепи та безкінечний поділ портфелів. Учні бачили, що концептуальну конкуренцію політичних опонентів підміняють удари „нижче пояса”, а замість нових ідей, програм виходу з кризи – самі обіцянки: „Ось після виборів ми зразу ж поліпшимо життя”. А як саме, про це – ні слова. Політики використовують народ лише для пропаганди, щоб проголосували за них.

Як наслідок, у значної кількості старшокласників спостерігався низький рівень демократичної свідомості та громадянської активності, поширювалася невпевненість в прогресивному майбутньому України. Домінували переконання, що люди ніяк не зможуть вплинути на владу, особливо тепер. Адже від батьків учні дізнавалися про швидкі зміни опозиційного керівництва на місцевих підприємствах, про те, як реєструють кандидатів від однієї партії на вибори, а інших знімають з перегонів за вигаданими чи незначними причинами. З мас-медіа старшокласники одержували інформацію про тисячі не облікованих бюлетенів та ін. Все це, безперечно, обговорювалося юнаками і дівчатами не лише вдома, на вулиці, а й в школі. І все це не сприяло підвищенню рівня патріотизму зростаючої особистості.

За даними нашого дослідження лише 0,5% опитаних 593 старшокласників заявили, що не люблять Батьківщину. 32% старшокласників не вірять в розвиток української демократії в найближчі 20 років і готові віддати перевагу сильному лідеру, який, нарешті, зможе навести порядок в країні. Ця частина завтрашніх виборців не усвідомила, що влада моральною бути не може. Вона така, якою їй дозволяють бути. Абсолютна ж влада – не може бути моральною і демократичною абсолютно. Однак тепер більша частина завтрашніх виборців вже боїться авторитаризму зі всіма негативними наслідками, остерегається узурпації влади.

61% респондентів хочуть працювати за кордоном. Вони люблять Батьківщину та не довіряють владі. Не вірять, що вона дбає про реформи, про краще майбуття людей.

Старшокласникам відомо, що й заокеанські експерти (за чікими сценаріями здійснювався процес демократизації нашого суспільства) демократію по-українськи порівнюють не з розвиненими демократіями, хоч у нас є найдемократичніша Конституція 1996 р., до якої знову повернулася Україна завдяки рішення Конституційного суду в 2010 році (2/3 респондентів сумніваються в правомірності цього акту). Крім цього у нас є багаторівневі вибори, багато політичних партій, фракції, опозиція, влада, поділена на виконавчу, законодавчу, судову, а з державами, які невпинно скочуються до авторитаризму. Тому цілком закономірне запитання молоді: „Якщо демократичні інституції у нас є, а демократії за 19 років не побільшало, то може ми до неї не схильні?” На це запитання педагоги експериментальних шкіл відповідали, що українська ментальність глибоко демократична на генетичному рівні. Землероби не сприймали авторитаризму і культивували особисту відповідальність кожного. Тому українцям властиві такі риси демократії:

- неприйняття силових методів вирішення проблем;
- високий рівень толерантності і міжетнічної культури;
- психологічний індивідуалізм, який може стати основою для розвитку ліберальних цінностей громадянського суспільства.

Однак варто визнати, що в нас також є риси, які не сприяють розвитку демократії. А саме, соціальний атомізм. Тобто небажання вступати до будь-яких об'єднань. Це явище характеризує приказка „Моя хата з краю”. Як наслідок – низька соціальна активність мас.

Тому в сьогоднішніх кризових умовах педагоги намагались донести до учнівської молоді, що специфікою демократії по-українськи є відсутність зворотного зв'язку між суспільством і державою, низька якість життя, нерозвиненість громадянського суспільства та, найголовніше, невміння народу співпрацювати з владою, контролювати та впливати на неї.

Наш народ поки що далекий від переконання, що саме він є носієм і джерелом влади, яку громадяни обрали, щоб захищати свої соціальні інтереси. Хоч переважна більшість електорату побачила, що політики ніколи не ставили перед собою за мету захист чийось інтересів, окрім власних, реально контролювати і впливати на владу готові одиниці.

Вплив на владу – це, перш за все, вплив через різноманітні форми громадянської активності: звернення до преси, політичних партій, громадських організацій, місцевої влади, суду, профспілок, громадські слухання, скарги, переговори, укладання колективних угод, мітинги, пікети, страйки як крайній захід соціального тиску, вибори, референдум.

Юнаки і дівчата усвідомлювали, що найголовнішою метою в цей період неправового поля є вплив не на вищу владу. Якщо змінимо цю, то де гарантія, що отримаємо кращу. Адже на політичному олімпі одні і ті ж гравці, які чудово володіють технологіями маніпулювання свідомістю електорату. А надія на сильного лідера в ситуації низького рівня громадянської культури народу може призвести до авторитаризму, а не демократії. Не зважаючи на популістський лозунг „Дресировувати владу як собаку Павлова” (Ю.В.Луценко), слід визнати, що контролювати й впливати на вищі владні структури тепер не має реальної можливості навіть опозиція. Хотілося б сподіватись, що вона володіє правдивою інформацією та ефективними механізмами й технологіями політичної боротьби. Однак, для позитивного результату потрібна ще й політична воля й громадянська мужність та уміння.

На запитання учнів, чому ж влада й опозиція так і не можуть домовитись, щоб цивілізовано управляти країною, педагоги відповідали, що кожна з політичних сил все ще надіється на свою абсолютну перемогу. Тому демократією політичні опоненти опікуються якнайменше. Це головна причина відсутності конструктивної одностайності і нетерпимого протистояння політичних опонентів.

Втім, політична нетерпимість можновладців - не найбільша біда демократії. Принаймні, нищівна критика й звинувачування один одного дають змогу народу скласти своє уявлення про тих, хто прагне влади і за кого варто віддати свій голос.

Сьогоднішні старшокласники, а завтрашні виборці доходили висновку, що завданням демократії в перехідний період є *вплив на місцеву владу*. Це найслабша ланка української демократії. Саме тут вона найбезпорадніша. І саме звідси потрібно розпочинати її утвердження. На місцях очевидні проблеми. Адже там, де кожен знає один одного, втаїти не можна нічого. Отже, легше проконтролювати.

Безперечно, знання проблеми і тих, від кого вона залежить, це ще не її вирішення. Вирішення вимагає громадянської мужності й вміння відстоювати свої права та інтереси. При цьому важко віддати пріоритет якійсь одній якості. Мужність важлива тому, що ніхто просто так владу віддавати не збирається, а тих, хто виступає проти, знають поіменно. Вміння важливі тому, що теперішня влада (місцева в тому числі) добре обізнана з різноманітними політтехнологіями і ефективно їх застосовує для маніпулювання свідомістю людей. Як гласить народна мудрість: добро має бути з кулаками. Стосовно теперішньої ситуації – це значить, що одній людині, якою б мужньою і мудрою вона не була, практично не можливо протистояти навіть місцевій владі. Потрібні недержавні громадські організації з високою культурою демократії, завдання яких відстоювати права людей. З цих організацій й складеться цивілізоване громадянське суспільство.

Демократія – це скоріше культура, ніж тип управління. Тому цю культуру потрібно виховувати. Чим раніше, тим краще. Педагоги експериментальних шкіл прагнули, щоб школа йшла попереду політиків, виховувала активних суб'єктів громадянського

суспільства, відданих демократичним цінностям, таким як: свобода, закон один для всіх, пріоритет прав людини, визнання її найвищою цінністю, суверенітет особистості, рівність можливостей.

Старшокласники переконувались, що головний рецепт становлення демократії в Україні такий: якщо хочеш, щоб твоє життя стало кращим, розпочни з себе. Разом з іншими мужньо і вміло захищай свої інтереси, впливай на владу. Україна – твоя земля. Від тебе залежить її і твоя доля. Якщо ти не займешся політикою – політика обов'язково займеться тобою, використає тебе. І це вже не на твою користь.

Педагоги прагнули донести до учнівської молоді, що існує пряма залежність між державою і людиною. Людина не може змінювати світ у позитивному плані, якщо не змінить себе, свою свідомість, не стане гуманнішою, відповідальнішою. Без розвитку людської гідності, громадянськості, патріотизму, чесності, толерантності, працьовитості не може бути ні вільної особистості, ні добробуту українського народу, ні правової України, ні рівноправної інтеграції до європейського співтовариства.

Очевидно, що будь-які ідеї засвоюються краще, якщо вони проходять через емоційну сферу людини, впливають на її почуття. Тому педагоги на заняттях громадянськості часто застосовували поетичний матеріал. Він сприяв підвищенню ефективності виховання патріотизму старшокласників. Прикладом цієї форми роботи може бути заняття Тетяни Сендель, учительки ЗНЗ № 14 м. Хмельницького.

Варіант першого уроку (для 10-11 класів)

Тетяна СЕНДЕЛЬ,

вчителька ЗОШ І-ІІІ ступенів № 14 м. Хмельницького

Тема: Тепло своїх долонь і розуму, і серця Я Україні милій віддаю.

Мета: Формувати у шкільної молоді особистісні риси громадян України, розвивати духовну, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову та екологічну культуру, прищеплювати бажання стати свідомим громадянином своєї держави, виховувати любов до свого рідного краю.

Матеріал до уроку: Конституція у кожного учня на парті, плакат, на якому написані якості та риси свідомого громадянина держави.

Хід уроку

Вчитель. Дорогі учні! Вітаю вас зі святом Знать, зичу всім міцного здоров'я, радості та щастя, удачі в досягненні своєї мети. Ви уже старшокласники, на порозі до свого змужніння, самостійності. Яким воно буде, як зустрине вас майбуття – це залежить і від вас самих, від вашої громадянської позиції, розуміння завдань, які стануть перед вами. Кажуть, є доля. Що таке доля? У кожного є два шляхи, по яких він може просуватися у життя. Ти або йдеш, або здаєшся на волю випадку. Від того, як будеш діяти, залежить твоє життя. Можна пройти свій земний шлях цілеспрямовано, активно долаючи труднощі, тим самим прожити цікаво й принести людям світло, як Прометей. Можна чекати манни небесної і не дочекатись, бо нічого саме по собі не робиться. До всього треба докласти розуму, рук і волі. Хоч, звичайно, бувають ситуації, які не залежать від людини, але й тоді треба боротись, щоб вижити, щоб не пропасти у цьому житті. То ж, якими рисами повинен бути наділений кожен з вас, щоб сміливо іти в життя, не боятись труднощів? Ось зараз ми і поговоримо про це, бо тема сьогоднішнього уроку така: „Тепло своїх долонь і розуму, і серця я Україні милій віддаю”. Адже ми живемо не просто кожен сам по собі, а в одній державі, що прагне бути вільною і незалежною, в суспільстві, де є свої закони, традиції, своя історія, культура, український менталітет, своя мова і своя правда. Ми громадяни і патріоти України, своєї Батьківщини. Що ж таке – громадянин? *(Відповіді учнів)*. Це записано в Конституції України в ст. 4 і в ст. 25. Давайте ознайомимось з цими статтями. *(Учні читають статті Основного Закону)*. Отже, громадянином є кожен уже за фактом свого народження. Ним є і свідомий громадянин-патріот, ним є і злочинець, який відбуває покарання, бомж, який менше всього дбає про суспільну користь, і малятко, яке щойно народилось. А от свідомий громадянин-патріот, хто він? Які покладаються на нього обов'язки? *(Відповіді учнів)*. Так, щоб бути свідомим громадянином, треба над собою працювати, виробляти у собі високі риси характеру, відповідно мислити, займати активну громадянську позицію, прагнути бути взірцем для інших. Ось погляньте на цей плакат, там написано, які риси повинен кожен з вас мати, до чого прагнути, яким повинен стати, щоб бути свідомим громадянином України.

Вчитель відкриває плакат, на якому записано:

Свідомий громадянин-патріот України

1. Це патріотична самосвідомість, громадянська відповідальність і мужність, суспільна ініціативність і активність, готовність трудитись для розквіту Батьківщини, захищати її, підносити міжнародний авторитет.

2. Це – повага до Конституції, законів Української держави, прийнятих у ній правових норм,

сформована потреба в їх дотриманні, висока правосвідомість.

3. Це досконале знання державної мови, постійна турбота про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя й побуту.

4. Це – повага до батьків, свого родоводу, до традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього як до представника, спадкоємця й наступника.

5. Це – дисциплінованість, працьовитість, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про її природу, екологію.

6. Це – гуманність, шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв інших народностей, що населяють Україну, висока культура міжетнічного та міжнаціонального спілкування.

(Учні читають спочатку все підряд, а потім кожен пункт розбирають колективно з допомогою вчителя).

Вчитель. Патріотична свідомість, громадянська відповідальність і мужність... Це і є та велика любов до Вітчизни, яка живе у кожному серці, адже Батьківщина – це найдорожче місце на Землі, бо звідси починає свій шлях людина. Де б вона потім не проживала, де б не була, а в своєму серці нестиме завжди ті стежинки, поля, луги, гаї, ту річечку і дзюркотливий струмочок, в якому купалось веселе і дзвінке дитинство.

Учень. *У нас любов до Батьківщини*

Іде із серця глибини.

Ми – громадяни України,

її ми дочки і сини.

Учениця. *Хоч за походженням людини*

Тече у жилах інша кров,

Ми – громадяни України,

До неї вірна в нас любові!

Учень. *Тут народились ми й живемо,*

Тут щастя випало рости.

Палку любов в серцях несемо

Ми – українці, я і ти!

Учениця. *І сила, й мудрість до людини*

Від матері-Вітчизни йде.

Ми – патріоти України!

І кращої нема ніде!

Учень. *Нам наймиліша і єдина*

Вітчизна за усі світи,

Чарівна, рідна Україна!

Ми – українці, я і ти!

Вчитель. Свою Батьківщину корінні українці називають Ненькою-Україною, тому що, як і мати для кожної людини одна, для нас одна і Україна, рідна Вітчизна. В душі багатьох українців високий рівень естетики, світлі і тонке відчуття краси, їм притаманний свій стиль мислення, тобто – менталітет. У національній волі українця поєднувались завжди полярні сторони: а одного боку, активний вольовий порив, героїка, романтика, а з другого – терпіння, демонстративна пасивність. Терпіння вимагає ще більших вольових зусиль, ніж героїчний порив і має теж велику цінність. Доброта, поступливість, розважливність, доброзичливість, гостинність, шляхетне ставлення до інших народів, щирість і щедрість, працелюбність і гумор, величезна любов до Вітчизни. – ось характерні риси українця. Звичайно, ці риси є у кожного народу, але все залежить від їх поєднання – одних менше, других більше, а все разом і складає – менталітет народу. Тому і кожен з вас повинен прагнути до того, щоб ці риси переважали в характері. Бо ми ж спадкоємці свого народу, його майбутнє. Нам Конституцією дано всім однакове право на освіту, ст. 53; на працю, ст. 43 і на відпочинок, ст. 45; на вільний розвиток своєї особистості, ст. 23 і на підприємницьку діяльність, ст. 42. Але в реальному житті не все так гладко. А тому треба зайняти активну громадянську позицію і добиватись у житті своєї мети, працювати, творити, дерзати. Давайте ознайомимось з цими статтями. *(Учні читають статті з Конституції, обговорюють).* Отже, наше завдання піднести Україну до рівня високорозвинених держав, а це вимагає від кожного з нас і від усього народу активності, творчості, мужності та відваги, готовності захищати національні інтереси, відстоювати незалежність і волю.

Вчитель. (2 пункт). Кожна людина повинна поважати і неухильно дотримуватися Конституції України, ст. 68, її законів, бо Перед законом усі рівні та несуть однакову відповідальність, ст. 24. Законслухняні громадяни (а такими повинні бути всі без виключення) мають широкі можливості для своєї діяльності, розвитку творчого потенціалу, освіти. Давайте розглянемо ці статті. *(Читають статті, обговорюють).* Кожен з вас повинен розуміти, що за скоєний злочин він понесе відповідальність. Рано чи пізно злочин буде розкрито, а злочинець покараний – це закон земного життя, недаремно ж народна мудрість каже: „Шила в мішку не сховаєш”. Як би ти його не ховав, а воно вилізе. За свої злочини людина несе відповідальність не тільки перед собою, але й перед наступними поколіннями: дітьми, онуками і т. д. Тому треба добре думати, як ти живеш у цьому світі та що робиш.

Вчитель. (3 пункт). Ось у Конституції є стаття 10, давайте ознайомимося з нею. (*Учні читають статтю 10, обговорюють*). Стаття 10 Конституції України прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 року, законодавчо закріплює українську мову державною. Це означає, що вона офіційно запроваджується в усі сфери людського життя: у сфери виробництва, освіти, культури, міжнародних відносин, у військовій справі, в засобах масової інформації і т. д.

Обов'язок кожного громадянина України вивчити і досконало знати її, спілкуватись нею, вчити своїх дітей, підносити престиж української мови на міжнародному рівні. Мова народу – це його душа, його єство, вона нам дана тою землею, на якій ми народились і зросли – Україною! Про красу і багатство рідної мови можна говорити дуже багато, бо все у ній є: багатючий словник, мелодійність і милозвучність, краса і багатогранність. Нею можна висловити усі почуття, намалювати будь-які картини, з рідною мовою ми – українці, А без мови хто ми? Рідну мову, як батька та матір, ми не вибираємо, як не вибираємо Батьківщину. Вона іде від роду і до роду, з глибини віків. То хіба ми маємо право ось так відмовитись від неї, як це роблять деякі люди, навіть депутати, які за своїм високим статусом повинні розмовляти державною мовою, а вони порушують статтю 10 Конституції України? Це не робить їм честі, як і іншим, хто нехтує державною мовою.

Учень. *Мово моя, найрідніша й велика,*

Є в тобі все: і багатство, й краса.

Хто втрачає тебе, той – людина безлика.

Як пожухла трава, де не грає роса.

Учениця. *Мово моя українська царівна,*

Ми з тобою – народ! І йдемо до мети.

Краця з кращих у світі, неначе царівна!

Ти живи у віках, понад світом лети!

Учень. *Ми з тобою – держава! Й зведемо – Україна!*

Мову треба, як прапор, над світом нести.

Бо ж без мови загине Вітчизна єдина,

Просто будем населенням в світі їти.

Вчитель. (4 пункт). Повага до батьків, свого родоводу, історії, традицій... Давайте розглянемо статтю 51 Конституції України. (*Обговорення*). У ній уже говориться не тільки про права, але й про обов'язки. Так, як і ст. 65. Бо у кожного громадянина в суспільстві є і права, і обов'язки, які він повинен неухильно виконувати. У кожного народу є своя історія, через яку він віками йшов, творив себе, свою державу. Є вона і в Україні. Хоч нелегким був шлях України у світі, віками поневолена то одними народами, то іншими (бо кожному кортіло панувати на цих землях). Цьому виною і була ота надмірна шляхетність, доброта, мирний характер українців, поступливість, терпимість і пасивність, що дало можливість іншим народам диктувати свою волю на Україні. Але народ прагнув до волі та незалежності, боровся. І от 24 серпня 1991 року Україна одержала жадану волю і незалежність. А тепер наше завдання все зробити для того, щоб рідна держава процвітала, йшла своїм шляхом розвитку і ніхто їй не диктував і не нав'язував своєї волі. Це залежить від вашої активної громадянської позиції, від вашого старання, бо вам, молодим, жити у новому тисячолітті, турбуватися за свою державу і народ, творити історію, враховуючи при цьому й ті помилки, які були допущені в минулому, нашими попередниками, і не робити таких і подібних помилок, щоб зберегти волю і незалежність. Ви – спадкоємці й наступники, тому й повинні продовжувати все найкраще, чого досяг наш народ за всі віки існування.

(*Учні приводять приклади з історії України, які підкріплюють попередні слова*).

Вчитель. (5 пункт). Дисциплінованість, працьовитість... почуття дбайливого господаря, піклування про екологію, природу. Ст. 66 (*обговорення*). Зберегти і примножити природу рідного краю для майбутніх поколінь – основне завдання, яке стоїть перед народом України, а ще турбуватись про екологію, щоб не причиняти лиха, від якого постраждають тисячі людей (як Чорнобильська трагедія). А завдання молодих – перейнятися цими проблемами і направити свою енергію, розум, знання, силу на виправлення старих помилок, на технічні розробки нових видів енергії, які б не заподіяли народному господарству, природі рідного краю лиха. Отже, роботи для вас на майбутнє дуже багато, треба прагнути до прогресу, до пізнання і відкриття нового! А для цього необхідна велика воля, працездатність, оте відчуття господаря власної землі.

Вчитель. (6 пункт). А щоб мати і силу, і волю та ще й міцне здоров'я, треба сьогодні гартувати своє тіло, волю, викинути лінь з душі та займатись собою. Тільки здорова, сильна, фізично досконало, морально чиста людина може досягти в житті багато. А також може принести велику користь державі, віддати їй тепло своїх долонь і розуму, і серця. А як же без цього? Того, кого любиш, будеш оберігати і захищати, будеш старанно усе робити для його блага, для процвітання. А ми любимо свою Україну. Гуманно ставимось до всіх, хто населяє землі України, поважаємо звичаї і культуру інших народів (7 пункт). Бо вони теж – народ України, теж українці, хоч за походженням можуть бути із різних народів.

Учениця. *Нема Вітчизни кращої, здається!*

З її землі наснагу й мудрість п'ю.

Тепло долонь і розуму, і серця

Я Україні милій відаю!

2 учень. *Її громадянин і патріот держави*

Я все зроблю для блага і тепла.

Для процвітання України й слави,

Щоб незалежність вічною була.

Учениця. *Щоб розквітав мій край в ряснім суцвітті,*

У мирі, щасті, і в людським теплі.

Моя Вітчизно, найрідніша в світі,

Ти наймиліша, Україно, на землі!

Учень. *Здоров'я й сила від землі береться,*

А волю загартовую свою.

Тепло долонь і розуму, і серця

Я Україні милій віддаю!

Підсумок заняття.

Як свідчить практика, забезпечити високий рівень патріотизму школярів можна на основі гуманістичного осмислення єдності внутрішнього світу особистості, взаємозв'язків національних цінностей та індивідуальної неповторності. Школа має діяти як відкрита система, органічно зв'язана з життям суспільства. Вона усвідомлює свої виховні функції не як пасивне виконання чергового соціального замовлення, а як активну участь у їх формуванні і постановці, у визначенні умов. Орієнтація на завтрашній день суспільства і разом з тим забезпечення духовно багатого, повнокровного буття школяра сьогодні – один з найважливіших аспектів системного підходу до виховання. Реалізації системного підходу до виховання в СШ №54 м.Києва сприяла **система учнівських клубів** за інтересами:

1-3 кл. – Клуби „Всеумійка”, „Чомусик”, „У світі казки”, „Ми”;

4-5 кл. – „Любителі природи”, „Театральний”, „Пізнай себе”;

6 кл. – „Дивосвіт”, „Веселий олівець”, „Особистість”;

7 кл. – „Є проблеми”, „Юні інспектори дорожнього руху”, „Повір в себе”;

8 кл. – „Ерудит”, „Юні пожежники”, „Відродження”;

9 кл. – „Історичний”, „Берегиня”, „Туристичний”, „Злагода”;

10 кл. – „Імідж”, „Злагода”, „Лелеченька”, духовий оркестр;

11 кл. – „Орієнтир”, „Духовність”.

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА ЗАСОБАМИ ПОЛІТИЧНОГО КЛУБУ

Синтезуючим центром розвитку патріотичної свідомості старшокласників СШ № 54 м. Києва став патріотичний клуб „Злагода”, призначений для учнів 9-10 класів.

Завдання клубу:

- Розвивати почуття ідентифікації себе з Українським народом;
- Формувати готовність жити в цій країні, пов'язувати свою долю з її долею, активно самореалізовувати себе;
- Виховувати почуття любові і відповідальності своєму народу, Україні і вміння служити їй на шляху становлення суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою;
- Формувати повагу до Конституції і безперечне виконання норм Закону;
- Виховувати вміння цивілізованим шляхом відстоювати свої інтереси, права і свободи;
- Поглиблювати суспільно-політичні, моральні, правові, економічні знання школярів, які сприяють розвитку когнітивного компоненту громадянськості;
- Стимулювати розвиток гуманних якостей особистості школяра;
- Навчити і при звичайти старшокласників давати аналіз суспільно-політичних подій в країні і за рубежом; визначати, висловлювати, аргументувати і захищати свою позицію в ставленні до даних подій;
- Слухати і розуміти протилежні точки зору;

- Стимулювати вироблення соціальної адаптації старшокласників в умовах перехідного періоду, ринкових відносин і класового розшарування, соціальної доброзичливості і громадянської злагоди на своїй землі;
- Розвивати ініціативу, готовність до чесної праці, підприємництва та соціальної творчості на благо національного відродження України, її розквіту;
- Сприяти самовдосконаленню патріотичних почуттів юнаків і дівчат.

ПЛАН РОБОТИ КЛУБУ „ЗЛАГОДА”

№ п/п	Тема	К-ть год.
1.	В Україні наша доля, життя і майбутнє. Наша мета – суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.	1
2.	Науковий світогляд – основа громадянської самосвідомості.	2
3.	Національна самосвідомість особистості.	4
4.	Громадянин і влада: а/ Політична влада; б/ Політичний режим; в/ Демократія як система і форма організації політичного життя суспільства; г/ Роль ліберальних, соціалістичних і комуністичних ідей в демократичному суспільстві; д/ Правова держава і громадянське суспільство; ж/ Політична культура громадян;	10
5.	Права, свободи і обов'язки громадян.	6
6.	Планетарна свідомість.	1
7.	Людина і праця.	2
8.	Гуманізм як тип свідомості, мораль цивілізованого світу.	2
9.	Релігія і громадянське становлення особистості.	2
10.	Самовдосконалення і реалізація свого потенціалу – пріоритетна ціль людини.	2

Запропонована програма клубу „Злагода” містить перелік тем з викладом змісту основних питань, методичні рекомендації для проведення засідань, списки рекомендованої літератури, форми і методи участі членів клубу в суспільно-корисній громадській діяльності.

План засідань є примірним і кількість годин, відведених на ознайомлення з певною темою, може бути змінено в залежності від рівня засвоєння учнями тієї чи іншої теми.

При підготовці до засідань як керівник, так і члени клубу використовували матеріали періодичної преси, радіо- і телепередач, місцеві факти, міжпредметні зв'язки. Під час засідань клубу застосовувались як традиційні методи виховної роботи (бесіда, метод аналізу життєвих ситуацій соціального забарвлення, дискусії, диспут, написання і захист рефератів, соціально-рольові ігри), так і нетрадиційні (метод тестувань, ситуації співвіднесення, метод соціодрами, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, ігри-драматизації, філософські бесіди, інтелектуальні аукціони тощо).

Втім, справа не в методах. Методи і форми не самоціль. Вони мають сенс лише тоді, коли педагогічний процес доцільно організований, проводиться з врахуванням місцевих умов і можливостей, захоплює учнів, допомагає їм проявити творчість, ініціативу, будується так, щоб у школярів закріплювалось стійке почуття радості від пошуку істини.

Формування громадянськості залежить насамперед від реального визнання педагогами особистості учня як головної мети виховання, найважливішого пріоритету, найбільшої цінності суспільства.

В цілому, побудова навчально-виховного процесу на засіданнях клубу, його вдосконалення в нових умовах можуть бути визначені як перехід від імперативної до

гуманістичної педагогіки, спрямованої на розвиток і саморозвиток особистості, перехід від монологу до діалогу як найважливішої умови і прояву переходу від диктату до взаємодії, від простого засвоєння інформації до розвитку свідомого мислення. Під такі мислення ми розуміємо систематичне, послідовне тренування творчих, критичних, дослідницьких умінь, навиків, здібностей шляхом постановки проблемних запитань, стимулювання поліваріантних відповідей, рефлексивного ставлення до інструментів пізнання, вимоги логічності і послідовності з тим, щоб сформувавши свідомість школярів гнучкою, відкритою до незвичайного, що може зустрітись в теперішній непередбаченій ситуації. Разом з тим, це і вироблення навиків рефлексивного ставлення до свого Я, моральної і громадянської відповідальності.

Виховання в учнів громадянськості почуттів значною мірою залежало від вдалого планування і організаційного періоду роботи клубу „Злагода”. На підготовчому етапі в СШ № 54 провели комплектування членів клубу, підбір керівника, зібрали необхідну літературу, методичні посібники, наочність, технічні засоби, музику.

Як і в будь-якому іншому виді виховної роботи, результативність клубу залежить від особистості, авторитету керівника, його громадянської зрілості, педагогічної майстерності, умінь емоційно впливати на уми й серця молоді, активізувати аналітичну діяльність самих учнів. Лише патріот спроможний виховувати патріотів.

Важливо, щоб педагог оперативно орієнтувався в різноманітних джерелах інформації з метою систематичного поповнення знань з даної проблеми, вмів одержувати нові дані зі всієї сукупності засобів масової інформації.

Не варто згладжувати, обходити невіршені проблеми, гострі питання, замовчувати недоліки і труднощі реального життя. Проте, педагоги мають не лише бачити й розкривати негативні явища, факти оточуючої дійсності, але й уміти знаходити шляхи їх подолання.

Значна увага в роботі клубу „Злагода” приділялась формуванню української мовної культури старшокласників. Національне відродження, розбудова Української держави неможливі без відродження української мови та оволодіння нею кожним учнем.

Очевидно, що пріоритетною умовою в формуванні української мовної культури, як складової патріотизму школярів є їх мовленева діяльність. Суттєвою формою цієї діяльності на засіданнях клубу став аналіз старшокласниками соціально-політичних явищ, проблем, понять, ідей, діалогічне спілкування, аргументація і захист своєї позиції, думки, судження, обґрунтування поглядів і переконань. Крім умінь говорити, мовленева культура передбачає умінь і бажання слухати і почути свого партнера, співпрацювати з ним на рівних умовах, а не відкидати з ходу точку зору іншого. Адже в голові цивілізованої людини завжди присутній діалог. Вона постійно сперечається сама з собою, і це дає їй істинний рух вперед. В неї виробляється здібність дивуватись чужою думкою, чужим світосприйняттям і повага до них.

Щоб заняття були привабливими для молоді, використовували музику: українську народну і зарубіжну, класичну і сучасну, відеоматеріали, поезію, запрошували цікавих людей.

Основою громадянськості як духовної цінності особистості є її світогляд. Вона базується на системі соціальних знань, внутрішньо прийнятих особистістю, стійких оціночних відношень і суджень. Однак, наявність певної суми знань є необхідною, але недостатньою умовою для успішного розвитку почуття любові і відданості Україні, своєму народу. Найважливішим є діяльнісно-практичний бік громадянськості – умінь і навички творчої громадянської діяльності і поведінки, виконання обов'язків та дотримання норм закону, практична робота на благо України.

В СШ № 54 дійшли висновку, що для успішного виховання свідомих патріотів необхідна клубна організація цілеспрямованої позаурочної діяльності старшокласників, яка була б особистісно орієнтованою і проводилась би в певній системі і послідовності з врахуванням тих знань, які школярі одержують на уроках та засіданнях клубу. Її

ефективність залежить від усієї роботи педколективу. Педагоги мають прагнути, щоб клуб „Злагода” став центром громадянського виховання, а його члени шляхом систематичної участі в громадській діяльності – справжніми патріотами України, які прагнуть і можуть розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову Батьківщину.

ПРИМІРНА ПРОГРАМА КЛУБУ „ЗЛАГОДА”

Тема I. Україна – суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава

„В своїй хаті своя правда, і сила, і воля.”

Т.Г. Шевченко

Багатівікова боротьба народу України за свою державу. Основні державотворчі документи: Конституція Пилипа Орлика, Березневі статті Б.Хмельницького, Універсали Центральної Ради, Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України, „Конституція України” від 28 червня 1996 р.

Суть понять „суверенна”, „незалежна”, „демократична”, „соціальна”, „правова” держава.

Соціально-економічні і політичні перетворення в молодій, незалежній державі.

Початок духовного відродження українського народу.

Патріотизм громадян – першочергова умова розбудови Української держави. Суть патріотизму – почуття прихильності, відданості і любові до України, прагнення своїми діями служити її інтересам.

Мета і завдання молодіжного клубу „Злагода”.

Досвід роботи клубу „Злагода” показав, що питання патріотизму доцільно розглянути на окремому засіданні клубу у формі диспуту „Що значить бути патріотом”.

Диспут – публічний спір. Він привабливий для старшокласників тим, що відповідає їх віковим особливостям – прагненню самостійно розібратись в складних життєвих проблемах, спробі віднайти розгадку до пояснення численних явищ оточуючої дійсності.

Плануючи проведення диспуту, педагоги попередньо дізнались думку членів клубу про що вони хотіли б дискутувати. Адже успіх роботи значною мірою залежатиме і від вибору теми, яка має цікавити молодь, бути злободенною, посиленою для них; і від емоційного оформлення (музичний пролог, поетичні вставки, доброзичливий гуморний тон ведучого, атмосфера відвертості), і від попереднього вивчення і осмислення школярами рекомендованої літератури.

Щоб диспут став дійовою формою патріотичного виховання, керівник клубу порадив учням попередньо продумати зміст виступу. Пам’ятати, що головне в диспуті – аргументи, логіка і переконаність. Спорити чесно, не перекручувати думок і аргументів товариша. Відстоювати свою точку зору, висловлюватись ясно, чітко, дохідливо. Поважати співбесідника, вміти дивуватись чужою думкою.

Вести диспут можуть члени клубу, або ж керівник. Надзвичайно важливим етапом у проведенні диспуту є підведення підсумків виступів учнів. В заключному слові педагог чи ведучий диспуту має дати оцінку виступів, викристалізувати головне, розкрити причини неправильних думок, націлити школярів на самовиховання у них національної самосвідомості та патріотизму.

План диспуту „Що значить бути патріотом?”

1. Що таке патріотизм?
2. Чи потрібен він сьогодні?
3. Псевдопатріотизм і його прояви.
4. Найважливіші критерії патріотизму.

Громадська діяльність членів клубу

1. Участь в оформленні у школі куточка „Державна символіка України”.
2. Проведення членами клубу бесід з молодшими школярами та підлітками „Державна символіка Батьківщини”, „Одвічні символи України”.
3. Підготовка і щотижневне проведення членами клубу оглядів періодичної преси „Що, де, коли?”, „За текстами газет”, „Цікаві хвилинки”, „Пульс планети”.

Л і т е р а т у р а

1. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Просвіта, 1996. – 80 с.
2. Тести „Конституция Украины”. Учебное пособие. Составители: Дубровский В.Ф., Наровлянский А.Д. – К.: Магістр, 1996. - 47 с.
3. Ігнатенко П.Р. Виховання громадянина. Посібник для вчителів. – К.: 1997. – 252 с.

4. Косарева Н.І. Виховання громадянськості учнів на ідеалах української державності //Педагогіка і психологія. – 1996. - № 3, - С. 130-136.
5. Поплужний В.Л. Громадянськість і вікові аспекти її розвитку: Громадянське виховання //Рідна школа. – 1994. - № 11. - С. 33-35.

Тема II. Національна самосвідомість особистості

Поняття етносів, націй, національних груп, національної самосвідомості.

Дві сторони національної самосвідомості: ідеологічна та психологічна. Статус самосвідомості нації в індивідуальному бутті людини. Умови можливості національної самосвідомості.

Прояви національної самосвідомості:

- любов до своєї Батьківщини, до історичного і самотнього образу свого народу;

- віра в його духовні сили, покликання і щасливе майбутнє;

- вміння осмислювати історію, культуру, мистецтво, цінності, мораль, звичаї, обряди, символіку свого народу, рідного краю.

Знання материнської мови – першооснова національної самосвідомості.

Національно-демократична ідеологія України.

Міжнаціональні (міжетнічні) конфлікти і основні шляхи їх розв'язання. Світовий досвід формування і розвитку багатонаціональної спільноти держав і народів. Культура міжетнічного спілкування.

В СШ № 54 на засіданнях клубу віддавали перевагу проблемно-діяльнісному методу з максимальним застосуванням діалогу, а не викладу готової інформації. При засвоєнні даної теми пріоритетним був „Сократівський діалог”. Крім уміння говорити ця форма роботи стимулює уміння і бажання слухати і почути свого партнера, співпрацювати з ним на рівних умовах, а не відкидати з ходу точку зору іншого. „Сократівський діалог” сприяє активізації старшокласників як суб'єкта процесу виховання, так як при цьому здійснюється залучення їх до обговорення, аналізу різноманітних точок зору, визначенню своєї позиції, її аргументації і доказового захисту. Методика „Сократівського діалогу” досить ґрунтовно розроблена Н. Щурковою (див. Воспитание школьников, 1994, с.18, н.2). Послідовність його проведення така: до запропонованого судження чи запитання учитель і учні ставлять ряд попередніх запитань, від рішення яких залежить вибір відповіді. Запитання фіксуються на дошці (на екрані), але на них не шукають „правильної” відповіді. Передбачається, що кожен учень зробить для себе свій власний вибір. Судження пропонуються з врахуванням конкретних педагогічних завдань і рівня підготовленості школярів.

Стосовно даної теми були такі запитання:

„Чому в наших школах учні не розмовляють українською мовою?”;

„За Конституцією державна мова одна. Можливо потрібно дві чи декілька?”;

„В нових паспортах громадян України не вказана національність. Чому? Як це вплине на розвиток національної самосвідомості?”;

„Що важливіше в статусі особистості – національне чи загальнолюдське?”;

„Як трактується в Конституції України поняття „український народ”?”; „Чим обумовити таке трактування?”.

Щоб бесіда була плідною, застосовувалась своєрідна „розминка” – підготовка до інтелектуального зусилля. Вона полягала в спробі окреслити попередні запитання і наблизити їх до суджень повсякденного порядку. Фіналом „Сократівського діалогу” були індивідуальні пошуки відповіді на поставлене запитання. Під тиху музику протягом певного часу учні висловлювали в письмовій формі свій вибір, або ж вели бесіду.

Використовуючи цей метод, прагнули, щоб у старшокласників формувались уміння міркувати логічно, критично, творчо, контекстуально, аргументовано, діалогічно. Показниками розвитку особистості школярів був рух не лише до вміння слухати і розуміти інші точки зору, але й уміння вступати з ними в діалог. При цьому робили акцент не лише на вмінні виробити і відстояти власну точку зору. Цінною вважалась спроможність ставити під сумнів свою точку зору і бути відкритим розмаїттю поглядів інших людей. Адже культура демократії передбачає вміння чути багатоголосся світу.

Громадська діяльність членів клубу

1. Участь в оформленні кімнати народознавства, Шевченківської світлиці.
2. Участь в роботі шкільних етнографічного та фольклорного ансамблів.
3. Участь у проведенні „Тижня української мови” – конкурс на кращий мовний плакат; конкурс на кращу класну стінгазету, присвячену українській мові; конкурс декламаторів; конкурс на кращу розповідь української народної казки; вечір українських загадок, прислів'їв, приказок, повір'їв, легенд, народних прикмет; екскурсії до країни Мови із зупинками на станціях Лексики, Фразеології, Етимології; зустрічі з письменниками, поетами тощо. Завершуються такі тижні чи місячники театралізованим святом, на якому оголошуються переможці конкурсів, вручаються їм нагороди.
4. Організація і проведення свята „На нашій Україні ми всі – український народ” з метою формування культури міжетнічного спілкування. В програмі свята – повідомлення, розповіді, реферати про культурні здобутки та проблеми представників різних національностей, які є громадянами України; їх пісні, танці, традиції, звичаї, фрагменти національних свят з частуванням усіх присутніх стравами національних кухонь.
5. Участь у загальношкільному святі „Україна Фольклорна”, де окремі класи представляють різні області України: рушники різних областей України, весілля Буковини, весілля Полтавщини (фрагменти), купальські свята, щедрівки, колядки, говір, бувальщини.
6. Організація і проведення Свята української народної пісні, на якому учні знайомляться з різноманітними її жанрами: ліричні, побутові, думи, стрілецькі, жартівливі та ін.

Література

1. Винниченко В. Відродження нації. – К.: Політвидав України, 1990.
2. Грушевський М. На порозі нової України. – К., 1991.
3. Кіндрат В.К. Щоб у серці жило чуття Батьківщини //Поч. школа. – 1996. - № 17. – С. 4-5.
4. Пустовіт В. Самосвідомість нації //Розбудови держави. – 1993. - № 9. – С. 27-29.
5. Фролова Л.Д. Народознавство і виховання //Пед. скарбниця Донеччини. – 1996, № 1. – С. 38-39.
6. Клишченко Т.В. Школа як чинник гармонізації міжнаціональних відносин: Формування толерантних стосунків у поліетнічному учнівському колективі //Відродження. – 1993. - № 2. – С. 426.
7. Вовк Л. Духовне відродження нації: 3 історії проблеми //Рідна школа. - 1995. - № 2. – С. 16-19.
8. Куранов М. Культура межнаціонального об'єднання //Педагогіка. – 1992. - № 7-8. – С. 41-45.
9. Новикова Н.І. Виховувати національну самосвідомість /Орієнтовна програма з „Етики та основ загальнолюдської моралі” //Рідна школа. – 1991. -№ 4. – С. 14-17.
10. Комаров В. Культура межнаціонального об'єднання //Нар. образование. – 1993. - № 5. – С. 65-67.
11. Губко О.Т. Формування національної самосвідомості юнацтва у світлі ідей Софії Русової //Рідна школа. - № 1. – С. 13-15.

Тема III. Громадянин, держава і влада

1. Політична влада.

Поняття політичної влади. Форми прояву політичної влади: панування, керівництво, управління й організація, контроль. Авторитет і сила влади.

2. Політичний режим як система здійснення державної влади.

Типи політичних режимів: тоталітарний, авторитарний, ліберальний, демократичний. Їх ознаки і особливості. Проблема переходу від тоталітаризму до демократичного суспільства.

3. Демократія як система і форма організації політичного життя суспільства.

Демократія як загальнолюдська цінність.

Принципи демократії: принцип більшості, конституціоналізму, поділу влади, права і свободи людини, системи вільних виборів, політичного плюралізму, гласності, контролю за діяльністю влади.

Особливості демократії по-українськи.

4. Правова держава і громадянське суспільство.

Пошук шляхів реалізації ідей правової держави на Україні. Президент і парламент. Поняття та основні ознаки громадянського суспільства. Умови існування громадянського суспільства: ринок, незалежні політичні сили і громадська думка, свобода особистості. Особливості становлення громадянського суспільства в сучасній Україні.

5. Політичні дії і політична поведінка.

Соціальні і моральні проблеми людини і суспільства в перехідний період.

Політичні дії: типи, види, особливості.

Міра участі громадян в політиці і типи політичної поведінки. Електоральна поведінка, участь у виборах і абсентизм.

Особливості поведінки суб'єктів політичного процесу в умовах політичної дестабілізації. Політичний екстремізм. Поведінка індивідів і колективів людей в процесі пошуку консенсусу в політичних відносинах. Можливості і границя регулювання політичної поведінки.

6. Політична культура.

Поняття „політична культура”. Суть і роль політичної культури в суспільстві. Політика і мораль. Мета і мораль. Мета і засоби. „Моральний компроміс” як категоричний імператив політичної етики.

Сформувавши в членів клубу певні навички ведення діалогу в процесі засвоєння попередніх тем, керівник клубу поставила мету поступового створення з групи старшокласників „Спілки дослідників”.

Для того, щоб члени клубу стали „Спілкою дослідників”, вони мають змінити свої функції. Із системи „інформація учителя – учень, який повторює інформацію” перетворитись у полілог – систему колективного пошуку істини. Педагог тут вже не виступав в ролі всезнаючого енциклопедиста, який знає абсолютну істину. Він – учасник колективного пошуку. А так, як він знає більше учнів, його мета – стимулювати і полегшити пошук. Бути і диригентом, і рядовим музикантом в інтелектуальній імпровізації, результат якої йому далеко не завжди ясний.

У „Спілці дослідників” існували демократичні принципи рівності можливостей і право кожного на висловлення своєї точки зору, якою б вона не була абсурдною. Оскільки в полілозі є спонтанність і ігровий момент, а сама гра будується на позитивних емоціях, була загроза перетворення роздумів в хаотичну балаканину. Щоб цього не сталось, ввели чіткі правила стосовно когнітивної і соціально-етичної структури полілогу.

Свобода думки пов’язана з вимогою її обґрунтування; конкуренція поглядів – з визнанням авторитету сильного аргументу; можливість фантазувати – з інтелектуальною відповідальністю; право на критику інших – з умінням вислухати критику на свою адресу; право на відстоювання принципів – з мистецтвом досягати компромісів; право на індивідуальність – з обов’язком вносити вклад в колективний пошук істини. Отже, права-свободи і правила-обмеження у „Спілці дослідників” націлювались на формування і діалогічного мислення, і демократичної соціально-етичної поведінки. Через засвоєння аргументативного руху до істини і етики дискусії в клубі на зрозумілій ситуації; в ігровій формі школярі не лише вчилися аналізувати соціальні явища і проблеми, але й одночасно засвоювали принципи демократичної взаємодії між людьми – свободу, справедливість, рівність можливостей тощо.

Діяльність „Спілки дослідників” при засвоєнні теми „Громадянин, держава і влада” була активізована такими запитаннями:

Хто, на Вашу думку, реально править країною сьогодні?

Що Ви чекаєте від влади чи зміни властей?

Як Ви ставитесь до теперішнього посилення зв’язків з Росією?

Що лякає Вас у сучасній ситуації в країні?

Як Ви ставитесь до вислову „Народ завжди правий”?

Куди рухається наше суспільство сьогодні?

Які завдання, на Ваш погляд, найбільш суттєві для молодого Української держави?

Яким, на Ваш погляд, має бути державний діяч?

Формування політичної культури старшокласників, як важливої ознаки духовно осмисленого патріотизму, в значній мірі залежить від розвитку їх особистої рефлексії та інтроспекції. Рефлексія – це дослідження самою людиною своєї афективно-потребнісної сфери, яка виникає лише в процесі спілкування, причому в основному в конфліктних ситуаціях. Здійснюючи особисту рефлексію, старшокласник досліджує себе як суб’єкта спілкування і одержує про себе, як про особистість, громадянина нове знання. Характерна риса особистої рефлексії – дослідження старшокласником свого внутрішнього світу і поведінки в зв’язку з переживаннями інших людей, учасників, спілкування, діяльності, конфлікту. В результаті такого дослідницького процесу учень представ перед собою в новому світлі, оскільки співставлення своїх почуттів і переживань з почуттями і переживаннями іншої людини дозволяє йому побачити конфліктну ситуацію і себе в ній як би збоку (децентрація), а це сприяє більш правильній оцінці власної поведінки та формування культури спілкування, відстоювання своїх поглядів та переконань, терпимості до інакомислячих.

Інтроекція – це свідоме зосередження, відстеження і аналіз індивідом своїх психічних процесів, переживань і думок. Як рефлексія, так і інтроекція – це різні сторони самосвідомості, причому, рефлексія дозволяє підняти самосвідомість на більш високий рівень розвитку. Чим з більшої кількості нових позицій старшокласник побачить себе в своїй життєдіяльності, тим адекватніше він зможе оцінити дану ситуацію і почати в ній діяти.

З метою розвитку особистої рефлексії і інтроекції членів клубу „Злагода” керівник запропонував учням відповісти на проєктивні опитувальники, частина яких відносилась би до феноменів рефлексії, а частина – до феноменів інтроекції. Фактично учень має провести по відношенню до себе дослідницький акт, щоб зрозуміти, чи властива йому розумова діяльність такого виду.

Приклади суджень, які відносяться до феномену особистої рефлексії:

1. На вчорашній дискусії в школі мене роздратував виступ Петра А. Я почав вставляти в розмову різкі зауваження на його адресу. Але тут же в моїй голові пронеслась думка: „Що ти робиш, адже це неввічливо. Виховані люди так себе не ведуть.”

2. „Знову посварився з батьком. Причина – різні політичні погляди. Приводом була телепередача про жовтневі події на Хрещатику. Дивлячись телевизор, батько жалів, що його не було серед демонстрантів. А я сказав, що варто було всипати цим червоно-коричневим. Батько образився і наговорив мені багато грубих слів. Я також не стримався. А жаль. Міг би його зрозуміти. Адже він так важко працює, а зарплати не вистачає на найелементарніше. Потрібно було спокійно пояснити, що шлях насилля вже був не один раз апробований і ні до чого доброго не привів. Де ж була моя повага до політичного опонента? Батькові, очевидно, боляче, що я його не розумію.”

3. „Ну що я за людина така: грублю, обзиваюсь, вдома майже не допомагаю, уроки закинув. Невже я не можу взяти себе в руки, адже самому противно таким бути?”

У 1-й ситуації старшокласник здійснював контроль над собою безпосередньо в момент розвитку конфлікту, при цьому він бачив і оцінював себе як би збоку. Розумів, що його поведінка неприємна співбесіднику.

Роздуми в 2-й ситуації – приклад самоаналізу, який виник після конфліктної ситуації з близькою людиною. Старшокласник аналізував свій вчинок, прагнув зрозуміти переживання іншого. В результаті виникла інша точка зору і можливість більш адекватно оцінити ситуацію і причини її виникнення. А головне – знаходився шлях, як надалі уникнути конфлікту.

У 3-й ситуації роздуми, які дають можливість визначити схильність учнів до інтроекції, тобто аналізу своїх вчинків і почуттів незалежно від інших людей.

Громадська діяльність членів клубу

Форми роботи, пов'язані з вивченням історії рідного народу: історичне краєзнавство – відвідання місць історичних подій. Серед них особливо варто виділити місця, пов'язані з початком української державності – Київською Руссю, козацькою славою і боротьбою українського народу за свою свободу і незалежність, з подіями Великої Вітчизняної війни, з життям і діяльністю видатних діячів України (в галузі науки, культури, виробництва); зустрічі з учасниками певних подій, записування їх спогадів, збирання документів та матеріальних пам'яток, замальовування чи фотографування певних об'єктів, виготовлення схем, макетів, щомісячного історичного календаря, влаштування виставок, виготовлення альбому „Спогади ветеранів війни”; заочна подорож для молодших школярів чи підлітків „Україно, ти моя прекрасна.”

Література

1. Власть: философско-политические аспекты /Отв. ред. Мшвениерадзе В.В. – М. – 1989. – 133 с.
2. Политика и власть. Украинская республиканская научно-практическая конференция.– Запорожье. – 1993.
3. Анархия и власть /Отв. ред. К.М. Андерсон. – М.: Наука, 1992.–176 с.
4. Шкляр Л.Е. Человек и власть. – К., 1991.
5. Охрімчук Р.М. Криза орієнтації: як допомогти учневі соціалізуватись //Рідна школа.–1993. - № 4. - С. 11-14.
6. Дзендзелюк М.Й. Формування політичної культури учнів //Освіта. –1993, 16 лютого, с.10.
7. Поплужний В.Л. Патріотичні почуття і їх формування у школярів //Вісник АПН України. – К., 1993. – Вип. I. – С. 143-150.
8. Молодь в посттоталітарному суспільстві: український варіант. Тези доповідей. Харків, - 1993.
9. Краснянська Н.Д. Міжнародні відносини в умовах перебудови і утвердження суверенітету України //Нові технології навчання. – К., 1991. –Вип. I.
10. Смальков В.Г. Проблемы формирования гражданского общества. Социально-политические науки. – 1991. - № 4. – С. 9-16.

Тема IV. Права, свободи, обов'язки громадян

Права і свободи громадян – пріоритетні цінності демократії. Верховенство закону – стержень правової держави, громадянського суспільства.

Класифікація прав. Громадянські і політичні права. Соціально-економічні права. Колективні права, права меншин, права народів.

Свободи людей. Свобода волі і відповідальність.

Обов'язки громадян.

Правосвідомість. Традиції правового нігілізму. Повага Конституції і бездоганне виконання норм закону. Право боротися за зміну закону в бажаному напрямку.

Засвоєння даної теми продовжувало здійснюватись проблемно-діяльнісним методом полілогу, описаним вище.

Громадська діяльність членів клубу

Зустрічі з депутатами, працівниками правоохоронних органів, дискусії „Чи завжди варто дотримуватись букви закону?“, „Свобода чи всездозволеність?“, „Чому не виконуються проголошені Конституцією закони?“, теоретичні конференції „Україна – суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава“; захист рефератів „Суть громадянського суспільства“, „Найважливіші функції Української держави“, „Проблеми та спрямованість нашої економіки“, „Свобода та особиста недоторканність громадян“.

Література

1. Духовна Т. Навчаються юні правознавці //Право України. – 1992, № 6. – С. 35.
2. Никитин А.Ф. Воспитание школьников в духе прав человека //Педагогика. – 1992. - № 1/2. – С. 6-10.
3. Франгополов П. Правовий всеобуч у школі: досвід і проблеми //Право України. – 1992. - № 1. - С. 30-31.
4. Цаллагов Б. Правове виховання молоді: погляд на проблему //Право України. – 1992. - №6. – С. 32-35.
5. Татаринцева Е.В. Правовое воспитание (методология и методика). – М., 1990. – С. 26-52.
6. Патенко Л.В. Проблемы совершенствования правового обучения и воспитания //Пед. скарбниця Донеччини. – 1996, № 1. – С. 17.
7. Ипполитов Ф. Правовое воспитание: с чего начать? Семья и школа. – 1990. - № 11. - С. 23-26.

Тема V. Планетарна свідомість

Типи і види сучасних міжнародних відносин: глобальний (ООН), надрегіональний (Рух неприєднання), регіональний, двосторонній.

Суть, зміст, функції і засоби зовнішньої політики.

Розуміння світу як єдності різноманітності, цілісної системи держав, які, щоб існувати, мусять мирно співіснувати, співробітничати в умовах свободи, високих моральних ідеалів, національного самовизначення, невтручання у внутрішні справи; гуманізація міжнародних стосунків, їх олюднення, витіснення „образу ворога“, висунення пріоритетом у світовій політиці загальнолюдських цілей, інтересів і цінностей.

У процесі засвоєння теми „Планетарна свідомість“ застосувався метод „відкритої кафедри“ (див. Щуркова Н. Новые формы воспитательной работы //Воспитание школьников. – 1994, № 2, с.4). „Відкрита кафедра“ – одна із сходинок інтелектуального змушнення, яка вимагає певних духовних зусиль. На відкриту кафедру піднімається учень в ролі громадянина світу, людини, жителя Землі. Він говорить про глобальні світові проблеми, особисту стурбованість тим, що коїться в світі так, як би він звертався до всього людства.

Ця форма імпонувала старшокласникам, відповідає їх потребам в активному житті, їх романтичним мріям, їх гострому бажанню втрутитись в реальність.

Безперечно, „відкрита кафедра“ далеко не завжди задовільняла ці потреби і прагнення. Більше того, вона подекуди підміняла реальність ілюзією. Виходячи на „відкриту кафедру“, учень активізував свою уяву. Він уявляв, що звертається „до всього світу“, а не лише до членів клубу. Але в цій грі розкривалася його особистість. Він не піднімав проблем, які його не хвилюють, не говорив слів, які йому не властиві, не проявляв ставлення, якого в нього немає. Тому „відкрита кафедра“ була школою світоглядних позицій. Вона тим і захоплююча, що давала можливість особистості розкрити перед лицем суспільства своє „Я“.

„Відкрита кафедра“ стала одним із способів вивести школяра на усвідомлення себе в світі, світу в собі, змісту і сенсу життя, зв'язку свого „Я“ з вселенським життям.

Враховуючи емоційність юнацтва, а також короткочасність їх переживань, нетерплячість і різкі зміни настрою, педагог зводила до мінімуму підготовчу роботу, так, щоб школярі проявили високу психологічну активність. Лише готували приміщення, продумували інтер'єр, вивішували оголошення, запрошували бажаних. При цьому прагнули максимально дотримуватись принципу добровільності: на кафедру виходив лише той, хто виявив бажання публічно висловити свою точку зору.

Відправним моментом для проведення „відкритої кафедри” стали запитання: „Що я сказав би, якби...” („...якби я був у змозі змінити світ”; „...якби мене почуло людство”; „...якби всі державні діячі сиділи б переді мною” та ін.).

Брали участь у „відкритій кафедрі” і педагоги, попередньо продумавши тактику, щоб не придушити свободи школярів і не нав'язати їм своєї життєвої позиції. Таку участь старшокласники цінували.

Громадська діяльність членів клубу

Створення музейного природничого комплексу із розділами „Наукове знання про природу”, „Очевидне-неймовірне”, сторінки „Червоної книги”; „Дивосвіт” – вироби учнів з природних матеріалів, конкурс на кращий плакат „Бережи довкілля”, „Ми – земляни”; проведення операцій „Мурашник”, „Блакитні водойми”, „Шпачки прилетіли”, „Лелеки”, „Посаджу я жолудьок”, „Наші джерела”.

Література

1. Щуркова Н. Философское воспитание // Воспитание школьников. – 1996. - № 2. – С. 2-4.
2. Вербицкий В. Планета Земля // Паросток. – 1995. - № 6-7. – С.1-5.
3. Кларино Л. Целостный образ мира // Директор. – 1995. - № 3. – С. 51-61.
4. Бойко В. Екологічні ігри // Рідна школа. – 1995. - № 10/11. – С. 40-41.
5. Червонецкий В.В. Екологічна освіта у розвинутих країнах Заходу // Рідна школа. – 1992. - № 2. – С. 84.
6. Сидорова Н. Вечер „В защиту природы” // Воспитание ш-ов. – 1996. - №33. – С. 8.

Тема VI. Людина і праця

Трудова активність, підприємництво, конкурентоспроможність, соціальна адаптація. Бізнес і духовність.

Основні риси, властиві сучасному підприємництву:

- інтенсивність сучасної професійної праці;
- необхідність методологічного бачення праці виконавцем;
- динамічність змісту праці;
- цілісність трудового життя;
- підвищена відповідальність працівника;
- комунікативність.

Розкриваючи дану тему, керівник факультативу стимулював готовність старшокласників до самовідстоювання в життєвих колізіях; вчив їх тверезо і всебічно оцінювати обставини, що склались, змінювати їх у відповідності зі своїми мотивами і, звичайно, благородними цілями. Для реалізації поставленої мети використовували тести, тренінги, ділові ігри, дискусії.

Тренінг 1.

Яка риса найяскравіше характеризує людину успіху і чому?

- а) вміння бути динамічним, вчасно пристосуватись (адаптуватись) до обставин;
- б) володіти обставинами, „обганяти” їх.

В і д п о в і д ь: варіант „б” – це не просто керівник, а творчий лідер, людина успіху.

Тренінг 2. Націльтесь на успіх.

Ця вправа дасть Вам можливість спробувати, в чому полягає бажаний для Вас успіх. Повторюйте цю вправу регулярно протягом декількох днів для закріплення цього образу успіху і посилення Вашого почуття власної гідності. Пізніше Ви зможете втілити ці почуття в життя, застосувавши нові дії для досягнення успіху, чи успішно використавши можливість, яка підвернеться.

Почніть з рішення, який успіх найбільш важливий для Вас – добре працювати на новій роботі, купити кращу квартиру, заснувати нову фірму та ін. Потім розслабтесь, закрийте очі і уявіть, що Ви досягли цієї мети. Зробіть досягнення своєї мети максимально реальним і уявіть, що Ви добились успіху тут і зараз. Відчуйте свій успіх, а разом з ним збудження, силу, міць, абсолютну впевненість в собі. Потім уявіть, як Ваші друзі чи знайомі вітають Вас. Ви відчуваєте тепло, Ви схвильовані, Вам приємна похвала і вдача. Ви себе прекрасно почуваете і готові здійснити все, чого Вам не забagnetься.

Тренінг 3.

Визначте, які риси характеру – чи імідж Вам найбільше імпонують, виходячи із спрямування Вашої кар'єри (бізнесу). Для цього поцікавтесь телепередачами, журналами, де йдеться про ділових людей. Найдіть для себе приклад. Чи може він вже є?

ЧИ ГОТОВІ ВИ СТАТИ ПІДПРИЄМЦЕМ?

(Тест на визначення якостей підприємця)

Оцінка	4	3	2	1
Ініціатива	Постійно шукає додаткові резерви	Винахідливий при виконанні завдань	Виконує необхідний об'єм робіт без вказівок шефа	Безініціативний, чекає вказівок
Організа-торські здібності	Здібний в переконанні людей і побудові логічних доказів	Вміє організовувати людей завжди	Не завжди може організувати людей	Не вміє організувати людей
Відповідальність	Проявляє в усьому Відповідальність	Згоджується без протесту з дорученнями	Неохоче згоджується з дорученнями, сперечається	Ухиляється від будь-яких доручень
Цілеспрямованість	Цілеспрямований завжди	Часом відступає перед труднощами	Часто пасує перед труднощами	Ніякої цілеспрямованості
Рішучість	Швидкий і точний	Обережний, передбачливий	Швидкий, але робить помилки	Боязкий, нерішучий
Ставлення до інших	Привітний, дружлюбний	Приємний у спілкуванні, ввічливий	Часом важко спілкуватись	Сварливий, не комунікативний
Лідерство	Сильний, вселяє впевненість і довіру	Вміє віддавати ефективні накази	Ведучий	Ведений

Як користуватись тестом? Спочатку поставте Ваші власні оцінки у відповідний квадрат, потім, рухаючись зліва направо, помітьте значення в балах кожної колонки (4, 3, 2, 1). Сумарна оцінка Вашого потенціалу підприємця може бути: відмінна (25-28), дуже добра (21-24), добра (17-20), середня (13-16), погана (12 і менше).

Громадська діяльність членів клубу

Продуктивна соціально цінна діяльність, підприємництво, розширення зеленої зони біля школи, впорядкування і догляд за подвір'ям, благодійницька діяльність, проведення операцій „Турбота”, „Милосердя” та ін.

Література

1. Черноглазкин С. Воспитание предприимчивости на каждом занятии //Вопросы философии. – 1996. - № 10. – С. 22-25.
2. Вирковский А.П. Энциклопедия начинающего бизнесмена. – Житомир. – 1993. – С. 48.
3. Хмельницкий Г.И., Вирковский В.П. Лидер бизнеса. – Житомир. – 1994, с. 25.
4. Н. Тичи, М.А. Деванна. Лидеры реорганизации /Из опыта американских корпораций/. – М., 1990. – С. 203.
5. Как стать предприимчивым и богатым /Из американских рецептов/. – М., 1991. – С. 192.
6. Джо Карбо. Как зарабатывать деньги, будучи ленивым. – Минск, М.П. „Интеллект”, 1992. – 124 с.
7. Беляков А.З. Как стать миллионером в СНГ. – М.: „Айтолан”, 1992. – 126 с.

Тема VII. Гуманізм як тип свідомості, спосіб життя громадян України

Повернення до загальнолюдських цінностей і гуманістичних ідеалів. Гуманістичні якості громадян України: доброта, відповідальність, толерантність, совіслівість, чесність, повага, правдивість, справедливість, гідність, повага і любов до своїх батьків, роду. Навики сучасного соціального життя. Готовність іти на компроміси заради соціального миру.

Громадська діяльність членів клубу

Благодійницька діяльність; конкретна допомога самотнім, дітям з неблагодієних сімей, солдатським вдовам, ветеранам воєн та ін.

Участь у святах народного календаря.

Література

1. Вишневецький О.І. Гуманізація шкільного життя //Рад. школа. – 1990, № 1.
2. Білоусова В.О. Гуманізація стосунків учнів в позаурочній роботі //Педагогіка, К. – 1996.
3. Білоусова В.О. Особистісний підхід в гуманізації стосунків учнів //Педагогіка, К. – 1996.
4. Бабич В.Т. Виховання комунікативної культури підлітків. – Умань, –1996.
5. Чорна К.І. Виховання громадянина незалежної України /У зб. В.О. Сухомлинський і сучасність. – К., 1996.
6. Чорна К.І. Продовжуючи традиції гуманізму //Освіта, жовтень, 1996.

Тема VIII. Людина і її „Я”.

Самосвідомість. Совість. Авторитарна совість. Гуманістична совість. Задоволення і щастя. Проблема мети і засобів. Смысл духовності особистості.

Патріотизм – духовна цінність громадян.

Тему „Людина і її „Я”” доцільно розглядати методом полілогу, описаного вище.

Література

1. Дмитрова Т.В. Образ „Я” як регулятор міжособистісних стосунків у ранній юності. – К. – 1993.
2. Рамишвили В.М. Философская проблема самопознания. – Тбилиси. – 1987. – 211 с.
3. Кораблева Е.В. Социально-гносеологическая сущность самосознания. – М. – 1987. – С. 171.
4. Я – це цілий світ (Концепція) //Освіта. – 1993, 30 серпня. – С. 11.

Досить ефективно форми і методи клубної роботи застосовувались у Комарівському навчально-виховному комплексі Черкаської області з метою **геройко-патріотичного виховання** старшокласників, прилучення молодого покоління до могутнього потенціалу національної пам'яті, формування психологічної підготовки школярів до виконання свого громадянського обов'язку – захисту Вітчизни. Зокрема, учасниками геройко-патріотичного клубу „Пошук” були проведені такі заходи: акція „Не минайте вдовиної хати” (посильна допомога вдовам, учасникам та інвалідам бойових дій); заочна подорож „Місцями бойових дій на рідній землі”; вікторина „Сторінками літопису Великої Вітчизняної”, упорядкування братських могил та територій біля монументів „Танк”, „Крило”; засідання-зустріч „Ця пам'ять жива, як життя на землі, безкінечна” (зустріч з людьми, які були вивезені на примусові роботи до Німеччини); огляд літератури про Велику Вітчизняну війну; обговорення розділів із книги С.Смірнова „Сталінград на Дніпрі”; екскурсія до шкільного музею Пам'яті; вручення вітальних листівок учасникам Корсунь-Шевченківської битви; оновлення експозицій музею Пам'яті; привітання солдатських вдів та жінок, примусово вивезених до Німеччини зі святом 8 Березня; робота в архіві шкільного музею Пам'яті.

У зв'язку із розбіжностями у поглядах на вектори становлення політичної нації в Україні між громадянами сходу, заходу, півдня і центру нашої Батьківщини важливе значення для виховання патріотизму зростаючої особистості має **ідея соборності**. Тому в експериментальних школах педагоги за допомогою різноманітних активних та інтерактивних методів намагались донести до старшокласників, що ідея соборності бере свій початок від об'єднання давньоруських земель навколо князівського престолу. Упродовж сторіч її втіленням у життя опікувались українські гетьмани Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Петро Дорошенко, Пилип Орлик. У XVIII – на початку XX століття, коли українські землі були поділені між Польщею, Росією, Румунією та Австро-Угорщиною, ця ідея знайшла своє відображення у працях кращих вітчизняних мислителів, оскільки для боротьби за свої національні інтереси Україні була надзвичайно важливою територіальна єдність.

У результаті ухвалення III Універсалу Української Центральної Ради 7 листопада 1917 р. було проголошено Українську Народну Республіку, до складу якої увійшли 9 українських губерній. Під впливом цих подій у жовтні 1918 р. у Львові представники західноукраїнських політичних партій створили Українську Національну Раду, а 19 жовтня того ж року було проголошено утворення Західно-Української Народної Республіки. Відтоді між урядами УНР і ЗУНР велися переговори про втілення ідей соборності. 1 грудня 1918 р. у Фастові був підписаний „Передвступний договір” про

об'єднання УНР і ЗУНР, де було заявлено про непохитний намір в найкоротший строк створити єдину державу.

22 січня 1919 р. у Києві на Софійській площі відбулися урочисті збори, на яких був проголошений Акт Злуки (об'єднання) українських земель, засвідчений Універсалом про об'єднання УНР і ЗУНР в єдину Велику Україну. Ним стверджувалось об'єднання двох тодішніх держав, що постали на ланках Російської і Австро-Угорської імперій в єдину соборну Українську державу, яка відтоді мала стати гарантом загальнонаціональних інтересів українців. Століттями розірваний український народ визволився з неволі та возз'єднався на своїй землі в єдиній Українській державі.

Акт Злуки спирався на споконвічну мрію українського народу про незалежну й соборну національну державу. Він став могутнім виявом волі українців до етнічної і територіальної консолідації, свідченням їх самоідентифікації, становлення політичної нації.

Однак це об'єднання виявилось нетривалим, і невдовзі історія розпорядилась так, що окремі частини українських земель знову опинились у складі різних держав. А методи, якими було здійснене нове об'єднання „сходу” і „заходу” в 1939 р., полишили у мільйонів українців незагоєні рани.

Ці події стали підґрунтям для відродження незалежної соборної демократичної України. Тому однією з перших акцій, яку здійснили патріотичні сили українців 21 січня 1990 р. саме напередодні розпаду СРСР, став „живий ланцюг” між Києвом і Львовом як символ духовної єдності народу східних і західних земель України, як запорука існування єдиної, соборної України.

У старшокласників формувалося переконання, що День Соборності – це нагадування про те, що сила нашої держави – в єдності українського народу, його земель (Ми – різні, але ми – єдині). А поразка Української Народної Республіки нагадує сьогоднішньому суспільству про його роль у формуванні політичної еліти, здатної гідно відповідати на геополітичні виклики, які стоять перед сучасною Україною.

З метою виховання патріотизму школярів в експериментальних школах м. Києва до Дня Соборності України в січні 2010 року відбулась низка цікавих заходів. Так у ЗНЗ № 54 Солом'янського району м. Києва пройшли **виховні години** під гаслом „Моя родина – це вся Україна”, „День Соборності в історії та сьогоденні”; конкурси малюнків, стіннівок на тему: „Немає кращої землі, ніж та, що зветься рідним краєм”; конкурс творчих робіт у 8-11 класах „Яким я бачу майбутнє моєї держави”; конкурс-вікторина „Одна любов у мене – Україна”; усний журнал „День Соборності України”, круглий стіл „Проголошення Соборності України – важлива віха в історії українського народу”; виставки літератури в шкільній бібліотеці „Великий день Злуки”, „В єдності наша сила”.

Аналіз світового досвіду виразно свідчить, що важливим фактором економічного і соціального поступу держави, консолідації нації, становлення патріотизму її громадян є **національна ідея**. Тому в усіх експериментальних школах спочатку для вчителів, а потім для старшокласників були проведені теоретичні семінари „Національна ідея й консолідація нації”. На першому семінарі „Для чого і кому потрібна національна ідея старшокласники від педагогів дізнались, що національна ідея – це уявлення громадян про їх оптимальну національно-консолідуючу поведінку на власну користь і благо нації.

Її розробка зумовлена необхідністю реалізації національного проекту як стратегічної універсальної цілі, для досягнення якої необхідні дієві національні засоби.

Прикладами успішної реалізації національних проектів засобами національних ідей були США – ідея „Суспільство рівних можливостей”, Японія – „Країна сходу сонця”, Ізраїль – сіонізм, „Богом обраний народ”. Мобілізуюча сила цих національних ідей сприяла досить швидкому просуванню цих країн в число світових лідерів.

В 1991 році Україна здобула незалежність. Вона підтвердила її шляхом вільного волевиявлення переважної більшості народу на Всеукраїнському референдумі. Відстоюючи суверенітет України, громадяни сподівались на те, що „В своїй хаті своя

правда, і сила, і воля” та „Запануємо ми, браття, у своїй сторонці”. Це було не просте рішення, адже мова йшла не лише про вихід з СРСР з його тоталітарною комуністичною ідеологією, відсутністю свободи, насильством як засобом придушення вільнодумства і протесту, присвоєнням державою громадських функцій, а про кардинальну перебудову суспільного ладу. Власне, саме ця зміна разом з незалежністю мала забезпечити процвітання й України як нації, і її народу.

Нове демократичне суспільство мало ґрунтуватись на визнанні пріоритету прав людини над інтересами держави і функціонувати на засадах гуманізму, демократії, свободи, реальної дії закону – одного для всіх, соціальної справедливості, гарантувати умови для росту добробуту нації. Але реалії виявилися іншими. Усі подальші роки незалежності були періодом маніпуляцій, економічного розграбування країни впливовими кланами, що призвели до знедолення і зубожіння переважної більшості громадян України.

В 1996 році сподівання українського народу на кращу долю були закріплені в Конституції як стратегічна мета – курс на розбудову суверенної, незалежної, правової, демократичної, соціальної держави України як нації. Відтак, метою української національної ідеї є мобілізація нації для здійснення цього стратегічного проекту. В умовах поліетнічної держави вона покликана сприяти цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї. При цьому важливо, щоб об’єднання різних регіонів України задля національного становлення здійснювалось саме на базі демократичних цінностей [3, с. 3-4].

На другому семінарському занятті „Варіанти української національної ідеї” старшокласники вже самостійно виступали перед ровесниками з повідомленнями про існуючі розробки національної ідеї. Вони розповіли, що Українська національна ідея бентежила свідомість чільників суспільства в усі часи існування України. Справжнім джерелом української національної ідеї можна вважати Конституцію Пилипа Орлика 1710 р., яка офіційно називалась „Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького”. Основні положення цієї „Конституції” наступні:

- державний суверенітет України;
- панівна релігія – православ’я;
- своєрідна конституційна монархія (гетьманат);
- законодавча влада належить Раді;
- незалежна судова влада.

Національна ідея Т.Г.Шевченка була пов’язана з реалізацією загальнолюдських демократичних цінностей у незалежній Україні. [32]

Соціал-демократи М.Драгоманов, М.Грушевський, В.Винниченко соціальні успіхи ставили вище національних, зосереджувались на культурній діяльності, домагались суверенітету України. М.Драгоманов наголошував, що „...національна ідея сама по собі не є ліком на всі лиха громадські... питання політичні, культурні, соціальні мають свої задачі, по крайній мірі, стільки ж важні, як і національні, і для котрих національності можуть бути тільки ґрунтом і формою варіацій. [7]

Починаючи з 1991 року, значна кількість науковців, політиків, письменників прагнула розробити національну ідею незалежної України. Загальновідома фраза експрезидента Л.Кучми „Національна ідея не спрацювала” не лише не загальмувала завзяття української інтелектуальної еліти, але й надала нового натхнення у розробці даного феномена. На сьогодні напрацювань у цій царині досить багато.

На думку В.Кременя, квінтесенцією національної ідеї є філософія людиноцентризму. „У світоглядному плані, - підкреслює автор, - філософія людиноцентризму виступає як головний засіб усвідомлення сутності особистості. Вона розвиває і культивує розмірковуючий, поліфонічний тип пізнання, який долає наукоцентризм (прагматизм людського буття). Основною методологією цього типу мислення є знання і творчість. В якості повноцінних заходів для дослідження проблеми національної ідеї в

соціокультурному бутті людини філософія людиноцетризму використовує не лише гносеологічні принципи, а й методи моралі, релігії, мистецтва. І в цьому плані філософія людиноцетризму не дана, а задана: сутність її виявляється через мета філософський синтез різноякісних підходів до дослідження національного життя й культури. І результатом такого синтезу є вже не просто системне, а енциклопедичне розуміння національної ідеї як сукупності різних системних духовних способів національного буття.” [12, 13]

П.Толочко підкреслює, що національна ідея – це не етнічна, а державно-політична категорія. Саме тому вона має бути близькою і зрозумілою не тільки етнічним українцям, але й „українським” росіянам, білорусам, угорцям, євреям, іншим народам, для яких Україна є Батьківщиною. [28]

На діаметрально протилежних позиціях стоїть О.Колесник. Він стверджує, що українці досі імперативу свого Державного Гімну „Душу й тіло ми положим за нашу Свободу і покажем, що ми браття, козацького роду” ще не виконали. Прискорити процес націєтворення в Україні може лише прихід до влади націоналістів – послідовників Миколи Міхновського, який організував в 1917 році в м. Києві повстання двох українських полків проти Тимчасового Уряду. [9]

М.Міхновський залишив два варіанти формулювання національної ідеї „Україна для українців” та „Україна від Дону до Сяну”. Очевидно, що продуктивними ці формулювання назвати не можна. Вони не лише не спроможні об’єднати багатоетнічний народ України в єдину політичну націю, а й відверто відлякують наших сусідів.

В.Мосейчук радить національну ідею сформулювати так: „Україна – найкраща країна Європи”. [15]

Ю.Полунєв пропонує вважати національною ідеєю конкурентоспроможність країни. [20]

Ю.Тимошенко стверджує, що новою національною ідеєю має стати будівництво найкращої, найоптимальнішої системи організації суспільства, яка дасть кожній людині відчуття справедливості, гармонії, захищеності та відкритості всіх омріяних можливостей. [27]

Суть національної ідеї, запропонованої экс-президентом В. Ющенком полягає в єдності нації. Він підкреслив, що базовими засадами консолідації української нації слід вважати етику солідарності, пошук об’єднуючих цінностей у режимі постійного і реального діалогу в суспільстві. У своїй промові 9 березня 2007 року в день народження Тараса Шевченка В.Ющенко наголосив, що наша національна ідея – європейська Україна з ліберальними цінностями, з людськими свободами і правами. За його словами, національна ідея також полягає в тому, щоб Україна була соборною державою з єдиною державною мовою, без подвійних стандартів в політиці, культурі, історії, з толерантним ставленням до різних точок зору, з повагою до своєї правдивої історії. [29]

На третьому занятті „Сутність української національної ідеї в умовах розвитку демократичної державності” було представлено авторське бачення цього феномена Бехом І.Д., доктором психол. наук та Чорною К.І., канд. пед. наук Інституту проблем виховання НАПН України. Юнаки і дівчата дізнались, що автори виходили з того, що українська національна ідея:

- має відповідати інтересам і людини, і суспільства, і держави як єдиної політичної нації;
- об’єднувати, а не протиставляти представників різних регіонів, весь багатоетнічний український народ;
- враховувати менталітет, світогляд народу;
- мобілізувати її прихильників і противників на здобутки сучасні і майбутні;
- бути зрозумілою і малому, і старому;
- сприйматись владою, адже саме вона популяризуватиме ідею;

- не відлякувати сусідів, бути конструктивним інструментом у міжнародних відносинах;
- бути реальною і перспективною.

При цьому особливу увагу приділяли тій об'єктивній реальності, що національна ідея має об'єднати в єдину націю як цілісну одиницю світового співтовариства дві групи народу – тих, хто орієнтований на національне відродження і європейські цінності, і тих, хто є прибічниками комуністичної ідеології.

Виходячи з цього, українською національною ідеєю має стати імператив „Шляхом злагоди до процвітання”. Саме ця ідея на часі; вона близька й зрозуміла всьому народові, може сформувати свідомість, дух нації, який стане рушійною силою розбудови правової демократичної держави. Обґрунтуємо це судження.

Сьогодні немає слова привабливішого, ніж злагода. Вона на вустах у всіх людей у всього людського загалу. Народ втопився від постійних політичних чвар. Тепер майже кожному пересічному громадянину зрозуміло, що народні обранці не стільки опікуються їх інтересами, як своїми власними. Жваві й дотепні політичні баталії у телевізійному просторі у більшості викликають бажання перемкнути канал. Сценарій відомий й передбачуваний. „Діяльність” кандидатів в депутати до виборів розпочинається із звинувачень і намагань дискредитувати своїх конкурентів, а потім переходить в обіцянки народу. Після виборів депутатів обіцянки забуваються і продовжується боротьба за посади. Очевидно, що нормальна законодавча діяльність в таких умовах не можлива.

У такій ситуації народ зрозумів, що важливо відстоювати інтереси не помаранчевих чи регіоналів, а свої загальнодержавні, національні. У протилежному випадку є загроза не лише безнадійно відстати від інших країн в економічному і соціальному розвитку, як ми це вже встигли зробити, а й взагалі втратити незалежність. Адже для зникнення нації не потрібно фізичної загибелі етнічної маси – досить, щоб у спільноті згасла воля бути окремим політичним суб'єктом.

Безперечно, злагода у владних структурах не передбачає диктату більшості та утисків опозиції. Саме опозиція має бути реальним механізмом контролю влади і становлення демократії, а не деструктивним елементом, гальмом прогресивного поступу. Легше до злагоди приходять ті, хто в своїх діях керується не власними чи корпоративними інтересами, а загальнонаціональними, державними.

Сьогоднішня ситуація не виняток, а скоріше закономірність, наша ментальна риса. Працьовитому і в принципі миролюбивому українському народові завжди бракувало внутрішньої злагоди. Згадаймо слова Т.Г.Шевченка „Доборолась Україна до самого краю. Гірше ляха свої діти її розпинають”. („І мертвим, і живим...”) Цю ж нашу особливість характеризує народна приказка „Де два українці – там три гетьмани”.

Тому саме такої спрямованості національна ідея сприятиме об'єднанню Сходу і Заходу України, представників різних етносів і конфесій. Вона стане близькою українцям і росіянам, полякам і німцям, татарам і євреям – всім тим, хто є українським народом. Визначена національна ідея – незаперечний фактор виховання культури міжетнічних відносин українського народу, консолідації української нації.

У вихованні патріотизму старшокласників ми виходили з того, що підґрунтям цього почуття має бути моральність особистості, причому *гуманістична моральність*. Адже, саме гуманістична суспільна мораль в країнах Європи є основою громадянського суспільства, без якого було б неможливим становлення і розвиток тамтешніх демократій.

Наш 20-річний досвід незалежності показав, що без розвиненого громадянського суспільства процес розбудови правової демократичної держави був болісним і малоефективним. Без таких моральних цінностей як свобода, чесність, совісність, гідність, відповідальність, толерантність не можна навіть сподіватись на поліпшення ситуації в країні. Багатьом очевидно, що Україна або стане моральнішою, або втратить свою незалежність.

Безперечно, патріотизм є цінністю й християнської моралі й багатьох інших. Тоді для чого Україні потрібна саме гуманістична суспільна мораль? Бо людина – істота біологічна, індивідуальна і, разом з тим, соціальна. Без соціуму вона – Мауглі. Картина приваблива лише в казках. Світова практика свідчить, що баланс інтересів суспільства і людини не може дати якась одна релігія, а лише сучасна гуманістична мораль, бо вона визнає цінністю кожну людину, незалежно від її культурних, ідеологічних, расових, класових, національних, етнічних, статевих відмінностей. Таке визнання не притаманне жодній з теперішніх релігій, а отже, і їх моральним переконанням.

Гуманістична моральність об'єктивно притаманна громадянському суспільству, бо виходить за рамки вказівної і забороняючої систем та піднімається на більш високий рівень ціннісно-світоглядної орієнтації. Вона включає такі риси як доброзичливість, гідність, милосердя, толерантність, чесність, совісність, працелюбність, справедливість, повага і любов до своїх батьків, роду. Ці якості визначають культуру поведінки особистості. Цінності моралі полегшують сприймання правових норм, які в свою чергу сприяють глибшому усвідомленню моральних істин. Моральна свідомість дає змогу побачити й усвідомити ту межу моральної поведінки, за якою починаються аморальні й протиправні вчинки. Високоморальна свідомість стимулює соціально – ціннісну поведінку, застерігає від правопорушень.

Важливою ознакою патріотизму є законслухняність, виконання конституційних норм, дотримання чинних законів, знання не лише своїх прав, а й обов'язків. Патріот той, хто своє право вимірює своїм обов'язком. Місія свідомого громадянина – патріота – не руйнувати правопорядок, а берегти, правильно й терпляче вдосконалювати його зміст. Адже свобода від закону – це анархія, безправ'я, загибель як для держави, так і для особи. Людина може бути вільною тільки під законом і через закон.

Тому ми пропонуємо ці аспекти патріотизму розглянути на *годинах спілкування*.

Тема 1. Гуманістична мораль людини – фундамент розбудови громадянського суспільства (2 год).

Мета: Допомогти учням усвідомити сутність громадянського суспільства та його необхідність для розбудови правової демократичної держави.

Стимулювати прагнення учнів бути активним суб'єктом громадянського суспільства.

Ознайомити учнів з сутністю гуманістичної моралі, розкрити її роль у розбудові громадянського суспільства.

Розвивати у вихованців риси гуманістичної моралі.

Хід заняття.

Учитель: Доброго дня, шановні юнаки і дівчата! На дошці ви побачили тему нашої години спілкування „Гуманістична мораль людини – фундамент розбудови громадянського суспільства”.

- Які думки у вас це викликало? Спочатку про громадянське суспільство.

Підсумовуючи ваші висловлювання, ми дійшли висновку, що в 1991 р. Україна проголосила себе суверенною, незалежною, правовою, демократичною, соціальною державою. Це значить, що наша Батьківщина відмовилась від тоталітарного режиму з відсутністю свободи, насильством як засобом придушення вільнодумства і протесту, присвоєнням державою громадських функцій, проникненням пануючої ідеології в усі сфери життя і почала розбудовувати принципово інше відкрите демократичне суспільство. Суспільство, що ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини, функціонує на засадах гуманізму, демократії, свободи, верховенства закону, соціальної справедливості, гарантує умови для росту добробуту народу.

Головним досягненням України за цей час стало те, що вона відбулась як геополітична реальність і ці 19 років прожила у мирі. У нас не було збройних конфліктів, як в інших постсоціалістичних країнах. Цей незаперечний факт характеризує українців як миролюбиву націю з категоричним неприйняттям силових методів вирішення проблем та високим рівнем толерантності.

Незаперечним здобутком нашої незалежності є утвердження національної гідності українців, любові до рідної землі, визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності його культурної спадщини та майбутнього.

Однак залишилось ще немало проблем як старих, які дістались у спадок від тоталітаризму, так і нових, породжених перехідним періодом. Світовий досвід показав, що демократія – це не панацея, а нерозвинена демократія – зuboжіння народу та вседозволеність й безчинства неконтрольованої влади олігархів. Недоліки цього етапу демократії проявляються в тому, що права, які звалились на голову людей внаслідок розвалу тоталітарного суспільства багатьма стали використовуватись у своїх вузько егоїстичних

чи корпоративних інтересах на шкоду іншим. Спостерігається відсутність балансу між конституційними правами і свободами та відповідальністю й обов'язком перед суспільством.

Теперішніх можновладців цікавить не стільки трофейна власність і ресурси, які їм дістались майже задарма від радянської спадщини, а держава як інструмент владарювання. Гроші, помножені на владу, приносять панування над суспільством. А це панування – універсальний засіб для примноження капіталу.

Демократизація в Європі відбувалась двома шляхами: зміною еліт і фундаментальними економічними перетвореннями. Оскільки в нас цього не сталося, то можливість радикальної демократизації була втрачена спочатку. Демократія по-українськи подібна вектору в один кінець. Народ делегує свої права і все більше прав нема. Ще менше демократії на місцях і в громадських організаціях, які становлять громадянське суспільство.

Тому сьогодні в Україні на фоні економічної, соціальної та правової кризи катастрофічно збільшується кількість злочинів, скоєних молоддю та неповнолітніми, наркоманів, хворих на СНІД, туберкульоз, алкоголізм, психічні захворювання. Повсемісно поширене хамство, озлобленість, всюдозволеність, проституція, порнографія. Завдяки матеріальному зубожінню більшості народу, для якого навіть звичайнісінькі газети стали недоступними предметами розкоші, а не те, що театр, опера, поезія – стрімко йде процес доруйнації, здичавіння людини.

В чому ж причина цих негативних явищ? Чому так повільно і важко здійснюються демократичні реформи? Чому демократія забезпечує гідне життя людям цивілізованого світу, а в нас катастрофічно зростає кількість зубожілих і знедолених? Чому те, що на Заході добре, в нас погано? На всі ці „чому” є одна відповідь. Не реально сьогодні заснути в тоталітарному суспільстві, а завтра проснутись в демократичному. Формування правової демократичної держави можливе лише на основі розвинутого громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури громадян, розквіт патріотизму, національної самосвідомості.

Громадянське суспільство – це система самостійних і незалежних від держави громадських інститутів і відносин, які забезпечують умови для реалізації прав людини, її інтересів і потреб, самореалізації окремих індивідів і колективів. Причому, головними у цьому визначенні є слова „для реалізації прав людини”. Адже можуть бути і є недержавні організації, злочинні угруповання, створені якраз з діаметрально протилежною метою – щоб утискати права людей, красти, грабувати та ін. Такі об'єднання, безперечно, ніякого відношення до громадянського суспільства не мають. Права, інтереси і потреби груп і індивідів виражаються і реалізуються через такі інститути громадянського суспільства як сім'я, профспілки, політичні партії, творчі об'єднання, кооперативи, соціальні рухи, органи самодіяльності та ін.

Після ознайомлення із цим, в цілому, аргументованим визначенням можуть виникнути запитання „Невже раніше в нас не було громадянського суспільства? Адже ж були, профспілки, творчі об'єднання, сім'я та ін. І як це тепер його немає? Ми ж громадяни України”.

В тому то й справа, що не було і поки що немає. Бо справжнє громадянське суспільство можливе лише в демократичній державі. Тоталітаризм, авторитаризм і громадянське суспільство – речі несумісні. Базові поняття громадянського суспільства – права людини, власність, Закон. Пріоритетна ознака цього суспільства – люди з демократичною свідомістю. Вони переконані, що держава, це не лише територія та апарат управління, а живий політичний організм, наділений загальною волею, яка має бути спрямована на збереження та забезпечення благополуччя людей і яка є джерелом законів для всіх й мірилом справедливого і несправедливого.

Громадяни з демократичною свідомістю розуміють, що вони, як налогоплательники, утримують урядовців для того, щоб поліпшити, а не погіршити своє життя. Тому вони не стануть принижуватись перед чиновниками будь-якого рангу. Їх не можна купити на виборах чи обманути якимось хитрим трюком, заманити грішми брати участь в політичних акціях.

Громадяни з демократичною свідомістю усвідомлюють, що держава – це не країна, не чиновники. Чиновники для людей, а не люди для чиновників. Механізм не може бути хазяїном. Вони знають, що контроль за владою – це привілей народу. Що багатство народу не можуть присвоювати окремі особистості. Що дресура влади є звична робота демократії. Що демократія – це народовладдя, яке підкорило собі систему управління. Що просто так не може бути доброї влади, її потрібно контролювати. Без належного контролю з боку влади й опозиції абсолютно кожна влада дуже скоро стає аморальною. Така вже її природа.

Базою громадянського суспільства є ринкова економіка. Духовна сфера громадянського суспільства передбачає дію закону, одного для всіх, плюралізм в області ідеології, реальну свободу слова, друку, совісті, об'єднань, високий рівень політичної, моральної, правової культури. Громадянське суспільство відрізняється від авторитарного суспільства тим, що його члени через свої організації вміють законним способом відстоювати свої права, інтереси і свободи, не порушуючи миру і злагоди в суспільстві і одночасно зміцнюючи засади демократичної правової держави. З одного боку воно виступає як джерело опозиції державі, а з іншого – взаємодоповнює і розвиває її. В громадянському суспільстві обов'язки громадянина не нижчі за обов'язки президента, адже громадяни вибирають президента, а не він їх.

Для посткомуністичних держав формування громадянського суспільства є сьогодні необхідною умовою їх переходу до ринку і правової демократичної державності. Спроба негайно ввести принципи правової держави ще до створення елементів громадянського суспільства з високим рівнем правової культури громадян не може увінчатись успіхами. В цьому ми мали нагоду переконатись на власному

досвіді, як і в тому, що демократія – єдина перспектива для України. Не буде демократії – не стане й незалежності.

Запитання для обговорення:

1. Яку роль відіграти громадянське суспільство у розбудові правової демократичної України?
2. Чи правомірно констатувати наявність розвинутого громадянського суспільства в авторитарній державі?
3. Хто має розбудовувати громадянське суспільство?
4. Чи готові ви до цього?
5. Чи можете ви вже сьогодні брати участь у розбудові громадянського суспільства? Як саме?

Ознайомлення з поняттям гуманістична мораль.

Вправа „Коло”.

Учитель пропонує учням по колу, але за бажанням висловити власні міркування про те, що на їх думку означає поняття мораль, для чого суспільству потрібні моральні цінності? Яка традиційна мораль існує в нашому суспільстві?

Учитель: Підсумовуючи ваші відповіді, хочу наголосити, що єдиної моралі на всі віки і епохи у людства немає. Мораль – феномен конкретно-історичний. Видів моралі є стільки, скільки існує релігійних вірувань та популярних філософських вчень. Не дивлячись на те, що існують такі вічні цінності як любов, добро, щастя, на кожному етапі розвитку суспільства люди наповнюють ці поняття новим змістом. Функції моралі змінюються в залежності від рівня розвитку суспільства. З 1917 до 1991 року домінуючою в нас була комуністична мораль.

Після здобуття незалежності на зміну атеїстичній комуністичній моралі прийшла християнська, як традиційна для більшості українського народу.

Однак, виходячи з перспектив подальшого демократичного розвитку нашої Вітчизни, можна стверджувати, що саме гуманістична мораль, яка базується на кращих загальнолюдських цінностях, має стати основою громадянського суспільства. Без культивування таких моральних цінностей як добро, відповідальність, почуття власної гідності, підприємливість, чесність, совісність, толерантність навряд чи можна розраховувати на поліпшення ситуації в нашій країні. Ці моральні феномени в період переходу до ринку, який ще не став цивілізованим, виконують функцію гармонізації особистих і суспільних інтересів. Вісімнадцятирічний досвід незалежної України зримо показав, що вона не стане ні правовою, ні демократичною якщо не стане моральною.

Тим часом, в суспільстві за підтримкою владних структур прогресує релігійна експансія, посилюється вплив різноманітних конфесій на формування світогляду українців. Особливу активність проявляють християнські церкви.

Погляньмо, чи всі християнські заповіді відповідають вимогам гуманістичної моралі громадянського суспільства, чи можна їх віднести до загальнолюдських цінностей, чи дійсно Біблія вчить добра? Ось що заповідав Бог Мойсею: „...боятися Господа Бога твого, ходити всім Його дорогами, і любити Його, і служити Господові, Богу твому, усім серцем своїм і всією душею своєю, виконувати заповіді Господа та настанови Його” (Повторення Закону. 10:12).

А ось що буде тим, хто не слухається Бога: „Пошле Господь на тебе прокляття і замішання, і нещастя на всякий почин твоєї руки... Приліпить Господь до тебе моровицю, аж поки вона не вигубить тебе... Ударить Господь тебе сухотами і пропасницею, і запаленням, і гарячкою, і мечем, і посухою, і іржею – і вони будуть гнати тебе, аж поки ти не загинеш.

Віддасть тебе Господь на поразку ворогам твоїм... І буде труп твій на їжу для всякого птаства небесного та для худоби земної, і не буде нікого, хто б їх пополошив. Ударить тебе Господь Єгипетським гноюм, гудзами, лишаями, струпами такими, що не зможеш їх вилікувати. Ударить тебе Господь божевіллям, і сліпотою, і туподумством.

І будеш ти їсти плід утроби своєї, тіло синів своїх та дочок своїх...” (там само. 28:20, 21, 22, 25, 26,27,28,53).

Це тільки дещо з довгого переліку обіцяних Богом методів заохочення до любові. Але тільки на свої методи Бог не покладається. Основну роль у стимуляції любові до себе Бог відводить людям.

„Коли намовить тебе брат твій, ... або син твій, або дочка твоя, або жінка..., або приятель..., таємно говорячи: „Ходімо ж і служім іншим Богам..., то не будеш згоджуватись з ним і не будеш слухатися його, ... і не змилосердишся, і не сховаєш його, бо конче заб'єш ти його, рука твоя буде на ньому найперше, щоб забити його, рука всього народу – наостанку. І закидаєш його камінням, і він помре...” (там само. 13:7-11).

А якщо ціле місто захоче служити іншим богам, то тут уже камінням не обійтись. У цьому випадкові: „... вибий мешканців твого міста вістрем меча, ... та худобу його вибий вістрем меча. А всю здобич його збереш до середини майдану його, і спалиш вогнем те місто та всю здобич його цілковито для Господа, Бога твого. І стане воно купою руїн навіки, не буде вже воно відбудоване” (там само. 13:13-17).

Тим, хто не читав Біблію, варто замислитися, наскільки гуманні та толерантні сьогодні ці заповіді, чи не суперечать вони заповіді „Не вбий”, наскільки стимулюють любов до ближнього, попереджують злочинність, вчать поважати права іншої людини, її свободу совісті.

Суть проблеми не в тому, добра чи погана християнська мораль, а в тому, що вона в принципі не відповідає завданням сьогодення, які пов'язані, в першу чергу, з правами людини, її свободами, розбудовою правової демократичної держави.

Християнська мораль – нормативно-регулятивна. Норма йде від Бога.

Сучасна гуманістична етика віддає перевагу діям, які продиктовані вільним вибором, а не регулюючими вказівками. Справжня внутрішня свобода забезпечується орієнтацією на справжнє добро, звичку віддавати йому перевагу. Не ображаючи прибічників жорсткого дотримання релігійних заповідей, відмітимо, що в релігійній етиці основним методом моральної регуляції виступає зовнішній примус, який здійснюється через механізм підкорення з опорою на страх Божий, тобто віру в те, що за життя „не по закону Божому” на людину чекає покарання, або вже „на цьому” світі, або на „тому.” Вільний же вибір забезпечується розумом і волею, залежить від рівня пізнання, свідомості і виваженості особистості. Сам процес вибору реалізується інформованою волею: саме вона рухає розумом, вказуючи йому на необхідний варіант прийняття рішень (на основі етичної компетентності), особистих інтересів, здатності передбачати наслідки своїх дій і готовності нести за них відповідальність. Тобто вибір є вільним, коли сформоване моральне ядро особистості, підключені усі інтелектуальні і вольові можливості особистості. Він обмежений і не вільний, коли місце розуму займають почуття, які викликані зовнішнім примусом, а волевиявлення особистості ускладнене протиріччями між хочу, можу і треба. Людина досягає свободи по мірі того, як вона здійснює акти усвідомленого вільного вибору в практичній діяльності, засвоюючи цінності, які сама вчиться розпізнавати і оцінювати.

Свобода не стільки факт, скільки можливість – справжнє завоювання людської особистості. Вона повинна досягатися всупереч перепонам і несприятливим обставинам з якими особистість зустрічається.

Вірити або не вірити в Бога, дотримуватися або не дотримуватися обрядів, має вирішити для себе кожна людина, яка перед собою свідомо поставила і розв’язала цю проблему в рамках свободи совісті. Адже совість – це внутрішній контроль, здатність до активної самооцінки, аналізу оточуючої дійсності, наявних у суспільстві моральних принципів. Це індикатор, який визначає відповідність індивідуальної поведінки особистості вищим моральним цінностям – божественним чи гуманістичним.

У демократичному суспільстві принцип відокремлення школи від церкви має залишатися непорушним.

Універсальність гуманістичних ідей обумовлена їх застосуванням до всіх людей і будь-яких соціальних систем. В гуманістичному світогляді можливий вихід за рамки культурної відносності, національних, економічних, релігійних, расових та ідеологічних відмінностей. При цьому принципово важливим є не протиставлення універсальних цінностей гуманізму національним, а взаємодія з ними, яка передбачає перехід до різноманітності і багатогранності культурно-гуманістичних позицій, які доповнюють і збагачують одна одну.

Фундаментальність гуманістичних цінностей визначається тим, що вони не можуть розглядатись як щось другорядне. За своїм значенням вони відносяться до найбільш фундаментальних явищ соціальної структури.

Єдність цілей і засобів в гуманістичному світогляді значить недопущення будь-яких спроб будь-якими засобами добиватись своїх цілей. Не можна поступатись гуманістичними принципами, мотивуючи це стратегічною необхідністю. Насильство і терор не можуть використовуватись як засоби регулювання відносин між людьми, якими б благородними цілями вони не прикривались.

Гуманістичний світогляд, як узагальнена система поглядів, переконань, ідеалів базується навколо одного центру – людини. Саме людина є системоутворюючим фактором, ядром гуманістичного світогляду. При цьому її ставлення містить не лише оцінку світу, як об’єктивної реальності, але й оцінку свого місця в навколишній дійсності. Отже, в гуманістичному світогляді знаходять своє відображення найрізноманітніші ставлення до людини, суспільства, духовних цінностей, тобто, до всього світу в цілому.

Цінність на відміну від норми (заповіді, морального кодексу) передбачає вибір. Тому у повсякденних ситуаціях вибору найбільш яскраво проявляється особистісна сутність людини, рівень її моральної культури. Моральна норма – це конкретні правила поведінки, які визначають, як людина має вести себе у суспільстві. В них чітко простежується імперативний характер, а сама дія стимулюється громадською думкою. Однак, часто ця думка буває неоднозначною, орієнтованою на загальне. Це перешкоджає розвитку людської індивідуальності, самобутності, стриже всіх під одну гребінку.

Розглядаючи проблему суб’єкта моралі, гуманістична етика виходить з того, що мораль – це завжди стосунки суб’єктів, причому рівноправних. Тому у сфері моралі людина не може не бути суб’єктом.

Гуманістична етика розглядає людину в її тілесно-духовній цілісності, визнаючи, що „мета людини – бути собою, а умови досягнення такої мети – бути людиною для себе” (Е.Фромм).

Основи доброчесності закладені в самому характері зрілої і цілісної особистості, а зло полягає в байдужості до свого „Я”. Гуманістична етика визнає цінністю не норми, принципи та ідеали, а саму людину, її життя й унікальність. Тому не самозречення і себелюбовство, - а любов до себе, нехтування індивідуальним, а утвердження свого істинно людського „Я” – ось вищі цінності гуманістичної етики.

Гуманістична етика базується на вірі в людину, визнанні її автономності, незалежності, свободи й розуму. Вона вважає, що людина спроможна самостійно розрізнити добро і зло й правильно робити етичні оцінки. Людина для неї – „міра всіх речей”. Немає нічого ціннішого, ніж людське життя.

Людина зростає до себе і свого щастя лише у взаємодії з іншими людьми. Крім цього, любов до іншої людини, будь-якої форми життя – це її власна сила, завдяки якій вона рідниться зі світом і робить світ

по-справжньому своїм. Гуманістична етика визначає ціннісні механізми моральної регуляції людської життєдіяльності, критерії морального прогресу.

Гуманістичні цінності проявляються в реалізації сутнісних сил людини, моральному вдосконаленні, особистісному розвитку. Тому, моральні цінності – це звернення особистості до вищих духовних цінностей. До них відносяться такі моральні феномени, як Добро, Свобода, Обов'язок, Честь, Совість, Гідність, Щастя, Любов. Вони співвідносяться не з нормою, а з уявленням про гуманістичний ідеал, як сходження людини до себе кращої.

Гуманістична мораль громадянського суспільства, яке є гарантом розбудови демократично-правової України, відрізняється від інших видів моралі тим, що його члени через свої організації вміють законним, цивілізованим способом відстоювати свої права, інтереси і свободи, не порушуючи миру і злагоди в суспільстві і тим самим зміцнюючи засади демократичної правової держави.

Гуманістична мораль базується на культурологічній основі, для якої характерний узагальнюючий, інтегративний підхід. Не відкидаючи ні натуралістичної природи моралі, ні ролі релігії в її розвитку, ні її соціальних основ, вона передбачає входження моралі в історичний процес і розглядає її як культурний феномен. Її сутність полягає у тому, щоб забезпечити баланс особистого і громадського блага, гармонізувати процес людського спілкування.

Практична робота.

Участь у диспуті „Якому Богу молитися учням?” (Християнська мораль чи гуманістична).

Підсумок заняття.

Відповіді на запитання:

1. В чому відмінність гуманістичної і авторитарної моралі?
2. Чи буває повна свобода особистості? Де її межі?
3. Чим відрізняється свобода від всюдозволеності?
4. Поясніть вислів Цицерона „Ми повинні стати рабами законів, щоб стати вільними”.

Тема 2. Моральність – реальний стан моральної свідомості особистості (3 год.)

Заняття 1, 2.

Тема: Моральність – згусток всіх чеснот: доброти, відповідальності, совісті, милосердя, чесності, поваги, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності.

Мета: сприяти усвідомленню учнями сутності поняття „моральність”, змістового наповнення понять „доброта”, „відповідальність”, „совість”, „милосердя”, „чесність”, „повага”, „правдивість”, „працелюбність”, „справедливість”, „гідність”

Хід заняття.

I. Актуалізація опорних знань.

Вчитель: - На попередніх заняттях ми намагалися усвідомити сутність і принципи гуманістичної моралі. Чим, на Вашу думку, гуманістична мораль відрізняється від авторитарної? (Відповіді учнів)

Вчитель: - Дійсно, гуманістична мораль – це унікальний спосіб духовно-практичного освоєння світу людиною, результатом якого є форма свідомості людини, що базується на системі ідей і поглядів на людину як найвищу цінність. Гуманістична мораль спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей. Систему гуманістичної моралі становлять гуманістичні ідеї, принципи, гуманістичні ідеали, гуманістичні цінності та гуманістичні почуття.

II. Ознайомлення з поняттям „моральність”

Вчитель: - Мораль, як форма свідомості людини, проявляється у моральних відносинах і моральній діяльності. Характеристикою особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними принципами, переконаннями та ідеалами, є моральність.

Якщо мораль – це сфера суб'єктивних уявлень людини про етичні цінності, добро і зло, то моральність – це прояв моралі на практичному рівні. Моральність означає здатність людини робити свідомий вибір на користь добра, спроможність робити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішнім переконанням, на добровільних засадах, а тому збігається з моральною свободою особистості.

Моральність є внутрішньою ціннісною основою духовності, культури суб'єкта, яка спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості, усвідомлення обов'язків людини перед іншими людьми, перед Батьківщиною, суспільством, природою.

Психологи відводять гуманістичній моральності ціннісно-орієнтуючу функцію людської поведінки, оскільки моральна самореалізація особистості найбільш ефективно здійснюється завдяки активізації ціннісно-орієнтуючого потенціалу моралі. Однак, так думають не всі. За З.Фрейдом, сутність моральності зводиться до обмеження природних потягів людини.

Мета гуманістичної етики не витіснення людського зла, а плідотворне використання властивих людині первинних можливостей, розвиток її здібностей і талантів. Але щоб наша власна свобода не заважала реалізації свободи інших людей. Гуманістична етика визначає ціннісні механізми моральної регуляції людської життєдіяльності. Вона вважає, що людина спроможна самостійно розрізняти добро і зло й правильно робити етичні оцінки.

Проявом моральності людини є наявність у неї моральних чеснот. Моральні чесноти – це позитивні стійкі моральні якості особистості, які підкреслюють діяльнісну форму засвоєння людиною добра.

III. Вправа „Коло”

Вчитель пропонує учням по колу, але за бажанням, висловити власні міркування з наступних питань:

- Що, на Вашу думку, є добро?
- У яких вчинках людини проявляється добро?
- Що є антиподом добра? (Зло).
- Чи можете Ви навести приклади, коли у реальному житті добро оберталося злом і навпаки? Які?

Вчитель: - Підсумовуючи Ваші відповіді, наголосимо на тому, що добро виявляється у вчинках, спрямованих на користь іншої людини, на щастя й піднесення людей, на ствердження самоцінності кожної особистості.

Добро орієнтує на ставлення до людини як суб'єкта соціального прогресу, власного життя, спрямовує на морально цінну взаємодію з різними сторонами оточуючого світу, сприйняття іншого як цілі, а не засобу для досягнення своїх власних інтересів.

Добро – це і позиція відкритості світу, прийняття світу й себе, здатність і готовність культивувати людяність в собі і навколо себе. Добро безкорисне, щедre і не вимагає обов'язкової винагороди. Воно дозволяє людині і суспільству жити, розвиватись, благоденствувати, досягати гармонії і досконалості.

Виходячи з того, що гуманістична етика визнає пріоритетом людину, її унікальність, неповторність, її щастя, потреби та інтереси, головним критерієм добра є все те, що сприяє прояву справжньої сутності людини – її саморозкриттю, самовияву, самореалізації, - все, що надає смисл людському існуванню.

Іншим критерієм добра є гуманізм і все, що пов'язане з гуманізацією людських стосунків (любов до себе, до іншої людини, до суспільства, народу, нації, свобода і справедливість, людська гідність та ін.). Таким чином, в категорії добра втілюються уявлення людей про найбільш позитивне в сфері моралі, про те, що відповідає моральному ідеалу, а в понятті зла – уявлення про те, що суперечить моральному ідеалу, перешкоджає досягненню особистого щастя і гуманності у стосунках між людьми.

IV. Робота в групах.

Вчитель: - У різних народів завжди вважалися добром милосердя, любов, справедливість, чуйність, доброзичливість, відповідальність, совість, чесність, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність та інші чесноти. Наявність саме таких чеснот і є проявом моральності людини.

- Давайте розглянемо сутність основних чеснот гуманістичної етики.

(Учні об'єднуються у 5 груп. Кожна група отримує теоретичний матеріал, який висвітлює змістове наповнення однієї з чеснот моральності. Завдання:

- Прочитайте й обговоріть у групі зміст поняття;
- Визначте характерні особливості прояву цієї чесноти у людини;
- На плакаті схематично створіть ідеальну модель людини, якій притаманна ця чеснота.
- Приготуйтеся презентувати результати роботи групи перед однокласниками.)

Завдання для першої групи.

Доброта

Доброта – це стиль поведінки: привітна посмішка, доречна люб'язність, акт милосердя, безкорисна допомога. Добра людина – вдячна, вона здатна проявити добродійність до іншої людини.

Добра людина – це людина чуйна, толерантна, сердечна, співчутлива, тактовна, делікатна, здатна розділити чийсь радість або горе навіть тоді, коли вона обтяжена своїми проблемами. Вміння радіти щастю, благополуччю іншої людини, бажання добра всім людям виступають основою доброти. Якщо ж такі моральні переживання не притаманні особистості, то байдужість до проблем іншої людини, заздрість, егоїзм породжують жорстокість. Жорстока людина ніколи не зможе бути по-справжньому щасливою.

Добра людина – справедлива. Справедливість – це об'єктивне неупереджене ставлення до себе і світу, пов'язане з поняттям невід'ємних прав людини.

Завдання для 2 групи.

Відповідальність

Відповідальність є усвідомлення і переживання людиною покладеного на неї кимось або нею самою обов'язку, потреби виконувати угоду або зобов'язання, звітуватись у своїх діях і покладати на себе провину за можливі наслідки. Відповідальність – це здатність особистості самостійно формулювати обов'язки, виконувати їх і здійснювати самооцінку та самоконтроль.

Відповідальність визначається як усвідомлена свобода прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів їх досягнення. Відповідальність – це відповідність між моральною діяльністю особистості та її обов'язком.

Відповідальність тісно пов'язана з необхідністю дотримуватись дисципліни. Це особливий вид зв'язку між людьми, частково завдяки якому зберігаються права і свободи кожної людини.

Відповідальність передбачає уміння протистояти аморальним явищам, спокусам, деструктивним силам, завжди робити правильний моральний вибір.

Завдання для 3 групи.

Чесність

Чесна людина характеризується прямою характеру, правдивістю, ретельним виконанням своїх обов'язків. При зіткненні з несправедливістю вона завжди висловлює своє активне негативне ставлення до неї, стає на захист гуманістичних принципів. Така людина здатна на самокритику. Має сміливість відверто зізнатися у власних помилках, бо особиста честь для неї – це її достоїнство.

Чесність спонукає особистість звирятати свої вчинки з вищими культурними надбаннями. Вона не дозволяє людині поводитись ситуативно, підкоряючись умовам, що склались на даний час. Натомість моральні дії людини, особистісна честь якої перетворилась у міцний внутрішній стрижень, відзначаються стійкістю, сміливістю, самовладанням, перш за все, в екстремальних і конфліктних ситуаціях.

Завдання для 4 групи.

Працелюбність

У нових ринкових умовах працелюбність набуває все більшої значущості. Працелюбність – це потреба докладати свою фізичну або розумову енергію на створення або перетворення матеріальних і духовних цінностей. Ця чеснота тісно пов'язана з розумною підприємливістю (такою, що має на меті добробут країни, народу і самого працівника як частки спільноти). Характерними рисами працелюбності є ціннісне ставлення до людської праці та її продуктів, необхідність трудової активності, вияв ініціативи, розуміння шляхів вирішення економічних і соціальних проблем суспільства, готовність до самореалізації в нових ринкових умовах, конкурентоспроможність, здатність до соціальної адаптації у суспільному житті. Важливими складовими працелюбності є ініціативність, наполегливість, витримка, ціннісне ставлення до себе, до інших, до Батьківщини, до природи.

Людина, яка поважає себе, не може дозволити собі не займатися працею. Праця виступає майстернею людської особистості, у якій гартується воля, наполегливість, прагнення приносити користь іншим. Праця на благо Батьківщини, інших людей, рідної природи приносить людині з розвиненими гуманістичними рисами глибоке задоволення, стає сенсом її життя. Вищим щаблем сформованості працелюбності виступає праця, спрямована на користь не лише працівника чи співвітчизників, але й інших народів, збереження природи на Землі, забезпечення добробуту людства.

Завдання для 5 групи.

Совість

Важливою базовою гуманістичною цінністю особистості є її внутрішня етична інстанція – совість як внутрішнє мірило якості вчинків, їх відповідності добру, як внутрішній регулятор поведінки людини. Совість властива лише особистості. Це внутрішня оцінка своїх думок, вчинків, ставлень до когось і до себе; регулятор і контролер вчинків і помислів особистості.

Гуманістична етика розглядає совість в широкому контексті людських стосунків, показує її органічний зв'язок з поняттям обов'язку і відповідальності. Совість керує розумом, вказуючи йому на необхідний варіант прийняття рішень (на основі етичної компетентності), особистих інтересів, здатність передбачати наслідки своїх дій і готовність нести за них відповідальність.

В гуманістичній етиці розвинуте почуття совісті трактується як здатність до самокритичної оцінки власної ролі в тому чи іншому вчинку, в спроможності співвіднести цей вчинок із загальнолюдським і власним розумінням добра і зла – і переживання з цієї нагоди.

Совісна людина – скромна. Скромність – це внутрішня позиція людини, яка визначає міру у її потребах, соціальних відносинах та самостваленні. У людини з нерозвинутою скромністю домінують користолобство, владолобство, славолюбство. Вона безмірно захоплюється матеріальними благами, прагне до завищеного соціального статусу, займається самозвеличенням.

Совість нерозривно пов'язана зі щирістю. Чинити по щирості – це значить правдиво діяти за велінням серця, за покликом душі, тобто активно проявляти відвертість щодо почуттєвих надбань, які визначають ціннісну сутність людини.

Совісна людина готова взяти на себе більшу частину роботи, прийти на допомогу іншим, а не перекладати відповідальність на когось; свідомо покласти на себе відповідальність за прийняте рішення, здатність орієнтуватись на партнера по діяльності, діяти незалежно від присутності зовнішнього контролю, здатність до саморегуляції поведінки.

V. Презентація результатів спільної роботи в групах.

VI. Підсумок заняття.

Учні діляться враженнями про те, що корисного дізналися вони протягом заняття.

Заняття 3

Тема. Чесноти – ознаки сили, вади – слабкості. Покарання його міра і мета. Різноманітні трактування мети покарання: помста за злочин, виправлення злочинця. Нагорна проповідь Христа про ставлення до ворога. Всезагальний Закон в душі кожного (І.Кант).

Мета: сприяти усвідомленню учнями необхідності докладання зусиль для формування у себе чеснот, які вважаються ознакою сили духу і характеру особистості; формувати вміння трактувати зміст понять „покарання”, „помста”, розрізняти мету покарань.

Хід заняття.

I. Актуалізація опорних знань. Вправа „Коло”

Вчитель: - Що ми називаємо моральними чеснотами? (Моральні чесноти – це позитивні стійкі моральні якості особистості, які підкреслюють діяльнісну форму засвоєння людиною добра.)

- Які найважливіші моральні чесноти Ви знаєте? (Доброта, милосердя, любов, справедливість, чуйність, доброзичливість, відповідальність, совість, чесність, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність).

***Вчитель записує відповіді учнів на плакаті.

- Прошу Вас по колу, за годинниковою стрілкою, відповісти на запитання: „Яка моральна чеснота притаманна Вашому сусіду ліворуч?”

***Учні виконують завдання, вчитель дякує їм за вміння побачити хороше в характері однокласників.

II. Обговорення проблеми: „Чесноти і вади людини. ”

2.1. Слово вчителя.

Вчитель: - На жаль, світ влаштований так, що поруч з добром в ньому існує й зло; а людині, крім чеснот, можуть бути притаманні й вади. Якщо чесноти – це моральні якості, пов’язані з добром, то вади людини – це моральні якості людини, пов’язані з проявами зла.

З точки зору гуманістичної етики, зло – це негативний бік дійсності, діяльності людей та їх взаємовідносин. Будь-яке зло – це порушення принципів гуманістичної етики, протистояння гуманістичним ідеалам і цінностям. Зло перешкоджає задоволенню інтересів особистості, її права на саморозвиток і самореалізацію; це використання інших людей як засобів досягнення власних корисних цілей. Зло може виявлятися у негативних якостях особистості, її негативному ставленні до інших. Наприклад, злорадство – це негативна якість особистості, яка проявляється у почутті насолоди від спостереження нещастя іншої людини.

Як добру протиставляється зло, так і кожна чеснота людини має свій антипод-ваду. Скажімо, мужності протиставляється боягузтво, щедрості – жадібність тощо.

2.2. „Мозковий штурм”

Вчитель: - Давайте пригадаємо основні чесноти моральності й назовемо їхні антиподи – вади. (Учні називають чесноти і відповідні вади; вчитель записує відповіді на плакаті).

2.3. Дискусія на тему: „Чесноти і вади людини. Що є ознакою сили, духу і характеру?”

Вчитель: - У світі, в якому ми живемо, існує багато зла, несправедливості, спокус. З часів Адама питання вибору між добром і злом завжди актуальне.

- Як Ви думаете, що є ознакою сили духу і характеру людини: чесноти чи вади? Аргументуючи відповідь, наведіть конкретні приклади. (Учні висловлюють свої міркування).

- Життя свідчить, що жити за моральними принципами дуже важко, практично неможливо, навіть за наявності у людини усіх чеснот. (Учням пропонується відповісти на запитання: Чому? Де причина наших проблем? Чому людям важко виробити в собі сталість моральної поведінки?)

- І все-таки, ми не можемо ігнорувати аморальність і миритися з моральним падінням. По-перше, тому, що в більшості випадків аморальність одних людей шкодить іншим. (Учням пропонується навести приклади з життя.)

- По-друге, більшість людей все-таки прагне високих моральних принципів. Чому? (Учні висловлюють свої міркування, які слід зафіксувати на дошці.)

- По-третє, в кожного з нас жевріє надія, що кожен з нас може стати добродесним.

2.4. Вправа „Займи позицію”.

На фліп – чарті аркуш паперу, розділений навпіл; зліва – „доброчесність – це сила”, з права – „доброчесність слабкіша від зла”. Учні за допомогою постерів висловлюють свою позицію.

Аналізується ставлення дітей до проблеми, підводиться підсумок (в залежності від результату вправи).

Висновок: Людина, яка керується у житті чеснотами, сприймає життя як дарунок в усіх його проявах. Людина, яка позбавлена моральних настанов, не має духовних сил радіти за інших; заздрість, злостивість, жадоба, можливо, покращають добробут такої людини, але не дають їй душевного спокою.

- Поміркуйте, чи були у вашому житті випадки, які підтвердили б цей висновок або його спростували?!

(Після висловлювань дітям пропонується виконати вправу „Зміни позицію”.)

- На жаль, багато людей іноді думають, що можна досягти для себе добра через зло, тобто насильством, обманом, підступом досягти кращого для себе життя. Тому, з огляду на агресивно-діяльнісну природу зла, добро також повинно бути активним, енергійним, діяльним.

III. Міні-лекція на тему: „Покарання його міра і мета. Різноманітні трактування мети покарання: помста за злочин, виправлення злочинця”.

У зв'язку із проявами зла у всі часи свідомого існування людства поставала проблема покарання. Вже в період існування племен зародилася помста як форма покарання за зло самим постраждалим або його рідними. Так званий „механізм таліона” як розплати злом на зло вибудовувався на засадах правила „Вчиняй по відношенню до інших так, як вони вчиняють по відношенню до тебе”. У моральній свідомості цей принцип втілений у принципі „Око за око, зуб за зуб”. Розповсюдження таліона на рідних і близьких того, хто причинив зло, характеризує кровну помсту. Вона вважалась чесною в багатьох народів, бо певним чином стримувала здійснення злочину. Людина знала, що за спричинене комусь зло, полатиться не лише вона, але й її потомки.

У сучасних державах помста вважається злочином. На жаль, ми не можемо сказати, що її не існує, проте сьогодні вона здійснюється таємно і розцінюється як своєрідна підступність.

З точки зору моралі, помста не може бути ефективним засобом регулювання міжособистісних відносин і розв'язання конфліктів, оскільки лише створює видимість поновлення справедливості, а насправді лише поглиблює недовіру й ворожнечу між людьми.

Тепер функцію покарання людини за скоєне зло бере на себе суспільство і держава (в залежності від наслідків скоєного зла).

Покарання – це вплив на людину (колектив або групу), який здійснюється як наслідок спричиненого нею злodianня. Покарання може здійснюватись шляхом обмеження його можливостей (у вихованні) або у зниженні його соціального статусу (позбавлення прав, майна, свободи).

Вивчаючи курс правознавства, ви ознайомилися з поняттям „правопорушення”, його видами (проступки і злочини), та різними видами відповідальності за свої вчинки: моральна, політична, юридична. Пригадаємо, що моральна відповідальність полягає у негативній оцінці й осуді суспільством проступку і особи, яка його скоїла. У випадку скоєння злочинів наступає юридична відповідальність.

Робота в групах. Учням пропонується обговорити у групах наступні проблеми:

- Кому належить право визначати покарання?
- Яку мету передбачає покарання?
- Якою, виходячи з мети, повинна бути міра покарання – „око за око”?
- Чи здатні ви слідувати християнській заповіді про прощення своїх ворогів?

Продовження міні-лекції.

- Проблема покарання в етиці пов'язана з визначенням його міри та кінцевої мети: здійснюється покарання із помсти, з метою залякування інших або з метою виправлення того, хто скоїв злочин. З точки зору моралі покарання із помсти не виправдане, оскільки це є відповідь злом на зло. Покарання з метою залякування інших і запобігання майбутніх злочинів також є аморальним, оскільки у цьому випадку злочинець виступає засобом у розв'язанні завдань, не пов'язаних з його злочином. Як свідчить досвід багатьох країн, рішення зробити законодавство більш жорстоким з метою залякування майбутніх злочинців ніколи не давало бажаних результатів. Моральним є лише те покарання, яке спрямоване на виправлення того, хто скоїв злочин. Саме з метою запобігання спосення ним наступних злочинів він обмежується у свободі або зовсім позбавляється її. Практична реалізація цього принципу передбачає створення для позбавлених волі умов для освіти та перевиховання, а після звільнення із місць позбавлення волі – умов для ре соціалізації, тобто повернення до повноцінного життя.

Рівень морально-правової культури суспільства виявляється у приділенні належної уваги профілактиці правопорушень та уваги до умов утримання засуджених у місцях позбавлення волі. Прогресивним досягненням сучасних суспільств і держав, де все більшого поширення набуває гуманістична мораль, є відмова від смертної кари.

Релігійна мораль також виступає проти помсти з характерним для неї принципом талона. На противагу цьому вона висуває два найважливіших положення: любов до Бога та любов до ближнього. У своїй Нагорній проповіді Христос видозмінює Золоте правило моралі й формулює його наступним чином: „Так усе, що тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому закон і пророки” (Матф. 7: 12).

Але насправді досконалість цього правила є відносною. Наприклад, якщо суб'єкт А займається злodianством на якійсь своїй території, а суб'єкт Б займається цим же злodianством на іншій, але теж своїй території, то вони можуть домовитись між собою не заважати одне одному робити ці ганебні справи. Тобто „золоте правило” може виправдовувати як благородні, так і ганебні вчинки одних людей стосовно інших.

Недосконалість „золотого правила” моралі добре усвідомлював визначний німецький філософ І.Кант. Він наголошував, що безпосередні бажання, схильності і навіть вчинки не виражають сутності моралі. За сутністю вони підпорядковані моральному закону, „категоричному імперативу” об'єктивного та всезагального гатунку. Саме добровільне підкорення моральному закону „підносить людину над нею самою”, робить її суб'єктом вільного волевияву. За Кантом, найвищим сутнісним рівнем прояву моральності є вчинок, який здійснюється відповідно до суб'єктивного наміру (максими) та всезагального закону (категоричного імперативу). Вони співвідносні між собою завдяки тому, що базуються на одній основі - обов'язку (рос. – „долг”). Максимою дійсно доброго вчинку має бути не безпосередня схильність, а „виняткове уявлення про обов'язок”. У свою чергу, обов'язок може бути тільки категоричним імперативом, і навпаки, категоричний імператив є ні чим іншим, як обов'язком. Неможливо побажати, щоб всезагальним

законом моральнісних стосунків було б злодійство, або ж брехня. Досягти абсолютної форми вияву злодійство і брехня не можуть принципово, бо у кінцевому підсумку не буде у кого красти і кому брехати.

IV. Вправа „Коло думок”.

Вчитель: - Важливою частиною Нагорної проповіді є вчення Христа про непротивлення злу, яке висвітлюється у наступних словах: „... хто вдарить тебе у праву щоку твою, обернися до нього й іншою”.

Які думки виникають у вас з приводу цього постулату? Чи багато сьогодні знайдеться тих, хто ладен добровільно підставити ліву щоку, якщо його вдарять по правій, возлюбити ворога, як самого себе, віддати останню сорочку, не судити інших? А для чого ж тоді суд, прокуратура, армія, зрештою, права людини? Ми ж розбудовуємо правову державу, в якій пріоритет має належати правам людини. Прошу поділитися своїми міркуваннями.

У розвинених демократичних країнах церква відокремлена від держави і, відповідно, від школи. Наша Конституція теж проголосила цей принцип. Сенс такого відокремлення ґрунтується на суттєвих відмінностях між розумом і вірою. Саме у відмінностях, а не у протиставленні криється суть вирішення проблеми. Щоб запобігти дестабілізації суспільства на релігійній основі, нам усім потрібно вчитися зваженості, толерантності, поваги до прав людини, свободи її совісті та різноманітних проявів світського і релігійного життя.

V. Підсумок заняття.

- Як ви розумієте слова Ж.Ж.Руссо: „Один лише урок моральності годиться для дитинства і високою мірою важливий для будь-якого віку – це не робити нікому зла”.

Заняття 4.

Тема: Патріотизм – нагальна потреба як України, так і кожного українця. Риси, притаманні свідомому громадянину-патріоту, суб’єкту громадянського суспільства.

Загальнолюдське і національне. Національна самосвідомість.

Мета: сприяти усвідомленню учнями сутності поняття „патріотизм” та розвивати вміння характеризувати його складові; виховувати любов до України.

Хід заняття.

І. Бесіда на тему: „Патріотизм – ціннісне ставлення особистості до держави”

- На попередніх уроках ми намагалися усвідомити той факт, що внутрішньою ціннісною основою культури особистості є моральність; вона спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості, усвідомлення обов’язків людини перед іншими людьми, перед суспільством, Батьківщиною.

Патріотизм розглядається як суспільна та індивідуальна цінність, компонент структури особистості, прояв її ціннісного ставлення до держави. На сучасному етапі патріотизм є нагальною потребою і держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами – патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі, і особистості, яка своєю діяльністю любов’ю до Батьківщини прагне досягти взаємності з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі. Як особистісна якість патріотизм базується на любові людини до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов’язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота України.

Потреба формування у себе як громадянина патріотичних почуттів зумовлюється водночас процесом становлення України як єдиної політичної нації. В умовах поліетнічної держави патріотизм покликаний сприяти цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї. При цьому важливо, щоб об’єднання різних етносів і регіонів України задля національного відродження, розбудови й вдосконалення суверенної правової держави і громадянського суспільства здійснювалось саме на базі демократичних цінностей.

- Що, на Вашу думку, є змістом поняття „патріотизм”? (Відповіді учнів).

Вчитель: Так, патріотизм – це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею.

На особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, в реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини. Він виявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а в повсякденному виконанні особистістю своєї роботи, яка приносить користь і людині, і суспільству. Отже, суб’єктом – носієм патріотизму є сама людина. Завдяки її творчій праці, любові, відданості розвивається почуття патріотизму.

- Як, на Вашу думку, проявляється патріотизм у повсякденній поведінці людей? Що означає бути патріотом? (Відповіді учнів).

Вчитель: Дійсно, бути патріотом – усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно і об’єктивно їй притаманна, приєднатись до неї розумом і почуттями. В той же час – патріотизм передбачає відкриття в самому собі беззавітної відданості Батьківщині, спроможність безкорисно радіти її успіхам, вдосконалення її, служіння їй, поєднання свої долі з її долею, а не любов до України здалека.

Патріотизм є творчим актом духовного самовизначення особи. Це свідомо громадянська позиція, особлива спрямованість самореалізації і соціальної поведінки громадянина. Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного становлення, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. У випадку загрози національній безпеці патріотизм проявляється у готовності служити Україні, встати на її захист, визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими. Таке розуміння патріотизму є базовим для усвідомлення сутності цього феномена в умовах розбудови правової держави та становлення ринкової економіки.

Патріотизм проявляється також у ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури, традицій, героїчного історичного минулого і сьогоденної розбудови держави як єдиної нації, до безмежних просторів Батьківщини, її природних багатств. Патріотизм передбачає знання особливостей своєї „малої Батьківщини”, любов до неї.

- А якщо Україна переживає важкі часи, то якою повинна бути поведінка справжнього патріота? (Відповіді учнів).

Вчитель: Визначальною рисою українського патріотизму в усі часи має бути його дієвість. Саме вона спроможна перетворювати почуття в конкретні справи і вчинки на користь Батьківщини і держави. Адже патріот це не той, хто говорить красиві слова про Україну, прикрашає дійсність, а той, хто бачить труднощі, помилки, невіршені проблеми, розуміє соціально-політичну ситуацію в країні і світі, проте не панікує, не носить із своїми егоїстичними претензіями, не збирається тікати туди, де краще, а готовий долати перешкоди, зв'язати свою долю з долею Вітчизни. Патріот це той, хто в сьогоденних умовах неправового поля сприяє розбудові демократичної соціальної держави правовими методами. Він не ототожнює Україну, державу з владою, а усвідомлює, що влада має бути лише механізмом, засобом здійснення волі народу.

Любов до Батьківщини в українського патріота поєднується з вірою в неї, в її покликання, прекрасне майбутнє, що обов'язково відбудеться. Справжній патріот, керуючись живим досвідом і героїчним минулим народу, вірить, що він справиться зі своїми історичними випробуваннями і вийде з них міцнішим і духовнішим. Втім, свідомий патріот бачить не лише духовну красу свого народу, а й його слабкості, помилки і недосконалість, розуміє, що в історії Вітчизни є й темні, важкі сторінки. Любити свій народ не означає улещати його чи приховувати від нього слабкі сторони, а чесно і мужньо викривати їх і боротися з ними. У цьому полягає вияв громадянської мужності. Національна гордість не повинна вирожджатися у самозадоволення.

- Дослідники феномену патріотизму зазначають, що свідомий патріотизм нерозривний з відповідальністю. Чи погоджуєтесь Ви з цим? Аргументуйте свої міркування. (Відповіді учнів)

Вчитель: - Процес національного відродження України потребує від громадян не лише віри і любові до свого народу, а й усвідомлення своєї відповідальності перед суспільством, народом, нацією. Малосвідомий громадянин або не думає про свою відповідальність, або ж боїться її. Для нього доля країни – стороння справа, а його власні дії визначаються суто особистими потребами й інтересами. Відповідальність же передбачає, з одного боку, усвідомлення необхідного, а з іншого – можливість вибору шляхів його реалізації. Особиста відповідальність – вільна реалізація вірно усвідомленого обов'язку.

- Як, на Вашу думку, має проявлятися патріотизм в умовах поліетнічної держави, якою є Україна? (Відповіді учнів)

Вчитель: - Народ України – це понад двісті різних народностей, які мають свою етнічну самосвідомість, яка базується на етнічній ідентифікації, що вбирає в себе любов до свого народу, віру в його духовні сили її майбутнє, готовність до праці на користь народу; знання та уміння осмислювати його моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; передбачає систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, звичками, знаннями, відповідальністю перед своїм народом.

Проте етнічна самосвідомість різних народів не заперечує готовності свідомо служити інтересам їх Батьківщини України. На більш високому рівні етнічна самосвідомість переростає в національну самосвідомість. Остання передбачає ідентифікацію особистості з усім народом України, незалежно від свого етнічного походження, політично об'єднаного єдиним інститутом громадянства, територією, економікою, історичною долею та перспективами майбутнього. Свідомі патріоти України – це і українці, і росіяни, і євреї, і татари, і молдавани, й інші народності, які живуть на території однієї держави, що утворилась внаслідок політичної інтеграції етнічних спільнот, збагачують її своєю культурою і сприяють її розквіту. Чим більше Українська держава дбатиме про розвиток етнічної самосвідомості своїх етнічних меншин, тим більше буде мати патріотів України.

- Чи обов'язково громадянин-патріот повинен досконало володіти державною українською мовою? (Відповіді учнів)

Вчитель: - Досконале володіння державною українською мовою – ознака свідомого громадянина – патріота України. Разом з тим молода українська держава, розвиваючи етнічну самосвідомість народу України, має реально допомогти національним меншинам у розвитку їх культури, освіти, мови. Для цього має бути надана і економічна допомога, і правове забезпечення цього процесу. Відчуваючи реальну зацікавленість і турботу про розвиток своєї рідної мови з боку держави, представники етнічних меншин

охоче сприйматимуть українську мову як державну і вважатимуть обов'язком її вивчення. Адже без мови немає народу, без народу немає держави. Тому національне відродження, розбудова поліетнічної Української держави, як єдиної політичної нації, та виховання патріотизму нерозривно пов'язані з оволодінням кожним учнем як своєю рідною, так і державною українською мовами. Справжній патріот гуманно ставиться до інших народів. Його культура проявляється в повазі інтересів, прав, самобутності людей інших національностей, підтримці їх у боротьбі за свободу і незалежність, терпимості, толерантності, готовності й умінні йти на компроміс з різними етнічними, релігійними групами заради миру в своїй державі й у світі.

- Чи повинен, на Вашу думку, патріот знати і вміти заспівати Гімн України, з повагою ставитися до державних символів? (Відповіді учнів)

Вчитель: - Важливою ознакою патріотизму є законслухняність, виконання конституційних норм, дотримання чинних законів, знання не лише своїх прав, а й обов'язків. Патріот той, хто своє право вимірює своїм обов'язком. Місія свідомого громадянина-патріота – не руйнувати правопорядок, а берегти, правильно й терпляче вдосконалювати його зміст.

Свідомий патріотизм несумісний з шовінізмом, расизмом, які проявляються у неповазі й ненависті до інших народів і націй, їх культури і прав. Сепаратизм також чужий українському патріоту, бо він завжди дбає про єдність України.

II. Робота в групах. Учні об'єднуються в три групи і на плакатах, пригадуючи зміст бесіди, схематично створюють модель громадянина-патріота України, готуються презентувати результати спільної роботи перед однокласниками.

III. Презентація моделей громадянина-патріота України.

IV. Підсумок заняття.

- Які нові риси громадянина-патріота Ви відкрили для себе на сьогоднішньому занятті.

Література

1. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька А.В. Виховання громадянина. – К., 1997.
2. Чорна К.І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста. – К., 2004.
3. Немиро М.М. Хрестоматія з народознавства. – Рівне, 1993.
4. Борисова Н.В. Пишаємось Вітчизною своєю. – Ранок – НТ, 2007.
5. В.О. Білоусова. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи. – К., 1997 рік.
6. Р.А. Арцишевський. Громадська освіта. (підручник для 10-го), К.: Генезіс, 2002.
7. Мистецтво жити в громаді. Укладачі: Буров С., Жадько О. Львів: НВФ „Українські технології”, 2005.
8. В.Ю. Іова, Т.І. Люріна. Формування громадянської культури особистості. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003.
9. Методика освіти „рівний-рівному”. /Лещук Н., Зимівець Н. – К.; Міленіум, 2002.
10. П.Р. Ігнатенко, В.Л. Поплужний, Н.І. Косарева. „Виховання громадянина”. Київ. 1997.

Заняття 5. „Я” – соціальне (2 год.)

Мета: розвивати в учнів усвідомлення своєї сутності як суспільного індивіда; формувати навички і уміння організації ефективної взаємодії з оточуючими; навчити учнів знімати біль самотності; ознайомити з основними рисами соціальної компетентності; надати інформацію про можливі методи маніпулювання свідомістю особистості та навчити, як уникати цього; виховувати інтерес до самоствердження, самовдосконалення; стимулювати прагнення бути корисним іншим.

Хід заняття. Вступне слово. Повідомлення теми і мети заняття.

Інформаційне повідомлення. Людина – істота соціальна. Як сказав Аристотель, тільки Боги і звірі можуть жити поза суспільством. Людина виникає, існує і розвивається лише у взаємодії з іншими людьми і під їх впливом. Дитина, вихована дикими тваринами (і це доведено), не стає красенем Мауглі. То лише приваблива казка. Така істота – не людина, і повернутись у суспільство не може.

Не стає людиною навіть дитина, яку ізолювала мати від інших людей.

Закладена в нас біологічна програма поведінки не достатня для того, щоб ми стали людьми. Вона доповнюється програмою, записаною в знаках культури. І ця програма – результат колективної творчості. Значить, наша поведінка завжди знаходиться під впливом інших людей. Захистити себе від цього впливу якимось жорстким бар'єром ми в принципі не можемо.

Слово „соціум” походить від латинського і в перекладі означає „суспільство”. Слід звернути увагу, що слово „суспільство” має корінь із значенням „спільний”. У сиву давнину така спільність людей була просто необхідна для того, щоб вижити у важких умовах. В наш час приналежність до соціуму зобов'язує кожну людину брати до уваги не тільки власні інтереси, а й інтереси тих людей, що її оточують. А для цього людина має визначити соціальну самоідентифікацію – систему визначення координат власного „Я” у суспільстві., усвідомлення тих ролей, що є найбільш стабільними для особистості.. Існують певні ролі, які людина отримує при народженні незалежно від її бажання: статеві приналежність, зовнішність, ім'я. Але проходить певний час, і людина починає усвідомлювати ці ролі і навіть виробляти до них певне ставлення,

бажання щось змінити у своєму характері, стосунках з іншими, Процес усвідомлення власних ролей і розуміння того, якими ми виглядаємо в очах інших людей і є процесом соціальної самоідентифікації.

Вправа „Я!.. А скільки мене?“

Кожен учень отримує лист паперу і складає декілька разів, після чого вирізає з нього силует людини. Розгорнувши лист, він отримує або окремі фігурки, або стрічечки з них. Пропонується назвати соціальні ролі отриманих фігурок, асоціюючи їх із собою: громадянин, учень, член сім'ї, друг тощо). Фігурки необхідно розташувати таким чином, щоб одержати групи чоловічків, які симпатичні один одному.

Запитання для обговорення:

1. Для скількох чоловічків ви знайшли соціальні ролі?
2. Чи всі вони симпатизують один одному?
3. Чи були серед них такі, які вам не подобаються? Чому?
4. Чи може людина щось змінити в собі, якщо вона усвідомлює наявність певних негативних якостей або рис характеру? Що для цього треба робити?

Вправа „Я і світ навколо мене“

Мета: відображення та усвідомлення підлітком значущих сфер свого оточення, прояснення своїх стосунків з оточуючим світом.

Учасники отримують лист паперу А-4. Їм пропонується намалювати на ньому, залишаючи середину пустою, все, що їх оточує в житті, з ким та з чим вони спілкуються, взаємодіють – їхній соціальний світ. На другому етапі цієї вправи вони мають малювати в центрі самих себе.

Обговорення.

1. Прокоментуй свій малюнок.
2. Чи подобається тобі твій малюнок, чи подобається тобі твій портрет?
3. Що із намальованого є для тебе найбільш важливим, а що – найменш важливим?
4. Чи є межа, що розділяє тебе і оточуючий світ?
5. До чого саме із твого оточення ти звернений на малюнку? Як ти взаємодієш з тим, що намальовано навколо тебе? Що це для тебе означає?

Інформаційне повідомлення. Психологи розрізняють декілька рівнів стосунків людини з оточуючим світом. Якщо кожен рівень зобразити у вигляді концентричного кола, то найближче до центру коло буде символізувати найближче оточення людини: сім'я, найдорожчі друзі – це мікросоціум. Наступне коло – це сфера взаємодії з родичами, знайомими, сусідами, колегами, однокласниками, учителями, тобто тими, ефективна взаємодія з якими є важливою для людини. Щоденно ми зустрічаємось та спілкуємось і з такими людьми, яких не знаємо близько: це учні нашої школи, обслуговуючий персонал у лікарні або в магазині тощо – це третій рівень взаємодії. Крім того, існує і четвертий рівень, найвіддаленіший – такі люди, про існування яких ми можемо знати, але дуже рідко замислюємось і які ніяк не впливають на наше існування

Запитання для обговорення:

1. Які цінності сповідує людина, що існує на рівні лише свого „Я“?
2. Що є ціннісно значимим для людини, що сприймає оточуючий світ на рівні сімейних (родинних) цінностей?
3. Які цінності можна назвати суспільними, громадянськими, національними?
4. Які цінності можна віднести до загальнолюдських?

Не зважаючи на багаторівневу систему стосунків особистості з оточуючим світом, рано чи пізно кожна людина відчуває себе самотньою. Для багатьох самотність буває нестерпною, емоційно руйнівною. Почуття абсолютної самотності може призвести до психічних розладів так само, як фізичний голод до смерті. Тоді здається, що життя загнало тебе в глухий безвихідний куток, що ти не потрібен абсолютно нікому в цьому світі. І з батьками повне непорозуміння, і з друзями розсварився, і вчителів очі б не бачили, і дівчина пішла, і в країні невідомо що твориться. Знайомий стан?

Давайте розберемось, чи дійсно все так погано? Звичайно краще, коли у вас чудові стосунки з батьками, коли друг надійний і розуміє з півслова, коли з класною повна гармонія, коли держава гарантує права людини і дає впевненість у завтрашньому дні. Але якщо сталось протилежне, і ви відчуваєте повну самотність – це ще не підстава для відчаю. Можна подивитись на ситуацію по-іншому. Як саме? (Відповіді учнів).

Висновок. Коли вам здається, що ви один в усьому світі і від цього нестерпний біль, скажіть собі подумки, або в голос: „Самотність – це стан, коли пішли всі сторонні, і я залишився на одинці з найближчою мені людиною – з самим собою. Не такий я вже безпорадний. Я ж не маленька дитина. І навіть якщо мене зрадив краший друг чи покинула дівчина – не біда. Спасибі їм, що вони в мене були, і що мені було з ними добре. Та все добре, як і погане, рано чи пізно минається. Ще будуть і друзі, і кохані, і в державі все стабілізується. Весь світ переді мною. Я вже дорослий. То чи ж варто ридати?“

Хоч як важко людина переносить самотність, варто пам'ятати, що соціум здійснює на неї як позитивний, так і негативний вплив. Не досвідчена, а часто й досвідчена людина, або й великі групи людей, можуть стати і тепер часто стають об'єктом маніпулювання оточуючих. Не залишаються поза увагою

маніпуляторів і старшокласники. Особлива увага сучасних політичних маніпуляторів спрямована на свідомість молоді, її патріотичні переконання.

Чи вам знайомий термін маніпуляція? Що він означає? Хто маніпулює і ким, наведіть приклади.

Підсумок. Отже, маніпуляція – це приховане управління людиною проти її волі, яке приносить ініціатору односторонні переваги. Це спосіб владарювання шляхом духовного впливу на людей через програмування їх поведінки.

Ініціаторів управляючої дії називають маніпуляторами, а адресата впливу – жертвою маніпуляції. Внаслідок своїх дій егоїстичні, аморальні маніпулятори наносять матеріальну чи психологічну шкоду своїм жертвам.

Щоб досягти мети маніпулятори використовують людські потреби, слабкості, пристрасті, ритуали. Маніпулюванням займаються політики, керівники різноманітних сект, продавці, розробники реклами, іноді ваші друзі чи знайомі.

Головними ознаками маніпулювання є почуття незручності, внутрішньої боротьби, вам не хочеться чогось робити, говорити, а доводиться – інакше не зручно, ви будете „погано виглядати”.

А тепер спробуйте відчувати, що відчуває людина, коли нею хтось маніпулює.

Вправа „Маріонетка”

Мета: визначити, що відчуває людина, коли нею хтось маніпулює.

Хід вправи:

Учасники об'єднуються у трійки. Два учасники стають ляльководами, один – лялькою. Ляльководи повністю керують усіма рухами ляльки-маріонетки. Кожен учасник має побувати у ролі ляльки. Для кожної трійки ставляться два стільця на відстані 1,5-3 метрів один від одного. Мета ляльководів – перевести ляльку з одного стільця на інший. При цьому людина, що грає ляльку, не повинна опиратися рухам ляльководів. Дуже важливо, щоб у ролі ляльки відчув себе кожен учасник.

Запитання для обговорення:

1. Що ви відчували під час гри?
2. Чи сподобалось це відчуття, чи було комфортно?
3. Чи хотілось зробити щось самому?
4. Як в реальному житті уникнути маніпулювання?

Звичайно, застрахувати вас від маніпуляторів на все життя за одне заняття не можливо. Це завдання цілого спецкурсу. Однак, ознайомити вас з алгоритмом захисту цілком реально. Тим більше, що при величезному розмаїтті маніпулювання, воно має загальну схему побудови. Це дозволяє вибудувати досить надійний захист від нього. Здійснити його можна за такою універсальною блок-схемою (рис.1).

Обговорення схеми захисту від маніпулювання.

Слово вчителя. Можливо, у вас склалось враження, що сучасний соціум це цілком агресивне для людини середовище. Але варто пам'ятати, що лише в суспільстві можуть реалізуватись індивідуальні таланти і здібності людини.

Звичайно, якщо людина живе в середовищі, де створені всі умови для її розвитку, то процес самореалізації її сутнісних сил відбувається, як правило, значно інтенсивніше. Однак, навіть найбільш несприятливі зовнішні обставини можуть сприйматись вами як своєрідна перевірка на витривалість і долатись за рахунок енергії, що виробляється в життєвих конфліктах.

Щоб частіше виходити переможцем із несприятливих ситуацій, адаптуватись у суспільстві, особистість має бути вольовою і соціально компетентною. Соціальна компетентність – це характеристика зростаючої особистості, що засвідчує її зрілість (у вікових межах) як соціальної істоти.

Згідно досліджень психологів ваша соціальна компетентність, тобто компетентність старших підлітків складається з: соціальної активності, куди входять вміння спілкуватись; здатність працювати і самостійно, і в команді; налагоджувати гармонійні та продуктивні взаємини з оточуючими, домовлятися, визначати свій статус серед однолітків, мирно розв'язувати конфлікти, поводитись совісно і відповідально; та особистої свідомості, що проявляється у прагненні зберегти індивідуальність; орієнтації у своїх соціальних ролях, своїх „Я”, правах та обов'язках; реалістичній самооцінці, домаганнях визнання, рефлексії (відстеженні свого внутрішнього світу), наявності життєвої перспективи, саморегуляції поведінки.

А тепер ми спробуємо визначити умови для успішної соціальної адаптації та самореалізації людини в суспільстві.

Проект „Школа успіху” (цей проект можна здійснювати як окремий захід в процесі позакласної діяльності)

Хід проекту.

Учасники об'єднуються у три підгрупи.

Тренер:

- Уявіть собі, що в нашому місті відкривається нова школа – Школа Успіху. Найважливіша місія цього закладу – створити сприятливі умови для реалізації потенційних можливостей кожного для творчої праці в особистих інтересах та прогресивного поступу нації. Як і в кожному навчальному закладі, в цій школі є педагоги, учні і батьки учнів.

Завдання для учасників:

I етап.

I підгрупа має завдання з точки зору педагогів представити для загального обговорення Устав Школи Успіху, в якому буде визначено мету та пріоритетні напрямки діяльності школи, принципи і засоби реалізації цієї мети.

II підгрупа має завдання від імені учнів Школи Успіху скласти „Правила для учнів”, які регламентують діяльність учнівського колективу і сприяють творчому розвитку і патріотичній активності кожної особистості.

III підгрупа має завдання з позиції батьків визначити засоби виховного впливу на дітей, які відвідують Школу успіху, запропонувати методи покарання та заохочення для учнів цього навчального закладу.

II етап.

Після обговорення в групах представники кожної підгрупи збираються на „Педраду” і презентують свої напрацювання.

Запитання для обговорення:

1. Якою має бути головна мета Школи Успіху? А звичайної школи?
2. Що допомагає людині досягати успіху в будь-якій сфері життєдіяльності?
3. Чи можна досягти довготривалого успіху в житті за допомогою аморальних, злочинних методів?
4. Чим загрожує особистості, суспільству, державі досягнення успіху таким чином?

Щойно ви завершили проект „Школа успіху”. Дехто з вас невдовзі стане успішним бізнесменом. Очевидно, що отримані вами знання сприятимуть тому, що ваш бізнес буде не лише успішним і моральним, а й патріотичним.

Тепер ми спробуємо розробити моральні принципи досягнення успіху для майбутніх підприємців.

Вправа „Моральні принципи досягнення успіху”

(зразок моральних принципів)

1. Зло, що зроблене в ім'я добра, не є добром.
2. Чесність понад усе.
3. Підприємливість і моральність два крила успіху.
4. Повага Закону – становий хребет бізнесу, основа розбудови правової держави.
5. Людина – ціль, гроші – засіб.
6. Клієнт завжди правий (доброзичливість, ввічливість, культура обслуговування).
7. Межі досконалості не знає.
8. Обов'язковість і відповідальність – запорука вічного процвітання бізнесу.

Література

1. Шейнов В.П. Скрытое управление человеком. – М-н.: Харвест, 2001. 848 с.
2. Кононко О.Л. Соціальна компетентність старших дошкільників: типологія та умови ефективного виховання. – Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. – Вип. 9. – Київ. – 2006. – 440 с.

Заняття 6. „Я” – ідеальне. Гуманістичний ідеал – шлях до себе кращого (2 год.)

Мета: формування в учнів прийняття себе таким, як є; усвідомлення власної значимості і цінності; прояв людської гідності; розвиток віри в свої сили, спроможність відстоювати як власні інтереси, так і права спільноти, народу; розвиток уміння об'єктивно поцінювати свої чесноти людини і громадянина-патріота; виховання почуття благородства як вищої моральної цінності; ознайомлення з технологією самовиховання особистості.

Епіграф

*Будьте світочами собі,
Будьте собі опорою,
Бережіть істину в собі,
Як єдиний світоч.*

Будда

Вступне слово

Діти, на попередніх заняттях Ви ознайомились з різними „Я” особистості. Згадайте, які „Я” стали Вам відомими.

Відповіді учнів.

Слово вчителя. Це все ваші реальні „Я” – „Я” – фізичне, „Я” – психічне, „Я” – соціальне, „Я” – духовне, тобто ті, що властиві Вам тепер. Однак, рано чи пізно кожна людина відчуває потребу стати кращою, іншими словами, вона прагне до „Я” – ідеального. Очевидно, ви вже знайомі з цим відчуттям? Адже тільки маленька дитина не порівнює себе ні з ким, радіє життю і знає, що вона прекрасна. А в свої 14-15 років дехто з Вас вже встиг почути від однокласників, друзів, рідних, а, можливо, й учителів, що він поганий, злий, лінивий, невдаха, негідник, тупий та ін. Звичайно, оптимізму ці ярлики Вам не додали.

Крім того, Ви вже й самі потихеньку згодні, що хтось кращий, сильніший, заможніший, успішніший. Декого переслідують почуття знедоленості й неповноцінності.

Щоб ці проблеми не поглиблювались і не псували Вам життя в майбутньому, потрібно вже тепер з ними вміло і рішуче боротись. Для цього необхідно не так уже й багато. Розпочніть з того, що повірте в Себе, полюбіть Себе. Нехай щоранку разом з Вами просинається установка: „Я – найчарівніша і найпривабливіша”, „Я – добрий, розумний, дотепний, любимий і везучий”. Для чого? По-перше, це приємно. Завтра ж вранці не забудьте перевірити, чи дійсно установка спрацювала, і Вам стало приємно.

По-друге, таку людину починають любити оточуючі. Психологи довели, що глибока самоповага, впевненість, любов до себе діють на інших як гіпноз на підсвідомому рівні. Образ себе стає образом для інших. Люди люблять таку особистість тому, що її легко любити. Вона відкрита для любові, готова поважати і цінувати інших.

Не ждіть, щоб Ви сподобались комусь першими. Це не так важливо. Головне, щоб люди подобались Вам. Випереджувальна доброзичливість спонукає до прояву благородних вчинків. Людське благородство – це діяння найвищого морально-духовного рівня особистості.

Як кажуть мудрі, із зерна любові виростає сад, а з агресії – джунглі. Подумайте, які зерна Ви носите в своїй душі? Що з них проклянуться – залежить, перш за все, від Вас.

Втім, любов до себе не сліпа. Вона не виключає самокритики. Люди з почуттям власної гідності мають об'єктивну самооцінку, не бояться порівнювати себе з іншими, поцінують чужі достоїнства, прагнуть позбутись недоліків, хочуть стати кращими і стають ними. Це і є шлях до свого ідеального „Я”, до себе кращого, гуманнішого, демократичнішого, патріотичнішого.

Безперечно, майже кожному з Вас хтось подобається, і Вам хотілося б бути, як Він. Але люди не вишивки, не клони. Вони всі різні, з різними здібностями і можливостями, зі своїми характерами та достоїнствами. І не варто себе „вишивати” з чужого узору. Кожен з Вас неповторний і тим цінний. Не варто прагнути стати таким, як хтось, навіть найзнаменитіший. В житті краще вибрати свою стежку, де немає ні перших, ні останніх, а є тільки Ви. Шлях до свого ідеалу – це шлях до себе кращого, завтрашнього, у порівнянні лише з собою вчорашнім.

Зараз Ви ознайомитесь з одним цікавим тестом, який, можливо, допоможе Вам бути успішнішим на шляху до свого ідеального „Я”.

Тест „Що ти за птиця?”

Мета цього тесту допомогти вам зрозуміти, що немає загальних рекомендацій як вдосконалювати себе. Одна і та ж якість може прикрасити одну людину, а іншій зашкодити.

Відповідь на запитання:

Відповідаючи на запитання, потрібно вибрати із трьох відповідей одну. Якщо у вас є сумніви виберіть найбільш ближчу вам версію. Та чи інша відповідь не свідчить про те, що ви гірший чи кращий, а про те, що ви такий або інший.

1. Мені 15 років, я збирався погуляти, а мама раптом заявляє: „Вже пізно, нікуди ти не підеш”.

Я:

а) дуже прошу маму, щоб вона мене все-таки пустила на вулицю, але якщо вона буде всеодно настоювати на своєму, то залишусь дома;

б) скажу собі: „А я нікуди і не хочу йти” і залишусь дома;

в) скажу: „Зовсім не пізно, я піду” хоч мама і буде сваритись.

2. У випадку незгоди я, звичайно:

а) уважно прислухаюся до думки іншого і прагну взаємної згоди.

б) уникаю моральних суперечок і прагну добитись свого іншими шляхами.

в) відверто висловлюю свою позицію, намагаюся переконати співрозмовника.

3. Я уявляю себе людиною, яка:

а) любить подобатись багатьом і бути як усі;

б) завжди прагне бути сама собою;

в) любить підкоряти інших своїй волі.

4. Моє ставлення до романтичного кохання:

а) бути завжди з улюбленою людиною – найбільше щастя в житті;

б) це добре, але до тих пір, доки від тебе не вимагають забагато і не лізуть у душу;

в) це прекрасно, особливо коли коханий дає мені все, що потрібно.

5. Якщо я переживаю за щось, то:

а) постараюся знайти когось, хто б мене втішив;

б) намагаюся не звертати на це увагу;

в) починаю злитись і можу зігнати злість на оточуючих.

6. Якщо вчитель не зовсім справедливо розкритикував мою роботу, то:

а) мене це зачепить, але я постараюся цього не показувати;

б) мене це обурить, я буду активно захищатись і можу висловити у відповідь свої претензії;

в) мені буде прикро, але я сприйму те, в чому він правий і постараюся ці помилки виправити.

7. Якщо хтось дошкулить мене моїм недоліком, то я:

а) дратуюсь і мовчу, переживаючи образу в собі;

- б) очевидно, розізнюсь і відповім тим ж;
- в) розстроюсь і починаю виправдовуватись.

8. Я краще всього дію, якщо я:

- а) сам по собі;
- б) лідер, керівник;
- в) член команди.

9. Якщо я закінчив якусь складну роботу, я:

- а) просто переходжу до іншої справи;
- б) показую іншим, що я вже все зробив;
- в) хочу, щоб мене похвалили.

10. На вечірках я, звичайно:

- а) нишком сиджу у куточку;
- б) прагну бути в центрі всіх подій;
- в) здебільшого допомагаю накривати на стіл, мити посуд.

11. Якщо продавець не додасть мені здачу, то я:

- а) вимагатиму її;
- б) розстроюсь, але промовчу;
- в) не зверну уваги. Дрібниці не варті того, щоб через них засмучуватись.

12. Якщо я відчуваю, що я злюсь, я:

- а) виявляю свої почуття і звільняюсь від них;
- б) відчуваю себе не зручно;
- в) намагаюсь вгамуватись.

13. Коли я захворю, то:

- а) стаю дратівливим і нетерплячим;
- б) лягаю в ліжку і чекаю, щоб за мною доглядали;
- в) стараюсь не звертати на це уваги і надіюсь, що так робитимуть і оточуючі.

14. Якщо хтось мене обурив, то:

- а) я відкрито висловлюю йому свої обурення;
- б) вгамую свої емоції якоюсь справою або розмовою;
- в) натякну йому сам або через когось.

15. Мій девіз:

- а) переможець завжди правий;
- б) весь світ любить люблячого;
- в) тихіше йдеш – даліше будеш.

Про що свідчить текст.

З допомогою тесту ви можете співвіднести себе з трьома досить різними і яскравими особистісними образами, умовно названими „Голуб”, „Страус”, „Яструб”. Опрацюйте результати своїх відповідей. Для цього розбийте 15 запитань – відповідей тесту на 3 п'ятірки: 1-5, 6-10, 11-15. щоб дізнатись на скільки ви „Голуб” порахуйте, скільки у вас відповідей „А” в першій п'ятірці, „В” в другій п'ятірці і „Б” в третій. Максимум може бути 15, мінімум – 0. Прояв у вас „страусиних” рис покаже сума „Б” в першій п'ятірці, „А” в другій, „В” в третій. Відповіді „Яструба” – „В” в першій п'ятірці, „Б” в другій і „А” в третій. Якщо у вас, наприклад, 11 „голубиних” відповідей, 4 „страусиних” і жодної „яструбиної”, то зрозуміло, що ви тяжієте до „Голуба”, трішки „страус” і нічого спільного з „Яструбом”. Якщо всього порівню то у вас всього потроху і в різних ситуаціях ви проявляєте себе по-різному.

Правда, уясніть, що ви взяли від „Голуба” – добру м'якість чи нерішучість? Від „Страуса” – емоційну стабільність чи замкнутість? Від „Яструба” – рішучість чи агресивність. Для цього уважно ознайомтесь з характеристиками цих особистих типів.

„Голуб”

Це м'яка, любляча, чуйна людина. Голуби потребують любові. Від неї залежить їх щастя і безпека, ради неї вони готові на самопожертву.

Голуби часто – слабаки і в'ялі. Вони готові зробити все для інших – і найчастіше те, чого потім чекають від інших. Прямо попросити чи вимагати те, що їм потрібно, вони чи бояться, чи не вміють. Добрі і поступливі тому, що боязливі. Дотримуються законів і обов'язків громадянина.

Голуби мріють, щоб їх розуміли з на півслова і вгадували їх бажання. Не зустрівши таких людей – розчаровуються. Замість того, щоб чимось серйозним зайнятись багато мріють.

Голуби часто грають другорядні ролі, сприяючи підйому на верх інших. Вони краще відчуваються за трон, а не на ньому. Побоюються проявляти ініціативу і брати на себе відповідальність. Дуже нерішучі у відстоюванні своїх прав і свобод. В ролі лідера відчувають себе не впевнено. Рідко проявляють громадянську активність, застосовуючи демократичні технології, хоча й орієнтуються в проблемах сучасного суспільно-політичного життя. Голуби залежні від поглядів інших, віддані предмету обожнювання. Вони страждають від дрібниць, часто забобонні. Своєю добротою і м'якістю заспокоїливо впливають на агресивних людей. Свою власну злість спрямовують на себе, втрачають гаманці і ріжуть собі пальці замість ковбаси.

„Страус”

Страус – людина холодна, обачна, обережна і переважно тримається від усього на віддалі. Йому потрібний простір, а не хтось поряд. Якщо хтось підходить до нього занадто близько, то він відштовхує його, або часто тікає сам. Страусу достатньо себе. Він прагне сховати в пісок не тільки свою голову, але й серце, і талант.

Страус уникає зв'язків і особливо наслідків, які можуть при цьому виникнути. Життя з ними може бути досить холодним. Страуси страждають мовчки і самотньо.

Втім, вони можуть захистити себе від страждань. Навіть якщо Страусом знехтували, він перенесе це досить спокійно. Вони ні до чого особливо не прагнуть, не чекають від людей і життя занадто багато, тому не дуже й розчаровуються. Їх відчуженість забезпечує їм цілісність і самодостатність. Цього не вистачає як Голубу, який прагне підлаштуватись і сподобатись оточуючим, так і Яструбу, який хоче досягти успіху і завжди перебуває в русі. Однак замкнутість позбавляє Страуса кращого, що є в людях і в ньому, збіднює радість життя.

„Яструб”

Честолюбному, рішучому і хороброму Яструбу потрібна влада. Домагаючись своєї мети, досягаючи успіхів, Яструби знаходять багато противників. Їх агресивність, ворожість і деяка одержимість робить їх складними супутниками в житті. Вони вміють змусити кожного викладатись у справі і витягуватись перед ними у струнку. Ними частіше захоплюються ніж люблять.

Яструби вимагають підлеглості, відданості і захоплення. Зі свого боку, вони працюють більше, ніж інші і заслуговують такого ставлення до себе.

Вони прагнуть досконалості, ідеалу, безкомпромісні, вимагають „все або нічого”. І хоч вони легко критикують себе і інших, на критику зі сторони реагують погано. Вона викликає в них злість, глибоку депресію, так як в душі вони не такі вже й жорстокі. Світ для Яструбів – це поле битви і вони оточені ворогами. Але не варто турбуватись: вони озброєні розумом, передбачливістю, енергією. Це природжені стратеги. Єдина битва, яку вони програють це битва з самим собою.

Це тест допоміг вам поглянути на себе з боку, краще зрозуміти особливості свого характеру, визначитись які риси у вас домінують – Голуба, Страуса чи Яструба.

Якщо вас в собі не все задовольняє і ви вирішили змінитись, будьте готові до ситуацій дискомфорту. Це неминучий етап на шляху самовдосконалення. Це як операція, після якої стане легше. Запропоновані вправи допоможуть вам звільнитись від слабких сторін вашої особистості і розвинути сильні. Часом вам може здаватися, що деякі вправи формують негативні риси нащо ж їх тренувати. Не турбуйтеся, ви виробите вміння, а не риси. (Битись не можна, але вміти битись часом буває вкрай необхідно).

Що потрібно Голубу.

Загальні поради.

Вам потрібно дорослішати і ставати самостійним, розпочати жити своїм життям навіть всупереч очікуванням оточуючих. Вчіться бути людиною і для себе, а не лише для інших. Це не значить, що ви маєте стати поганою людиною, але те добро, якого у вас багато, готуйтеся надійно захищати.

Вправи

1. Вправа „Не посмішка”

Посмішка – це прекрасно, вона завжди вас прикрашає. Але вас і „ловлять” на посмішку: ви посміхнулись значить сказали „так”. А чи завжди це правильно? Щоб стати вільною людиною навчилась не завжди відповідати посмішкою на посмішку. Дозвольте собі бути і серйозним, і похмурим, коли вам цього хочеться і коли це потрібно.

2. Вправа „Ні”

Вам важко сказати „Ні”, щоб не образити людину. Але ж вас часто використовують. Тому навчіться казати „ні” спокійно і рішуче, саме тоді, коли вам ніяково це сказати. Ви маєте на це право і таке „Ні” сприймається нормально.

3. Вправа „Перехоплення ініціативи”

Вчіться перехоплювати ініціативу в розмові і у справах.

4. Вправа „Нестандартні вчинки”

Ви занадто залежні від оцінок оточуючих людей і боїтесь вийти за межі стандартної поведінки. Дозвольте собі розумні, але не стандартні вчинки. Наприклад, пострибайте на автобусній зупинці, коли вам холодно, зробіть зарядку. Оточуючі будуть дивитись на вас як на ненормального. По-перше, вони не праві, а по-друге, яке вам діло до їх поглядів і оцінок. Не ждїть, поки вас оцінять. Оцінюйте інших першими.

5. Вправа „Свобода голосу, думок та емоцій”

Вчіться говорити голосно і впевнено, частіше висловлюйтесь категорично, вільніше проявляйте свої негативні емоції людям, які це заслужили, або просто в простір.

6. Вправа „Свобода звинувачень”

Вчіться у відповідь на звинувачення не виправдовуватись, а негайно переходити в контратаку і звинувачуйте самі. Робіть справедливі зауваження працівникам служби сервісу, торгівлі.

Що потрібно Страусу.

Загальні поради

Ваша холодність, яка погіршує стосунки з оточуючими, - не вроджена, а наслідок вашого страху і переживань. Спробуйте відкрити себе світу, і світ відкриється вам. Ваше головне завдання – розкрити в собі інтерес і увагу до оточуючих людей, навчитись їх краще розуміти і відчувати.

Вправи:

1. Вправа „Запам’ятай обличчя”

Виробіть звичку запам’ятовувати обличчя оточуючих вас людей. Подивились, закрили очі, спробували відтворити все зримо, в деталях. Не виходить, щось забули – дивіться знову, щоб запам’ятовування було повним.

2. Вправа „І як він сміється?”

Вдивляючись в чиєсь обличчя, попробуйте уявити: „А як ця людина сміється чи плаче. Як хитрує, грубить, свариться, ображається, радіє?”

3. Вправа „Очима інших”

В різних ситуаціях і з різними людьми постарайтесь подивитись на себе очима вашого співбесідника. Яке враження ви справили? Що про вас думають?

4. Вправа „Співпереживання”

В розмові на особисті, важливі для співбесідника теми намагайтесь активно, зацікавлено, широко слухати його, не перебиваючи, стараючись поставити себе на його місце.

5. В компаніях частіше виконуйте роль масовика-затійника. Не виходить учіться.

Що потрібно Яструбу

Загальні поради.

Ви скрізь бачите ворогів і цим перетворюєте в них навіть тих, хто міг би бути другом. щоб цього не було, маєте навчитись терплячості і доброзичливості.

Вправи:

1. Вправа „Посмішка”

Постарайтесь, щоб звичним виразом вашого обличчя стала доброзичлива посмішка. Внутрішня посмішка також має бути завжди.

2. Вправа „Мир тобі”

Перша фраза (внутрішня фраза, установка) при зустрічі з будь-якою людиною у вас має бути „Мир тобі! Якщо з ким-небудь починаєте суперечку, кожні 3 хвилини згадуйте і повторюйте „Мир тобі!” – це допоможе вам зупинитись.

3. Вправа „Передай ініціативу”

Частіше передавайте співбесіднику ініціативу в розмові. Нехай розмова буде про те, що хоче він.

4. Вправа „Приємна розмова”

Якщо проблема не принципова, намагайтесь розмову зробити просто приємною. Правий співбесідник чи ні – зробіть так, щоб йому було з вами комфортно. Говоріть менше, тихіше. Старайтесь згодитись, а не заперечити. Частіше говоріть „Так”, а не „Ні”. Уникайте категоричних фраз чи інтонацій.

5. Вправа „Компліменти і вдячність”

Використовуйте будь-яку нагоду, щоб сказати людині щось приємне про неї чи її вчинки. Покажіть це посмішкою, очима. Головне, щоб це було щиро.

6. Вправа „Грози не буде”

Стримуйте свої негативні емоції. Попробуйте тиждень не сваритись, всім прощати, розуміти, не критикувати, не робити зауважень, не засуджувати. Змогли – тиждень. Зможете і довше.

7. Вправа „Мудрець”

Вчіться мудрості, спостережливості і вмінню програвати. Вам програли – ваш новий досвід і можливість отримати урок. Щоб не сталось, не розстроюйтесь, а запитайте себе: „А як би до цього поставилась мудра людина?”

Вчитель

Цей тест і вправи Ви візьмете додому з тим, щоб без поспіху, глибше ознайомитись з ними, і щоб вони стали Вам в пригоді на шляху до себе кращого.

Запитання для обговорення

1. Як Ви розумієте поняття „Я” – ідеальне?

2. Чи можете Ви об’єктивно поцінювати свої чесноти?

3. До чого спонукало Вас сьогоднішнє заняття?

4. З чим Ви не згодні?

Література

1. Фромм Э. Человек для себя. – Мн.: „Коллегиум”, 1992. – 253 с.

2. Козлов Н.И. Как относиться к себе и людям, или Практическая психология на каждый день. – М.: Аст-пресс книга, 2003. – 336 с.

Застосування наведених форм і методів патріотичного виховання покликане формувати в особистості когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти, що передбачають вироблення вмінь міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати власні

відповіді, критично розглядати проблему, робити власні висновки, брати участь у громадському житті, набувати вмінь та навичок адаптації до нових суспільних відносин адекватної орієнтації, захищати свої інтереси, поважати інтереси і права інших, самореалізуватися тощо.

Результативність патріотичного виховання великою мірою залежатиме від того, наскільки ті чи інші форми й методи виховної діяльності стимулюють розвиток самоорганізації, самоуправління дітей, юнацтва, молоді. Чим доросліші вихованці, тим більші їхні можливості до критично-творчого мислення, самоактивності, творчості, самостійності, до усвідомлення власних світоглядних орієнтацій, які є основою життєвого вибору, громадянського самовизначення патріотизму.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Розбудова правової демократичної держави і громадянського суспільства вимагає залучення широких народних мас до управління країною, прийняття та ухвали рішень на всіх рівнях. Сьогоднішнє життя постійно створює нестандартні, небачені раніше проблемні ситуації, які вимагають від звичайних громадян, а не лише від урядовців, прийняття самостійних, часом неординарних рішень. Останнє передбачає уміння мислити і діяти тверезо, в рамках закону, мобілізуючи потенціал критичності і розсудливості. Свідомість переважної більшості українців виявилась неготовою до цього: ідеї демократії, пріоритету прав людини не стали орієнтирами в мисленні та поведінці. Особливо це стосується дітей. Їм важко зрозуміти, що відбувається навколо них, розібратись в тому, що добре, а що – ні, якою прагне стати Україна і що стоїть їй на заваді. Вони не достатньо знають свої права і ще гірше вміють їх відстоювати.

Виховання громадянина-патріота не можливе без демократизації шкільного життя, коли людина створює, споживає цінності, саморозвиваючись як особистість, піднімається на більш високий рівень свободи, реалізуючи свої політичні права. Демократизація виступає необхідною передумовою розвитку особистості, здатної приймати рішення, висувати перед собою особистісно цінні та соціально значущі цілі й впроваджувати їх, виявляючи при цьому достатній рівень активності. Виховання таких особистостей виступає вимогою часу і запорукою побудови демократичної держави.

Тому педагоги Херсонського обласного ліцею дійшли до думки, що найкращою пропагандою демократичних цінностей, школою демократії має стати ліцейська учнівська республіка – колектив особистісно орієнтований і заснований на принципах гуманізму, свободи та справжнього самоврядування. Самоврядування, яке зміцнює колективістські зв'язки, виховуючи якості лідера, ініціативність, активність, відповідальність, нагромаджує досвід, необхідний у майбутній діяльності.

Практика показала, що головними умовами становлення особистості і розвитку такого колективу є активна участь ліцейців у виконанні суспільно значимої і особистісно цікавої діяльності та гуманні відносини, в які вступають учні в процесі діяльності. Бо самоврядування, яким би демократичним воно не було, і в якій би формі не було представлене, без справжньої діяльності не спрацьовує, перетворюється в нікому не потрібну формальну і обтяжливу як для педагогів, так і для учнів, гру.

Саме тому була розроблена функціональна структура ліцейської учнівської республіки, яка успішно працює вже багато років. Її складовими компонентами стали: Президент ЛУР ХОЛ, Рада президента, що включала центр науки і освіти, центр спорту і охорони здоров'я, центр культури і дозвілля та центр інформації, прес-центр, представників Президента в учнівських колективах. Члени органів самоврядування обиралися з дотриманням усіх демократичних процедур: захисту своїх програм діяльності, таємних виборів, публічних звітів про свою роботу, зустрічей з виборцями. Інноваційна ідея – ВК-банк і представники ВК-банку в класних колективах. Це

формування було створене для оцінки результатів суспільно цінної творчої діяльності ліцеїстів. З цією метою затвердили навіть одиницю оцінювання позанавчальної діяльності – 1 холлінг.

Педагоги Херсонського обласного ліцею націлюють керівників самоврядування при підбитті підсумків роботи враховувати не лише якість, вчинки учнів та їх активність, а й мотиви, якими керувались ліцеїсти в своїй діяльності. Адже один і той же вчинок може бути здійснений з різних причин. Такі мотиви, як прагнення безкорисно допомогти друзям, оточуючим, цінуються найвище. Бо це ті мотиви, без яких немає ні гуманної особистості, ні справжнього колективу, ні громадянського суспільства.

Вихованню демократичної свідомості учнів сприяли такі колективні справи: підготовка „Конституції ліцею”, конкурси „Прапор, герб та карта ЛУРУ”, „Ліцей очима ліцеїстів”, „Ліцеїст – громадянин України”, „Кодекс честі ліцеїста”, „Енциклопедія ліцею” та інше. Для чого потрібна така робота? Педколектив переконаний, що ніяка демократизація і самоврядування не зможуть здійснитись без усвідомлення й дотримання особистістю своїх прав і обов’язків, без уміння їх аргументувати й відстояти. Крім того, ліцеїсти краще виконують ті вимоги, які ідуть від них самих, а не від педагогів. Втім, робота по демократизації ліцею триває. Планують створити групу „Конституційного нагляду”, бачать й інші перспективи.

Безперечно, досвід організації учнівського самоврядування в Херсонському обласному ліцеї не претендує на те, щоб його впровадили в усіх школах. В нинішніх умовах ініціативи, пошуку можливі й інші структури органів самоврядування. Адже не важливо, як вони будуть називатись: учком, рада, комісія чи республіка. В умовах демократизації виправдовує себе варіативність у структурі учнівського самоврядування, в назвах окремих виборних органів. Головне, щоб у центрі уваги була особистість, її права, моральність, щоб учні були справжніми господарями в школі, щоб любили свій народ і Україну.

З досвіду роботи різних шкіл республіки можна зробити висновок, що виховний ефект учнівського самоврядування залежить не стільки від форм його організації, як від умов демократизації цих форм. Справжній демократизм в розвитку самоврядування школярів можливий при умові:

- якщо в шкільному колективі буде створений такий мікроклімат, який сприятиме виявленню і розвитку потенційних можливостей кожної особистості;
- якщо педагоги, організовуючи виховний процес, „переводять” кожного учня з позиції об’єкта в позицію суб’єкта виховання;
- якщо активно діє така форма безпосередньої демократії, як загальні збори;
- змінності лідерів учнівського самоврядування, коли всі учні мають можливість почергово виконувати функції як організаторів, так і виконавців;
- навчання активу;
- строгого дотримання принципу представництва первинних колективів у загальношкільних органах;
- реального вибору керівника будь-якого органу учнівського самоврядування з декількох кандидатур;
- регулярної звітності виборного активу перед своїм колективом, широкої гласності;
- якщо члени шкільного колективу мають можливість самостійно, виходячи з потреб школи, її типу і традицій, визначати завдання, зміст і організаційні форми самоврядування.

ВИСНОВКИ

Як показала практика, виховання патріотизму старшокласників здійснюється ефективніше за умов:

- коли ідеї любові до України сприймаються вчителями та учнями та методично забезпечуються у виховному процесі;

- якщо знання про принципи громадянської поведінки виступають засобом стимулювання різноманітної соціально цінної і особистісно значимої громадської діяльності і опосередкованих нею гуманістичних відносин.

Позаурочна соціально цінна громадська діяльність стає важливим фактором становлення патріотизму старшокласників при умові:

- спрямування на національне відродження України, її розквіт, гуманізацію суспільства;

- якщо громадська діяльність здійснюється не епізодично, а постійно і цілеспрямовано;

- якщо ця діяльність проводиться в тісному взаємозв'язку з навчальним процесом, базуючись на знаннях, одержаних при вивченні предметів гуманітарного циклу, на засіданнях клубу, доповнюється їх знаннями подій і процесів, які відбуваються в світі;

- якщо громадська діяльність спонукає старшокласників поповнювати свої соціальні знання, розширювати кругозір, формувати власне ставлення до подій сьогодення;

- забезпечення суб'єктивної позиції старшокласників в процесі висунення цілей, організації й оцінки громадської діяльності з патріотичним ухилом;

- поєднання когнітивного компоненту патріотизму з формуванням навиків етико-демократичної поведінки;

- діяльність була спрямована на зміцнення почуттів поваги до прав людини та громадянина і свобод, а також власної гідності;

- якщо робота будується так, що у старшокласників закріплюється стійке почуття радості від процесу і результатів праці;

- якщо в процесі її виконання школярі ставляться перед необхідністю проявляти ініціативу, самостійність, напружувати волю, долати труднощі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Совість: психологічна сутність та механізм виховання / І.Д.Бех // Рідна школа. - №1-2 (січень-лютий). – 2011. – С.3-7.
2. Бех І.Д. Формування особистісних цінностей як складових образу „Я” вихованця / І.Д.Бех // Педагогічний вісник. - №2 (31). – 2010. – С. 5-7.
3. Бех І.Д., Чорна К.І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України / І.Д.Бех, К.І.Чорна. – К.: ЧОІОПП. – 2008. – 40 с.
4. Бех І.Д., Чорна К.І. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І.Д.Бех, К.І.Чорна. – К.: ЧОІОПП. – 2006. – 39 с.
5. Вербицька П.В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку: Монографія / П.В.Вербицька. – Київ: Генеза, 2009. – 384 с.
6. Виховуємо людину і громадянина: Навчально-методичний посібник / О.Войтенко, Н.Хінтерлейтнерн. – Дрогобич: Нова доба, 2006. – 128 с.
7. Драгоманов М.П. Чудернацькі думки про українську національну справу: Вибране. – К.: 1991. – 483 с.
8. Івашковський В.В. Теоретико-методичні засади виховання старшокласників як суб'єктів громадянського суспільства: Монографія / В.В.Івашковський. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2010. – 514 с.
9. Колесник О.П. Українська національна ідея і доля України / О.П.Колесник. – Луцьк: ВО „Свобода”, 2006. – 25 с.
10. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / За ред. В.О.Сухомлинської // Шлях освіти. – 2000. – №3. – С. 7-13.

11. Коркішко О. Використання педагогічної технології патріотичного виховання в позаурочній роботі сучасної школи / О.Коркішко // Рідна школа. – 2005. – №6. – С. 48-50.
12. Кремень В. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. / Василь Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.
13. Кремень В.Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації / В.Г.Кремень // Педагогіка і психологія. – 2006. – №2. – С. 17-30.
14. Мистецтво жити в громаді: Навч.-метод. посіб. з громадянської освіти та виховання учнівської молоді для вчителів та учнів середніх загальноосвіт. навч. закл. / [уклад.: С.Буров, О.Жадько, О.Педан-Слепухіна, Л.Шашура, В.Дяків]. – Львів: ЗУКЦ, 2008. – 192 с.
15. Мосейчук В. Де ключ до поступу? / В. Мосейчук. – Персонал Плюс. – № 40 (243), 2007.
16. Народна правда. – №12. – 2007.
17. Новиков А. Возможности сетевой технологии в гражданском воспитании школьников / А.Новиков, А.Прутченков // Воспитание школьников. – 2008. – №7. – С. 13-16.
18. Основи держави і права України [Коляда І., Кордун О., Максимова С., Омельченко І.] – К.: „Хрещатик”. – 1994. – 128 с.
19. Пархоменко Л.П. Громадянське виховання: теорія та досвід / Л.П.Пархоменко // Виховна робота в школі. – 2008. – №4. – С. 2-22.
20. Полунєєв Ю. Українська школа політичних студій / Ю.Полунєєв. – К. 8 квітня 2006.
21. Пометун О. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О.Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: розроблено за підтримки програми розвитку ООН у рамках проекту „Освітня політика та освіта „Рівний рівному” / за заг. ред. О.Овчарук. – К., 2004. – С. 16-25. – (Бібліотека з освітньої політики).
22. Постовий В. Про концепцію національної ідеї та механізми її впровадження / В.Постовий. – Педагогіка і психологія. – № 1 (46). – 2005. – С. 21.
23. Програма курсу „Вчимося бути громадянами” [В.Мисан, П.Вербицька, О.Войтенко] // Історія в школах України. – 2006. – №7. – С. 8-10.
24. Решетняк В.Ф. Сутнісна визначеність деяких аспектів патріотичного виховання / В.Ф.Решетняк; за ред. Д.О.Тхоржевського // Виховання національної свідомості особистості: Метод. рек. – Глухів: Глухівський держ. пед. ін-т ім. С.М.Сергеєва-Ценського, 2001. – С. 20-24.
25. Римаренко Ю.І. Національний розвій України. – К., 1995. – 245 с.
26. Роджерс К. Вчитися бути вільним / Карл Роджерс // Гуманістична психологія: антологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: у 3-х т. / упоряд. і наук. ред.: Р.Трач, Г.Балл; АПН України, Ін-т психології ім. Г.С.Костюка. Наукове товариство ім. Шевченка у США. – К., 2001. – Т. 1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – С. 38-59.
27. Тимошенко Ю.В. Нова національна ідея на День народження України / Ю.Тимошенко. – „Українська правда”, 22 серпня 2007 року.
28. Толочко П. Имеет ли Украина национальную идею? / П.Толочко // Киевские ведомости. – 1995. – 18 окт.
29. Украинская правда. – 27 февраля 2007.
30. Франко І. Громадянські права студентів / І.Франко; [упоряд. О.Г.Дзеверін] // Педагогічні статті та висловлювання. – К., 1960. – С. 138-139.
31. Чорна К.І. Патріотичне виховання школярів в умовах модернізаційних суспільних змін в контексті педагогічного доробку О.А.Захаренка / Катерина Іванівна Чорна // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник

наукових праць / Ін-т проблем виховання АПН України. – Кіровоград: ТОВ „Імекс-ЛТД”, 2010. – Вип. 14, кн. I. – С. 603. (648 с.).

32. Шевченко Т.Г. „Послання до живих і ненароджених земляків моїх, в Україні й не Україні сущих” / Тарас Шевченко // Кобзар. – К.: Просвіта, 2003. – С. 144-147.